

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ  
ANKARA ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
TARİH ANABİLİM DALI  
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI**

**MEMLÜK DEVLETİ'NDE ABBASÎ HALİFELERİ**

**Yüksek Lisans Tezi**

**Murat Mustafa Akın**

**Ankara – 2018**

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ  
ANKARA ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
TARİH ANABİLİM DALI  
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI**

**MEMLÜK DEVLETİ'NDE ABBASÎ HALİFELERİ**

**Yüksek Lisans Tezi**

**Murat Mustafa Akın**

**Tez Danışmanı  
Prof. Dr. Eşref Buharalı**

**Ankara – 2018**

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ  
ANKARA ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
TARİH ANABİLİM DALI  
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI**

**Murat Mustafa Akın**

**MEMLÜK DEVLETİ'NDE ABBASİ HALİFELERİ**

**Yüksek Lisans Tezi**

**Tez Danışmanı : Prof. Dr. EŞREF BUHARALI**

**TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ**

**Adı Soyadı**

**İmzası**

1- Prof.Dr. Eşref BUHARALI

.....

2- Prof.Dr. Musa Şamil YÜKSEL

.....

3- Doç.Dr. Cihat AYDOĞMUŞOĞLU

.....

Tez Sınavı Tarihi: ...16.12.2016.....

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ**  
**ANKARA ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağımı gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (.18../.12../2018)

Murat Mustafa Akın

  
.....

## ÖNSÖZ

Memlûkler, Türk tarihi için özel bir öneme sahiplerdir. İsimleriyle, cisimleriyle, üsluplarıyla Türklerdir. Küçük yaşta esir edilip tamamen yabancı oldukları yerlere götürülmüşler; buralarda eğitilmişler; kullanılmışlar ve nihayetinde iktidarı Mısır'da ele geçirmişlerdir. Farklı oldukları halkı, onlarla en az iletişim halinde, uzun yıllar yönetmişler; Kahire'yi Haçlılara karşı savunmuşlar; Moğolları defalarca mağlup etmişler; on üçüncü yüzyılın ortasından on altıncı yüzyıla kadar bölgenin en önemli aktörü ve müracaat makamı olmuşlardır.

Memlûk Devleti tarihini baştan sona okumak, onun üzerinde çalışmak ve düşünmek, her şeyden evvel çok öğreticidir. Yönetim merkezinin yalıtılmış bir kale olması sebebiyle burada insan ilişkilerinin mahiyeti ve aidiyetlerin önemi hat safhaya ulaşmıştır ve olaylar, kişiler, ilişkiler kaynaklarda çoğu zaman büyük bir netlik içinde izlenebilmektedir.

Bazen netliğin kaybolduğu, yolların çatallaştığı ve iz sürmenin zorlaştığı zamanların da olduğu bu çalışma süresi boyunca yardımlarını esirgemeyen, yanlışları beraber düzelttiğimiz danışman hocam Prof. Dr. Eşref Buharalı'ya; tezimi okuyan ve onu geliştirmemi sağlayan hocam Doç. Dr. Cihat Aydoğmuşoğlu'na; Ankara Üniversitesi, Genel Türk Tarihi Bilim Dalı'nda eğitim gördüğüm süre boyunca derslerinden faydalandığım hocam Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu'ya; kaynaklara ulaşmamda bana yardım eden, metin için düzeltmeler öneren Elif Firdes ve Derya Akın'a; çevirilerde bana yardım eden Beyan Merasa'ya; tez süreci ile ilgili bana bilgi veren, yardım eden Veysel Gökberk Manga'ya ve Yurt İçi Lisansüstü Burs Programı ile beni takdir eden TÜBİTAK Bilim İnsanı Destekleme Daire Başkanlığı'na teşekkür ederim.

## KISALTMALAR

A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DTCF	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Edit.	: Editör
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
K.	: Kısım
M.	: Miladi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MEB İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
No	: No, Sayı
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Vol.	: Volume, Cilt

## İÇİNDEKİLER

<b>ÖNSÖZ</b>	<b>I</b>
<b>KISALTMALAR</b>	<b>II</b>
<b>İÇİNDEKİLER</b>	<b>III</b>
<b>KAYNAKLAR</b>	<b>VI</b>
1.Kaynak Eserler	VI
2.Tetkik Eserler	XI
<b>GİRİŞ</b>	<b>1</b>
<b>I.BÖLÜM:</b>	
<b>ABBASÎ DEVLETİ’NİN YIKILIŞINA KADAR HİLAFETİN TARİHÇESİ</b>	<b>7</b>
1.‘Seçim’ veya Emrivâki	9
2.Hızlı Zenginleşme ve Temerküz	11
3.Emevî – Haşimî Çekişmesi ve İç Savaş	13
4.Emevîler Dönemi	17
5.Abbasîler Dönemi	23
5.1.Abbasîler ve Selçuklular	29
5.2.Abbasîler ve Harzemşahlar	37
<b>II. BÖLÜM:</b>	
<b>MEMLÜK DEVLETİ VE HİLAFETİN YENİDEN TESİSİ</b>	<b>42</b>
1. Memlûklerin Mısır’da İktidarı Ele Almaları	42
2. Memlûk Devleti’nin Genel Yapısı	49
3. Memlûk Devleti’nin Kuruluşu Sırasındaki Genel Durum	52
4.Hilafetin Kahire’de Yeniden Tesisi ve Mustansır Billah, Ebu Kasım Ahmed bin Halife Zahir Biemrillah (1261)’ın Hilafet Töreni	56
4.1.Halife Mustansır’ın Irak Seferi	59

<b>III.BÖLÜM:</b>	
<b>BAHRÎ MEMLÜKLER (1250-1382) DÖNEMİNDE KAHİRE'DE OTURAN ABBASÎ HALİFELERİ VE FAALİYETLERİ</b>	<b>63</b>
<b>1.Hâkim Biemrillah, Ebu Abbas Ahmed (1261-1302)</b>	<b>63</b>
1.1.Sultan Beybars ve Kalavun Dönemleri	65
1.2.Emir Ketboğa ve Laçın'ın Saltanat Davaları	69
<b>2.Müstekfî Billah, Ebu Rebi' Süleyman bin Hakim Biemrillah (1302-1340)</b>	<b>73</b>
2.1.Vâdî El-Hazindâr Savaşı ve Halife'nin Nutku	73
2.2.Halife'nin Kus'a Sürgünü	74
2.3.Muhammed b. Tuğluk'a Taklid Gönderilmesi	78
<b>3.Vasık Billah, Ebu İshak İbrahim bin Müstemsik Billah (1340-1341)</b>	<b>79</b>
<b>4.Hakim Biemrillah, Ebu Abbas bin Müstekfî Billah (1341-1352?)</b>	<b>81</b>
<b>5.Mu'tezid Billah, Ebu Feth Ebu Bekir bin Müstekfî Billah (1352?-1362)</b>	<b>82</b>

<b>IV.BÖLÜM:</b>	
<b>BURCÎ MEMLÜKLER (1382-1517) DÖNEMİNDE KAHİRE'DE OTURAN ABBASÎ HALİFELERİ VE FAALİYETLERİ</b>	<b>85</b>
<b>1.Mütevekkil Alellah, Ebu Abdullah Muhammed bin Mu'tezid Billah (1362-1377, 1377-1383, 1389-1406)</b>	<b>85</b>
1.1.Halife'ye Sultanlık Teklif Edilmesi	85
1.2.Sultan'a Karşı Suikast Planı ve Halife'nin Rolü	88
1.3.Saltanat Davasında Halife'nin Konumu	90
1.4. Dış Gelişmeler ve Halife'nin Dahli	94
<b>2.Vasık Billah, Ebu Hafs Ömer bin Vasık Billah İbrahim (1383-1386)</b>	<b>97</b>
<b>3.Musta'sım Billah, Ebu Yahya Necmeddin Zekeriya bin Vasık Billah İbrahim (1377'de 15 gün, 1386-1389)</b>	<b>97</b>
<b>4.Musta'în Billah, Ebu Fazl Abbas bin Mütevekkil Alellah (1406-1414)</b>	<b>98</b>
4.1.Halife Musta'în'in Sultan Edilmesi	98
<b>5.Mu'tezid Billah, Ebu Feth Davud bin Mütevekkil Alellah (1414-1441)</b>	<b>102</b>
5.1.Sultan Müeyyed Şeyh Döneminde Halife'nin Durumu	102
5.2.Halife'nin Melik Ahmed'in Saltanatına Muhalefeti ve Emir Tatar	103
5.3.Sultan Aziz Yusuf'un Hal' Edilmesi	104
<b>6.Müstekfî Billah, Ebu Rabi' Süleyman bin Mütevekkil Alellah (1441-1451)</b>	<b>106</b>
<b>7.Ka'im Biemrillah Ebu Bekâ Hamza bin Mütevekkil Alellah (1451-1455)</b>	<b>107</b>
7.1. Halife'nin Mansur Osman'ın Sultanlıktan Azletmesi	107
7.2. Sultan İnal'a Karşı İsyân Girişimi ve Halife'nin Dahli	108
<b>8.Müstencid Billah, Ebu Mehâsin Yusuf bin Mütevekkil Alellah (1455-1479)</b>	<b>110</b>
8.1.Emir Canım'ın Muhalefeti Süresince Halife'nin Durumu	110
8.2.Emir Kayıtbay Saltanatının Gölgesi Altında Halife'nin Durumu	111



<b>9.Mütevekkil Alellah, Ebu İzz Abdülaziz bin Yakub bin Mütevekkil Alellah (1479-1497)</b>	<b>113</b>
9.1. Halife'nin Osmanlı Sultanı II.Bayezid'e Mektup Göndermesi	113
9.2.Halife'nin, Sultan'ın Kapısından Geri Çevrilmesi	115
<b>10.Müstemsik Billah, Ebu Sabr Yakub bin Mütevekkil Alellah Abdülaziz (1497-1508, 1516-1517'de Vekaleten)</b>	<b>116</b>
10.1.Halife'nin Hilafetten Çekilmesi ve Oğlu Mütevekkil'e Vekaleti	117
<b>V.BÖLÜM:</b>	
<b>YAVUZ SELİM VE HİLAFET</b>	<b>118</b>
<b>1.Mütevekkil Alellah, Muhammed bin Müstemsik Billah (1508-1517)</b>	<b>118</b>
1.1.Mercidabık Savaşı ve Halife'nin Yavuz Selim'in Eline Geçmesi	118
1.2.Ridaniye Savaşı ve Halife'nin Osmanlılar ile Kahire'ye Girişi	122
1.3.Sultan Tumanbay'ın Baskını ve Kahire'deki Durum	124
1.4.Nil'in Batısında Son Bir Direniş	126
1.5.Halife'nin İstanbul'a Nakli	127
1.6.Halife'nin Yedikule'ye Hapsi	129
1.7.Osmanlı Yönetimi Altında Mısır	132
<b>2.Hilafetin Yavuz Selim'e Geçip Geçmediği Meselesi</b>	<b>133</b>
<b>SONUÇ</b>	<b>136</b>
<b>ÖZET</b>	<b>147</b>
<b>SUMMARY</b>	<b>148</b>
<b>KAYNAKÇA</b>	<b>149</b>

## KAYNAKLAR

Bu tezin faydalandığı kaynakların en önemlileri bu başlık altında kısaca zikredilmiş; tümü ise kaynakçada belirtilmiştir.

### 1.Kaynak Eserler

Bu çalışmada kullanılan en önemli birincil kaynaklar şunlardır:

*En-Nücumu'z-Zâhire fi Mülûkî Mısır ve'l-Kahire:* İbn Tagrıberdi tarafından yazılmış eser, Kayıtbay dönemine kadar Memlûk tarihinin panoraması gibidir. İbn Tagrıberdi, sultanlar hakkında sırasıyla bilgi verip dönemlerinde yaşanan olayları ayrıntılı biçimde vermekle kalmaz; olayları analiz de eder. İbn Tagrıberdi, bu kitabı kimseye sunmamış ancak Zahir Çakmak'ın oğlu Emir Muhammed'in teşvikiyle yazmıştır. Bu eser, bu tezin en önemli kaynaklarından birisidir; Türkçeye Ahsen Batur tarafından çevrilmiş ve 2013 yılında Selenge Yayınları tarafından basılmıştır.

İbn Tagrıberdi, büyük emirlerden Tagrıberdi Rumî'nin oğluydu; Ferec'in saltanatı zamanında (1409 - 1411 arası olmalı) doğmuş, Kayıtbay zamanını görene (1470'e) kadar yaşamış; Makrizî ve El-Aynî'den dersler almıştı. İbn Tagrıberdi, Sultan katına yakındı; akrabalıkları vardı; avlara, saray ziyafetlerine davetliydi; evlâdu'n-nas'tandı.<sup>1</sup>

---

<sup>1</sup> Erkan Göksü, "İbn Tagrıberdi ve Tarihçiliği", *Nüsha*, 2008, S.26, ss.69-90

***Kitabu's-Sûlûk li Mâ'rifet-i Düvelü'l-Mûlûk:*** Eser, 1364/1365-1442 yılları arasında yaşamış ünlü tarihçi Makrizî tarafından yazılmıştır. Eserin Mustafa Ziyade tarafından yapılan ve 1936'da Kahire Basımevi'nde basılan edisyonunun birinci cildinin ikinci kısmından itibaren Eyyübî Devleti'nin yıkılışı ve Memlûk Devleti'nin kuruluşu anlatılmaya başlanır. Memlûk tarihi ile ilgili ayrıntılı bilgi veren bu eserin ilk iki cildinin çevirisi beş kısım halinde TTK tarafından yapılan görevlendirme ile Zakir Kadiri Ugan tarafından yapılmış ancak çeviri basılmamıştır; halen TTK Kütüphanesi, T/0061, Sürekli Yayınlar Deposu'nda klasörler içinde ikişer nüsha halinde bulunmaktadır. Bu tezde, kaynak göstermelerde tarihsiz Makrizî referansları, bahsedilen basılmamış tercümeden yapılmıştır.

Makrizî, devlette önemli görevlerde bulundu; Sultan Ferec'ten hilat giydi; Kahire Muhtesibliğine atandı; 1408'de Ferec'in Şam'a girişinde o da yanındaydı. 1412 yılında kadar Şam'da kalan Makrizî, bu tarihte Sultan Şeyh döneminde Kahire'ye döndü ve medrese hocalığı yaptı; ancak Sultan Şeyh'ten sonra devlet işlerinden uzaklaştı ve eserlerini yazmaya koyuldu.<sup>2</sup>

***Er-Ravzu'z-Zâhir fi Sîreti'l-Meliki'z-Zâhir:*** Muhiddin bin Abdüzzahir tarafından yazılmış bu eser, Sultan Beybars'ın hayatını ve saltanat dönemini önemli ayrıntılarla verir. Hakim Biemrillah'ın hilafet töreninde bulunan ve Hakim Biemrillah'ın şeceresini okuyan, Beybars'ın Berke Han'a gönderdiği mektubu yazan ve burada Halife'nin rolünü anlatan İbn Abdüzzahir'dir. Bu eser Syedah Fatima Sadeque tarafından "*Baybars I of Egypt*" isimli çalışmada İngilizceye çevrilip incelenmiş; bu çalışma, 1956'da Oxford University Press tarafından Pakistan'da basılmıştır.

---

<sup>2</sup> Eymen Fuad es-Seyyid, "Ebû Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkadir b. Muhammed el-Makrîzî", **DİA**, 2003, C.27, s.448-451

İbn Abdüzzahir, 1223'te Kahire'de doğmuştu; Sultan Beybars döneminde İnşa Divanı'nın<sup>3</sup> başkanlığına getirilmiş; önemli yazı işleri bizzat kendisi tarafından yapılmıştı. Berke Han'a gönderilen mektuptan başka Melik Said'in veliht ilan edildiği metin, Melik Said'in Kalavun'un kızıyla evliliğindeki nikah akdi; Kalavun'dan sonra Salih Alaaeddin'in velihtlık ilanı gibi önemli belgeler bunlar arasındaydı.<sup>4</sup>

*Et-Tühfetü'l-Mülûkiyye fi Devleti't Türkiyye:* Rükneddin Beybars el-Mansûrî tarafından yazılmış bu eser 1252-1312 arasındaki olayları anlatan önemli bir kaynaktır. Özellikle Nasır Muhammed zamanında yaşanan olayları, Halife Müstekfî'nin Moğollara karşı yapılan savaş öncesi yaptığı konuşmayı; Nasır Muhammed'in üç saltanat dönemini ve son tahta yürüyüşünü ayrıntılarıyla bu eser vasıtasıyla biliriz.

Beybars El-Mansurî, Seyfeddin Kalavun'un memlûklerinden olup on beş yaşında Mısır'a gelmişti. Emir Mansurî, Kerek Naibliği yaptı; sonra Akka Kuşatması'na ve Moğollara karşı düzenlenen iki sefere katıldı. Melik Nasır Muhammed'den lütuf gördü; İnşa Divanı'nın başına getirildi; hatta 1311'de saltanat naibliğine kadar yükseldiyse de bir yıl sonra Sultan tarafından tutuklatılarak İskenderiye'ye gönderildi. 1325'te vefat etti.<sup>5</sup>

*Bedâi'ü'z-Zuhûr fi Vekai'i'd-Duhûr:* İbn İyas tarafından yazılmış bu eser başlangıçtan 1522'ye kadar Mısır tarihini anlatır. Mercidabık ve Ridaniye Savaşları, Tumanbay'ın direnişi; Halife Mütevekkil'in Yavuz Selim önüne götürülmesi;

---

<sup>3</sup> Yazışmalardan sorumlu kurumdu; başındaki görevliye sır katibi de denirdi. Memlûklerde başta sır katibliği diye bir mevki yoktu; Sultan Kalavun devrinde böyle bir makam tesis edilerek İbn Abdüzzahir'in atanmasıyla bu mevki oluştu. Sır katibi, sultana çok yakın bir kimseydi; önemli yazıları bizzat kendisi yazardı. İ. H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, Ankara, TTK, 1988, s.365-369, 378-383

<sup>4</sup> Asri Çubukçu, "İbn Abdüzzahir", **DİA**, 1999, C.19, ss.289-291

<sup>5</sup> Beybars el-Mansurî, **Et-Tuhfetü'l-Mulûkiyye fi Devleti't-Türkiyye**, Ankara, TTK, 2016, s.1-14; Asri Çubukçu, "Beybars", **DİA**, 1992, C.5, ss.220-221

Halife'nin Mısır'daki durumu, İstanbul'a nakli ve Yedikule'ye hapsedilmesini İbn İyas'tan öğreniriz; 1960-1975 arasında Kahire'de Muhammed Mustafa tarafından beş cilt halinde neşredilen eserin son cildi Ramazan Şeşen tarafından çevrilmiş; 2016'da Yeditepe Yayınevi tarafından basılmıştır.

1448-1522 arasında yaşamış olan İbn İyas, evladu'n-nas'tandı; dedesi İyas Berkuk'un davâdarlığına kadar yükselmişti. Son dönemlerde elinden alınan iktalarının Kansu Gavri'ye müracatı sonrası ona iade edildiği bilinmektedir.<sup>6</sup>

*Sîretü'l-Meliki'z-Zâhir*<sup>7</sup>: İzzeddin İbn Şeddad tarafından yazılmış eser, Beybars'ın kendisi, maiyeti ve saltanat dönemi olaylarını ayrıntılı biçimde verir; eserin 1271-1277 yıllarını anlatan ikinci cildi günümüze ulaşmıştır. Berke Han ile görüşmeler; Beybars'ın Moğolları mağlubiyete uğratması; Anadolu'ya girişi, Kayseri'de tahta oturması, Pervane Muineddin ile mektuplaşması; Moğol hükmü altında Anadolu'da yaşananlar ilk elden anlatılır. Eserin Edirne Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan ikinci cildi Şerefüddin Yaltkaya tarafından Türkçeye çevrilmiş; 1941'de TTK tarafından basılmıştır.

İzzeddin İbn Şeddad, 1217'de Halep'te doğmuş; Melik Selahaddin Yusuf'un hizmetinde bulunmuş; 1242-1243 yılında Harran'da vergi müfettişliği yapmış; 1251'den itibaren elçi olarak gönderilmiş; 1259'da Moğollarla yapılan görüşmeler içerisinde yer almıştı. Sultan Beybars'la da iyi ilişkiler kuran İbn Şeddad, 1271'de Beybars'ın Suriye Seferi'ne katılmış; Beybars'ın ölümünden sonra onun kurduğu

---

<sup>6</sup> İbn İyas, **Bedâyi'z-Zühûr fi Vakâyi'd-Dühûr 5.Cilt** (Çeviri ismi: **Yavuz'un Mısır'ı Fethi**, Çev. **Ramazan Şeşen**), İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2016, s.7-8; Muhammed Razuk, "İbn İyâs", **DİA**, 1999, C.20, s.97-98

<sup>7</sup> Veya *Er-Ravzü'z-Zâhir fi Sîreti'l-Meliki'z-Zâhir*.

medrese ve türbesi için ayrılan vakıfların yönetimine getirilmiş; 1285'te Kahire'de ölmüştü.<sup>8</sup>

***Tarihu'l-Hulefâ'***<sup>9</sup>: Ünlü kadı ve din adamı Celaleddin Suyutî tarafından yazılmış bu eser, Muhammed'in ölümünden II.Mütevekkil'in öldüğü 1497'ye kadar halifelerin hayatlarından ve hilafet dönemlerinden bahseder. Abbasoğulları ile yakın ilişkisi bulunan onların evlerine girip çıkan Suyutî'nin bu eseri bu tezin birincil kaynaklarından. Eser, H.S.Jarrett tarafından İngilizceye çevrilmiş, 1881'de Kalküta'da basılmıştır; Onur Özatağ tarafından da Türkçeye çevrilmiş ve bu çeviri 2014'te Ötüken Yayınları'ndan çıkmıştır.

1445-1505 yılları arasında yaşayan Suyutî, kadılık, müderrislik, müftülük yapmış; Hankah Şeyhliği'nde bulunmuş; Berkuk Türbesi'nin şeyhliğini yapmış; Müstekfî Billah'ı görmüştür. II.Mütevekkil tarafından kendisi için tüm İslam ülkelerinin yargısının bağlanacağı özel bir kadılık tesis edilmek istense de Mısır'daki dört mezhep kadısı tarafından bu karar tenkite uğramış ve Halife tarafından geri çekilmiştir.<sup>10</sup>

***El-Bidâye ve'n-Nihâye***: İbn Kesir'in insanlık tarihinin başlangıcından 1364 yılının sonuna kadar getirdiği genel İslam tarihi için çok önemli olan bu tarih kitabının on üçüncü ve on dördüncü ciltlerinde Memlük tarihi de anlatılmakta; Memlük Devleti'ndeki ilk yedi halifeden bahsedilmektedir. Eser, Mehmet Kesin tarafından Türkçeye çevrilmiş ve 1994 yılında Çağrı Yayınları tarafından basılmıştır.

1300-1302 yılları arasında doğmuş olmalı olan İbn Kesir küçük yaşta ailesiyle Şam'a gelmiş; burada eğitim görmüş; müderrislik, hatiplik yapmış; Halife Mu'tezid

---

<sup>8</sup> Casim Avcı, "İbn Şeddad, İzzeddin", **DİA**, 1999, C.20, ss.374-376

<sup>9</sup> Veya *Menâhilü's-Safâ bi-Tevârihi'l-e'imme ve'l-Hulefâ'*

<sup>10</sup> Halit Özkan, "Suyutî", **DİA**, 2010, C.38, s.188-198

Billah'ın Şam'a gelişinde huzura kabul edilmişti. Şam'daki isyanlara yakından şahitlik eden İbn Kesir, 1373'te ölmüştür.<sup>11</sup>

“Memlük Devleti'nde Abbasî Halifeleri” hakkında doğrudan bilgilerin bulunduğu bu birincil kaynakların dışında, 1258 yılına kadar hilafet tarihi ve Abbasîlerin Selçuklular ve Harzemşahlar ile ilişkileri kapsamında, Taberî'nin *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*; İbn Esir'in *El-Kâmil fi't-Tarih*'i; İbn Kesir'in *El-Bidaye ve En-Nihaye*'si; Ahmed bin Mahmud'un *Selçuk-nâme*'si; Bunderî'nin *Zübdetü'n Nusra ve Nuhbetü'l-Usra*'sı; Ata Melik Cüveynî'nin *Tarih-i Cihangüşa*'sı; Reşidüddin Fazlullah'ın *Camiü't-Tevarih*'i; İbn Haldun'un *Mukaddime*'si ve Yavuz Selim'in Mısır Seferi ve daha sonraki süreçte Mısır'daki durum hakkında bilgilerin elde edilebildiği Osmanlı kronikleri olan Hoca Saadettin'in *Tac'üt Tevarih*'i, Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin *Müneccimbaşı Tarihi* ve Peçevi İbrahim Efendi'nin yazmış olduğu *Peçevi Tarihi* bu tez için faydalanılan önemli kaynaklardandır.

## 2.Tetkik Eserler

Bu çalışmada “Memlük Devleti'nde Abbasî Halifeleri” ile ilgili doğrudan faydalanılan tetkik eser ve makaleler şunlardır:

Ali Aktan tarafından yazılmış “Mısır'da Abbasî Halifeleri” isimli, 1991 yılında TTK Belleten'de çıkmış kırk sayfalık makale, Memlük Devleti'ndeki Abbasî Halifeleri ile ilgili doğrudan yazılmış en kapsamlı tetkik çalışmadır. Tüm halifeler hakkında monografik bilgi veren bu çalışma, bu teze de yol göstermiş ve bu tezin faydalandığı önemli tetkik eserlerden biri olmuştur.

---

<sup>11</sup> Abdülkerim Özeydin, “İbn Kesir, Ebu Fida”, **DiA**, 1999, C.20, s.132-134

P.M.Holt tarafından yazılmış “*Some Observations on the Abbasid Caliphate of Cairo*” isimli, 1984 yılında Bulletin of the School of Oriental and African Studies’de çıkmış makale, doğrudan Kahire’deki Abbasî Halifeleri ile ilgili diğer bir incelemedir. Holt bu makalede, Kutuz zamanında Hakim Biemrillah’ın hilafete getirilmeye çalışılmasına ve yine Hakim Biemrillah’ın Arap Hafece Ailesi ile olan münasebetine özellikle dikkat çekmiştir.

V.V.Barthold tarafından yazılmış ve ilk olarak 1912 yılında yayımlanmış “*İslam’da İktidarın Serüveni: Halife ve Sultan*” isimli çalışma halifeliğin Yavuz Selim’e geçtiği iddialarının ilk kez detaylı incelendiği ve muhalefet edildiği makaledir. Barthold bu makalesinde ‘hilafet’ kavramının mahiyeti, tarihsel olarak sultanlar ile halifeler arasındaki ilişkileri ve son olarak Kahire’deki Abbasî Halifelerini incelemesi bakımından önemli bir çalışmadır.

T.W.Arnold tarafından yazılmış ve 1924’te Oxford Üniversitesi tarafından basılmış “*The Caliphate*” isimli tetkik eserde Arnold, hilafetin kökenini, tarihsel sürecini inceledikten sonra Kahire’de Abbasî hilafetinin kurulduğundan bahsedip buradaki ilk iki halifenin hutbelerine yer vermiş; halifelerin Memlûk Devleti’ndeki durumlarından bahsetmiş; diğer Müslüman hükümdarların Kahire’deki halifeler ile ilişkilerine değinmiş; Yavuz Selim’in Mısır’a girişinden kısaca bahsetmiş ve Barthold’dan da faydalanarak hilafetin Osmanlılara geçip geçmediğini tartışmıştır.

Faruk Sümer’in 1992’de TTK Belleten’de çıkmış “*Yavuz Selim Halifeliği Devraldı mı?*” isimli makalesi Barthold’un hilafetin Yavuz Selim’e geçmediği hakkındaki savından bahsedilerek desteklendiği; bu yapılırken Türk havzasının kaynaklarının da kullanıldığı; Yavuz’un Mısır Seferi hakkında detaylı bilgileri içeren, Kahire’deki Abbasî Halifeliği ile doğrudan ilgili diğer bir çalışmadır.



Muhammed Cemaleddin Sürur'un 1947 yılında yayımlanan "*Devlet-i Benî Kalavun fi Mısır*" isimli eserinde, bir bölüm Kahire'deki Abbasî Hilafetine ayrılmış; Sürur burada, Abbasî Hilafetinin Kahire'de tesisi; halifeler ile sultanların ilişkileri, özellikle bu çerçevede Müstekfi, Mütevekkil, Müsta'ın ve Ka'im zamanlarında yaşanan bazı önemli olayları, diğer Müslüman hükümdarların Kahire'deki halifelere karşı tutumları, Hint hükümdarları ile Abbasî halifeleri ve Memlük sultanları arasındaki ilişkileri incelemiştir.

Andre Clot'un "*Kölelerin İmparatorluğu Memlüklerin Mısır'ı*" isimli eseri, Memlük Tarihi'ni baştan sona siyasi olarak incelemesinden başka sosyal ve ekonomik yapıyı inceleyen bölümünün varlığıyla özel bir eserdir. Ayrıca eserde özel bir bölüm tahsis edilmemekle birlikte tarihi akış içinde Kahire'deki halifeler ile bilgi verir; bu tezin geneli için faydalı olmuştur.

Ramazan Şeşen'in "*Sultan Beybars ve Devri*" isimli eseri, Beybars dönemini detaylı biçimde incelemenin yanında Halife Mustansır'ın Kahire'ye gelişi, Irak Seferi ve Hakim Biemrillah'ın hilafet töreni hakkında birincil kaynaklardan detaylı bilgiler veren önemli kaynaklardan birisidir. Ayrıca Ramazan Şeşen'e, Yavuz'un Mısır Seferi hakkında en detaylı bilgileri veren birincil kaynak olan İbn İyas'ın "*Bedayi'z-Zühur fi Vakâyi'd-Dühûr*" isimli eserinin son cildini çevirmesi sebebiyle de özel bir teşekkür etmek gereklidir.

Kazım Yaşar Koprıman'ın "*Mısır Memlükleri Tarihi Sultan Al-Malik Al-Mu'ayyed Şeyh Al-Mahmûdî Devri (1412-1421)*" isimli eseri Sultan Ferec döneminde uzun uzadıya yaşanan Şam isyanlarının anlatıldığı ve Halife Musta'ın'ın sultan ilan edilmesi olayının detaylı olarak incelendiği diğer önemli bir eserdir.

Şehabeddin Tekindağ, 1961 yılında basılmış “*Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*” isimli eserinde Berkuk devri olaylarına, Halife Mütevekkil’in iştirak ettiği suikast girişimine, Halife’nin Berkuk’un diğer emirlerle girdiği siyasi mücadelelerdeki konumuna ve Bayezid’in Halife’den teşrif istemesine değinmiştir; çalışma, Berkuk dönemi için önemli bir eserdir.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, ilk defa 1941’de basılan “*Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*” isimli eserinin yedinci bölümünde, Memlûk Devleti’nin teşkilatını incelemiş; Memlûk sultanlarının nasıl göreve geldikleri, halifelerin cülus merasimlerindeki rolleri, devlet görevlilerinin ve kurumlarının görevleri, askeri teşkilat, arazî yönetimi ve eyaletler incelemiştir; çalışma, Memlûk Devleti’nin işleyişinin kavranması için önemli bir eserdir.

Samira Kortantamer, 1984 yılında Tarih İncelemeleri Dergisi’nde çıkmış “*Memlûklerde Devlet Yönetimi ve Bürokrasi*” isimli makalesi ile 1993 yılında Ege Üniversitesi tarafından basılmış “*Bahri Memluklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*” isimli eserinde sultan, devlet yönetimi ve bunun içinde halifelerin rollerine değinmiştir.

İsmail Yiğit tarafından yazılmış, önce 1991 yılında “*Siyasi – Dini – Kültürel – Sosyal İslam Tarihi*” isimli ansiklopedinin 7. cildi olarak basılmış; daha sonra ise 2008 yılında “*Memlûkler*” ismi ile müstakil olarak yayımlanmış tetkik eserde, başlangıcından sonuna kadar Memlûk Devleti tarihini incelenmekle birlikte Kahire’deki halifelere de on sekiz sayfalık özel bir bölüm ayrılmış ve hilafetin Osmanlılara geçip geçmediği tartışılmıştır.

Selahattin Tansel tarafından yazılmış ve 1969 basılmış olan “*Yavuz Sultan Selim*” isimli eser, Yavuz Selim’in Mısır Seferi’ni de ayrıntılı biçimde konu edinmekte ve hilafetin Osmanlılara geçip geçmediğine kısaca değinmektedir.

“Memlük Devleti’nde Abbasî Halifeleri” hakkında doğrudan bilgilerin bulunduğu bu tetkik eserler dışında, bu tezin birinci bölümünde, 1258 yılına kadar hilafet tarihi ve Abbasîlerin Selçuklular ve Harzemşahlar ile ilişkileri kapsamında, Bahriye Üçok’un *Emevîler – Abbasîler* isimli eseri; Carl Brockelmann’ın *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi* eseri; İrfan Aycan’ın *Saltanata Giden Yolda Muaviye b.Ebî Süfyan ve Emeviler Dönemi İç Siyasi Gelişmeleri* isimli makaleleri; J. Wellhausen’in *Arap Devleti ve Sukutu* eseri; J.J. Saunder’in *A History of Medieval Islam*’ı; Ali Sevim ve Erdoğan Merçil’in *Selçuklu Devletleri Tarihi* eseri; Mehmet Altan Köymen’in *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi* eseri; İbrahim Kafesoğlu’nun *Selçuklu Tarihi* ve *Harezmşahlar Devleti Tarihi* eserleri; Aydın Taneri’nin *Harzemşahlar* isimli eseri; Mehmet Nadir Özdemir’in *Abbasi Halifeleri ile Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler* isimli makalesi; Fatih Güzel’in *Irak Selçuklu Devletinin Yıkılmasında Halife Nasır Li-Dinillah’ın Rolü* isimli makalesi; Mehmet Ali Çakmak’ın *Türk Sultanları İle Abbasî Halifelerinin İktidar Mücadeleleri (XII-XIII. Yüzyıl)* isimli makalesi ve Memlüklerin çevre devletlerle ilişkileri kapsamında İsmail Aka’nın *Timur ve Devleti* isimli eseri; Refet Yinanç’ın *Dulkadir Beyliği* isimli eseri faydalanılan önemli eserlerdir.

## GİRİŞ

Memlûk Devleti'nin tarihsel kimliğini iki esas belirler. Bunlardan ilki, çoğunlukla Karadeniz'in kuzeyinde esir edilmiş, satın alınarak Mısır'a getirilmiş Türk çocuklarının aralarında anlaşarak, çatışarak ama kontrolü içinde buldukları Cebel Kalesi dışına bırakmayarak yürütecekleri siyaset ve eylemlerdir. İkincisi ise Arabistan'da doğmuş, Şam'da ve Irak'ta gelişimini sürdürmüş, dönüşümler geçirmiş ve buralardan tarihsel olarak Mısır'a taşınmış, hakim İslamî siyasi gelenektir.

Yedinci yüzyılda Hz. Muhammed'in önderliğinde başlayan ve kendini hızla kabul ettiren organizasyon, tarihsel süreç içerisinde birçok bölünme geçirse de devamlı yeni merkezler üreterek ve böylece varlığını devam ettirerek etki sahasını sürekli arttırdı; kurumsallaştı ve nüfuzunu derinleştirdi. Bu organizasyonun en önemli farkı ve onun sirayet gücünü bu denli arttıran özelliği, temel ilke ve fikirlerin bireylere tek tek hitap etmesiydi. Tabana nüfuz etmiş bu güçlü yapılanmanın tepe yönetimi ise hilafet kurumu oldu.

Hilafet; bu güçlü toplumsal, ekonomik ve siyasi yapılanmanın büyüme döneminde, yapılanmanın gelecekteki hüviyetini tayin eden fiili bir oluşumken; ivmenin ve gerçek gücün kaybedildiği dönemde yeni durumlarla şekillenen, dönüşen bir içerik halini aldı. Bahsedilen yapılanmanın zamanla hakim olduğu havzada oluşan yeni iktidarlar, hali hazırda varolan ve kendilerinin de içene doğdukları bu siyasi kültürde, yapılanmanın eski sahibi ve simgeleşmiş otoritesi olan hilafet kurumuna açıkça cephe

alamadılar. Halifeler de yeni siyasi oluşumlar karşısında bir şekilde varlıklarını devam ettirmek istediklerinden kendi sınırlarını daraltarak yeni bir yöntem geliştirdiler; bu, yeni iktidarların, halifelerce kabul edilmeleri ve atanmaları yoluydu. Böylece hilafet, Müslüman halklar üzerinde kurulan iktidarların bağlı olduğu bir çatı kurum halini aldı.

İlk önce merkeze uzak vilayetlerde görülen bu durum, Büveyhoğulları'nın Bağdat'a girmelerinden sonra merkeze kadar gelmişti. Merkeze uzak sayılabilecek Mısır ülkesi de bölgeyi kontrol altına alması için Abbasîler tarafından yollanan Türk Tolunoğlu Ahmed'in dokuzuncu yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren otoritesinin Abbasîler tarafından tanınmasıyla bu yolla hilafete bağlı kaldı. Yeniden kısa bir Abbasî hakimiyeti sonrasında yine bir Türk komutan Toğaç oğlu Muhammed önderliğinde kurulan İhşidîler ve Bağdat'taki hilafeti tanımayan Fatimîlere son veren Eyyübîler de diğer tüm İslamî hükümdarlar gibi iktidarlarını Bağdat'taki halifeye onaylatıyorlardı. Eyyübî hükümdarı Salih Necmeddin Eyyüb'ün Ravza Adası'na yerleştiği; ancak onun ölümünden sonra Melik Salih Eyyüb'ün oğlunu bertaraf ederek başa geçen Memlükler de bu hakim siyasi sistemi kabul ederek Bağdat'a bağlılığını bildiriyorlardı.

Memlükler, Türk tarihi için özel bir öneme sahiptiler. İsimleriyle, cisimleriyle, üsluplarıyla Türk'tüler. Küçük yaşta esir edilip tamamen yabancı oldukları yerlere götürüldüler; buralarda eğitildiler; kullanıldılar ve nihayetinde bunlardan bir grup üstadlarının oğlu Turanşah'ın kendilerinden yüz çevireceklerini anladıklarında onu öldürerek yönetimi ele aldı. Cebel Kalesi'nde, farklı oldukları halkı onlarla en az iletişim halinde, uzun yıllar yönettiler; ancak İslam'a bağlı, şeriata saygılı bir yönetim olduklarını gösterir eylemlerde bulundular. Kahire'yi Haçlılara karşı savundular, Moğolları defalarca mağlup ettiler; on üçüncü yüzyılın ortasından on altıncı yüzyıla kadar bölgenin şüphesiz en önemli aktörüydüler; müracaat makamıydılar.

Memlüklerin tarihte yapıp ettikleri içindeki en önemlilerinden biri de tarihsel İslamî siyasetin bir üyesi olmayan Moğollar tarafından yıkılan hilafeti, yeniden Kahire’de tesis etmeleri idi. Böylece, tarihsel bir iktidarın kurumsallaştırılmış hali olarak görülmesi son derece yerinde olacak hilafet; sahada gerçek, fiilî bir iktidar tarafından sembolleştirilerek himaye altına alınmıştı.

İktidar; zaman içerisinde, belirli somut koşullar altında şekillenir, büyür ve kendini görünür kılmak, varlığını muhkemleştirmek, ömrünü uzatmak için bazı kurumsallaştırmalara gider; kavramlar, unvanlar, semboller, protokoller, merasimler bu kurumsallaşmanın en görünen boyutudur. İktidar, varlığını ve etkisini korudukça kurumsallaşma süresi ve nüfuzunun genişlemesi de bu süre boyunca devam eder ve toplumun en alt katmanlarına, gündelik yaşama kadar sirayet eder. Ancak iktidarı oluşturan koşullar, iklim, zamanla değişir. Bu değişim, doğal olarak kendi varlığını korumaya meyilli her şey gibi iktidarı da yeni koşullara uyum sağlamaya mecbur eder. Değişimin hızı ile iktidarın ona uyum sağlayabilme hızı arasındaki fark, değişim lehine açıldıkça iktidar, güçten düşer ve zamanla geride içi boş unvanlar ve semboller kalır.

Bu tezde de yedinci asırda Arabistan’da oluşmaya başlayan büyük bir tarihsel iktidarın zaman içinde gelişim ve değişimi daha sonra da gerileyişi izlenecektir. Memlük Devleti’ndeki Abbasî Halifeleri, bahsedilen tarihsel iktidarın ömrünün ahir zamanına tekabül eden tarihsel karakterlerdir. Ancak onlar, yeni koşullar içerisinde hiç yok da değildir. Her şeyden evvel, her emirin tahta geçebilme şansı bulunması sebebiyle son derece dinamik olan Memlük Devleti’nin kendine özgü iç siyasal sisteminde, tarihsel birikimin simgeleri ve unvanlarıyla yer yer görünürler.

Kahire’deki Abbasî Halifelerinin bu görünümelerini tarihsel bir bağlam içerisinde kavrayabilmek ve değerlendirebilmek için tezin birinci bölümünde; önce *hilafet*’e; Hz. Muhammed’den sonra neden *emir* veya *sultan* gibi hükümdarlık kavramları değil de bu

kavramın kullanıldığına; bu veya benzer kavramlar için dini ve tarihi alanlar şeklinde ikili ayırım yapıp yapılamayacağına; hilafet için yapılan kuramsallaştırma çabaları ile tarihi olaylar arasındaki ilişkiye; hilafetin tarihsel mahiyetini ve süreç içerisinde yaşadığı anlam kaymalarını anlayabilmek için tarihsel gerçekliğe yani hilafetin kendisiyle ilgili olan tarihsel boyutuna; meselelere daha da yakından bakıldığında, henüz Hz. Muhammed'in ölümünden önce başlamış veraset tartışmalarının, onun ölümünden sonra şiddetlenmesine; ensar ile muhacirin birbirleri ile mücadelesi ve ilk halifenin seçiminde yaşanan kavgalara; sonraki süreçte fetihlerle gelen coğrafi ve ekonomik büyümenin sonuçları olan Arap – Arap olmayan mücadelesinin siyasi mücadelelere nasıl yansıtacağına; Hz. Ali evladının bu uzun siyasi çekişmelerdeki konumlarına ve onların iktidara taşınması için yapılan çalışmalara; Emevîlerin eylemlerinin muhalefeti ne yönde şekillendirdiğine; bu muhalefetin Abbasîler tarafından nasıl kullanılarak bir ihtilalle sonuçlandırıldığına ve bu ihtilal sonucunda beklenen durum ile yeni siyasi tavrın örtüştüğü ve örtüşmediği noktalara; devlet merkezinin İran'a yaklaşması ve asabiyet yerine kurulan yeni sistem ve devletin yeni katılımcılara nasıl açıldığına; Bağdat'taki halifelerin güçten düştükleri dönemde İslam siyasi havzasında etkin olmaya başlayan diğer sultanlarla olan ilişkilerinde, Türklerin konum ve etkilerine; Türk komutanların Abbasîlerin yönetimindeki rollerine; hangi halifelerin nasıl tahttan indirilip nasıl tahta çıkarıldıklarına; bir asırlık Şîî çağının Türkler tarafından nasıl son bulduğuna; Selçuklular ile Abbasîler arasında kurulan evlilik bağları, siyasi ve askeri ilişkiler ile Selçukluların zayıfladıkları dönemden itibaren halifelerin Selçuklu sultanlarına karşı nasıl siyasi mücadeleye girdiklerine, taht kavgalarına yardım ettiklerine, bizzat ordu tertip ettiklerine; kimin tarafından düzenlendiği tartışmalı suikastlara, Abbasîlerin önce nasıl Harzemşahları Selçuklular üzerine yürümeye teşvik ettiklerine ve daha sonra da Harzemşahlarla egemenlik mücadelesine giriştiklerine; emirleri, valileri nasıl Harzemşahlar üzerine yürümeye teşvik ettiklerine; yaklaşan

Moğol tehlikesine karşı işbirliğini reddetmelerine ve Moğolların gelişinden sonra kendilerinin bu olaydan nasıl nasiplendiklerine bakılacaktır.

Tezin ikinci bölümde, Kahire'deki halifelerin Memlûk Devleti içerisindeki konumlarını ve önemlerini anlayabilmek için Memlûk Devleti hakkında genel olarak bilinmesi gereken önemli noktalara ve hilafetin hangi topludurum içinde nasıl yeniden tesis edileceğine değinilecektir. Bu hususların ilk kısmı; Memlûkler öncesinde Mısır'daki Türk egemenliği; Memlûklerin nasıl başa geldikleri; pazarlıklar, anlaşmalar ve savunmalarla nasıl Mısır başında kaldıkları; Dimyat Savunması ve bunun Memlûklere kazandırdıkları; Sultan Aybek, Kutuz ve Beybars dönemleridir. Bir de tarihsel süreç içerisinde her olay kendine özgü koşullar altında, özel ve tekil biçimde gerçekleşse de değişmeyen somut genel koşulların ürettiği benzer olay motifleri vardır. Bu ikinci bölümün ikinci kısmında da bu çerçevede; Memlûklerin tahta geçiş şekilleri; günlük siyaseti belirleyen gelenekler; memlûkler içerisinde oluşan siyasi gruplaşmaların tarihsel tabanı ve güç odakları oluşturabilen vilayetler ile buraların özelliklerine; Ebu Kasım Ahmed'in Kahire'ye gelişi ve burada ona biat edilmesiyle Kahire'de tesis edilen Abbasî Hilafetinin Bağdat'ta tekrar diriltme çabaları ve Halife Mustansır'ın Irak Seferi'ne değinilecektir.

Tezin Bahrî ve Burcî Memlûkler dönemleri olarak ayrılmış üçüncü ve dördüncü bölümlerinde, Kahire'de kurulan Abbasî Hilafetinin Memlûklerin dış ilişkilerindeki yansımaları; halifelerin Memlûk Devleti içindeki konumları; onların sultanlar ve muhalif gruplar arasındaki ilişkileri; halifelerin Kahire'deki konumları; halife ve sultan ikilemi, halifelerin siyasi ve dini yetkileri; maddi durumları; mahpuslukları, azledilmeleri, sürgünleri, suikast girişimleri ve dahi sultanlıkları izlenecektir.



Tezin beşinci bölümünde, Osmanlı Sultanı Yavuz Selim'in Mısır Seferi'ne; Mısır Seferi sonrasında halifenin konumuna; hilafetin Osmanlı Devleti'ne geçip geçmediği hakkındaki tartışmalara bakılacaktır.

Tezin sonuç bölümünde ise tarihsel gerçeklikten yola çıkarak bazı çıkarımlara ulaşılmaya çalışılacak; bu giriş bölümünde en önemlileri verilen soru/sorunlara olabildiğince net cevaplar vermeye çalışılacaktır.

## **I.BÖLÜM: ABBASÎ DEVLETİ'NİN YIKILIŞINA KADAR HİLAFETİN TARİHÇESİ**

'Halife', Hz.Muhammed'den sonra onun yerine gelecek kişi için kullanılan 'sonra gelen; ardına, yerine gelen' anlamında bir ünvardır; ancak Hz.Muhammed İslam inancına göre kendisinin Tanrı'nın son elçisi olduğunu bildirmiştir. Bu durumda onun yerini alacak kişinin yani halifenin görevi, sadece Hz.Muhammed'den geriye kalan, gelişme evresindeki siyasi bir yapılanmanın liderliğidir ki bu, hızla büyüyen kaynakların yönetilmesi demektir; hükümdarlıktır. Fakat Hz.Muhammed'in ardından gelenler, kendilerini diğer hükümdarlardan farklı addecek; ilahi görev ve sorumluluklar taşıdıkları iddialarıyla 'sultan', 'melik' veya 'emir' unvanlarını değil; Hz.Muhammed'i hatırlatacak, onun öğretisine atıf taşıyacak 'halife'<sup>12</sup> kavramını kullanacaklardır.<sup>13</sup>

---

<sup>12</sup> İbn Haldun'a göre, Halife Ebu Bekir kendisine 'halifetullah' denilmesine karşı çıkmış ve 'halifetu'l-resulullah' dedirtmişti; Halife Ömer zamanında bunun Resullullah'ın halifesinin halifesi gibi uzatılmaması için 'emirü'l-mü'minîn' yani müminlerin emiri unvanları kullanılmış idi. Barthold'un tespitine göre Emevîler döneminde, Halife Süleyman, Hişam ve Velid için 'halifetullah' yani 'Allah'ın halifesi' unvanı da kullanılmıştı. Hilafet ile ilgili bu ve diğer kullanımlar için bkz. V.V. Barthold, **İslam'da İktidarın Serüveni: Halife ve Sultan** (çev. İlyas Kamalov), İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2012, s. 41, 49-50; İbn Haldun, **Mukaddime I** (çev. Zakir Kadirî Ugan), İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1997, 481-482; Avcı, 1998, "Hilafet", **DİA**, C.17, ss. 539-546.

<sup>13</sup> Bu çerçevede içinde Müslüman toplumlarda halifelik, hükümdarlıktan fazla olarak şeriat üzere bir yönetim ve dinin himayesi anlamlarını da içeriyordu. İbn Haldun'a göre "O çağda hükümdarlığın örf ve âdetleri kâfirler tarafından kabul edilmiş bir şey olduğu için hükümdarlığın adı bile ağza alınmadı." İbn Haldun, 1997, 514. İbn Haldun'a göre "devlette dirlik ve düzeni sağlamak, şeriat indirilmiş olan peygamberlere onlardan sonra da onların yerine geçenlere yani halifelere düşer. Siyasetçi demek, akli delil ve hükümlere dayanarak dünya maslahat ve faydalarını elde eden, zarar ve ziyanları defetmeğe sevk eden insan demektir. Halifelik ise umumiyetle ahret fayda ve maslahatlarını göz önünde bulundurarak şeriat ile iş görmeğe sevk eder... Halifelik ise, dini korumak ve dünya siyasetini dine uygun olarak idare

‘*Hilafet*’ kavramı ve kurumu, tarih boyunca böyle atıflarla muhkemleştirilse de yeni tarihsel koşullara uyum sağlanırken kavramın mahiyeti değişmiş ve dahi kavram, anlam kaymalarına uğramıştır. Bu mahiyetin fikri ve ‘*dini*’ içeriği ise bu yeni şekillenmelerin altını doldurmak ve yeni durumu meşrulaştırıp kurumsallaştırmak çabalarıyla yapay olarak oluşturulmuştur.<sup>14</sup>

Her grup kendi tarihini anlatır; kim muktedirse söylediğini, yazdığını hakim kılmaya çabalar; hele anlatılan, anlatıldığı dönem için hala ciddi bir önem taşıyorsa *tabulaştırılır*. Klasik İslam tarihi anlayışında da ilk dört halife dönemi “*hulefa-i raşidin dönemi*” olarak anılır ve idealize edilir. Bu, aslında devamında birşeylerin bozulduğunu peşinen kabul etmek demektir; ancak yakından bakıldığında idealize edilip, düzleştirilen döneme de durumun anlatılandan farklılık arz ettiği görülür.

---

*etmek hususunda şariat sahibine naiplik etmek demektir... Bu işin başında bulunana halife adı verilmesi, peygamberin ümmetine halef olduğundandır.”* İbn Haldun, 1997, s. 481-482

<sup>14</sup> Tarihsel süreçte mevcut statüyü fikri meşrulaştırma ve kurumsallaştırma çabası rahatlıkla izlenebilmektedir. Hilafet meselesinde, Abbasîlerin Büveyhî baskısı altında iktidarlarının tehlikeye girmesi ardından onlara yakın Maverdî tarafından halifenin Kureyş’ten gelmesi gerektiği savı ortaya atıldı. Selçukluların Büveyhîleri ortadan kaldırmasından sonra otorite mücadelesi içine giren Abbasî Halifeleri ile Selçuklu Sultanlarının durumları karşısında Selçuklu Veziri Nizâmülmülk, Siyasetname’sinde halifenin adını dahi anmıyordu. Arada kalan Gazalî, halifeye hakkını teslim etmekle birlikte Selçukluların güçlerinin farkında olarak devlet ile dini ikiz kardeş ilan ediyor ve halifenin gerekli gördüğü durumda otoriteyi bir sultana teslim edebileceğini belirtiyordu. Abbasî otoritesinin giderek kaybolduğu dönemde Fahreddin ve Necmeddin Er-Râzi, halifenin rolünü azaltıp sultanın rolünü arttırlarken; Moğolların yanındaki Nasurüddin Tusi, sultanın Tanrı tarafından doğrudan seçildiğini ve sadece ona karşı sorumlu olduğunu vurguluyordu. Özetle, tarihsel süreç ve durum içinde kazanılmış statüler muktedirlerce idealize ediliyordu. Bu değişimi izleyebilmek için bkz. Musa Şamil Yüksel, “Timurlu Siyaset (Devlet) Teorisi’nde Sultan”, **A.Ü. DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara, 2009, S.46, C.28, s.231-247 ve T.W.Arnold, **The Caliphate**, Oxford, Oxford University Press, The Clarendon Press, 1924, s. 121-128. Barthold da Abbasî Halifeleri ile Selçuklu Sultanları arasındaki nüfuz mücadelesine ve bu süreçte sultan taraftarlarının halifenin dünyevi konumunu gerilettiklerine dikkat çekiyor ve bunu Ravendî’den yaptığı alıntılarla örneklendiriyor. Bkz. Barthold, 2012, s.60-61

Bu tabular ve tarihi düzleştirme anlayışı bir kenara bırakıldığında, hilafet davasının henüz Hz.Muhammed hasta yatağındaiken başladığı; devamında derin siyasi çekişmelere, çatışmalara ve birçok katle sebep olduğu; hilafet tarihinin, genişleme evresinde tartışmalı ‘fetih’ler, uygulamalar ve hızla zenginleşmenin; genişleme ivmesinin kaybolduğu dönemde ise meşruiyeti sorgulanan siyasi manevraların gölgesi altında olduğu görülecektir.

### 1.‘Seçim’ veya Emrivâki

Hz. Muhammed’den sonraki durumun ne olacağı daha onun ölümü öncesinde ihtilafa sebep olmuştu. Kırtas Olayı<sup>15</sup> olarak da bilinen bu ihtilaf, tarihi kaynaklar şöyle anlatılır: Hz.Muhammed, hasta yatağında yatarken içlerinde Ömer bin Hattab’ın da bulunduğu bir grup onun evindeydiler. Hz.Muhammed, kendisinden sonra ihtilafa düşülmemesi için bir yazı yazdırmak istedi ve kendisine yazı takımının getirilmesini istedi; ancak orada bulunan Ömer bin Hattab, peygamberin hastalandığını ve sayıkladığını; bu durumda bir şey yazmasının doğru olmayacağını ve Kuran’ın kalanlara yeteceğini söyledi. Bunun üzerine Hz.Muhammed’in evinde bulunan grup tartışmaya başladı ve Hz.Muhammed onları yanından çıkardı.<sup>16</sup>

---

<sup>15</sup> Kırtas Olayı, malum Gadir Hum Olayı ile birlikte, Hz.Muhammed’in ölümünden sonra Hz.Ali’nin hilafeti için yapılan tartışmaların başında gelir. Ancak bunlar sadece Hz.Muhammed’in vasiyeti üzerinde dönen tartışmalardır. Bundan sonra, ilk halifenin seçimi ve daha sonra ona zorla biat toplanmasından başlayarak, Hz.Ali’nin öncesindeki ve sonrasındaki halifelerin, Hz.Ali’nin ve onun neslinin hilafetine yönelik çalışmalar, bu tartışmaları daha da çeşitlendirerek canlı tutacaktır.

<sup>16</sup> İbn Esir, **El-Kâmil fi’t- Tarih**, İstanbul, Bahar Yayınları, 1991, C.2, s.294. Bu olay, ehl-i sünnet çevrelerince ‘sahih’ kabul edilen bazı hadis kitaplarında da anlatılmaktadır. Bkz. Buhârî, **Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi** (çev. Mehmed Sofuoğlu), İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1988, C.12, s.5710-5711. Ve Müslim, **Sahih Müslim** (çev. Nasiruddin al-Khattab), Riyadh, Maktaba Dar-us-salam, 2007, V.4, s.375-377.

Henüz Hz. Muhammed'in cenazesi toprağa verilmeden, Medineli (ensardan) bir grup, Sakîfetü Benî Sâide'de, Medineli Hazrec Kabilesi Başkanı Sa'd b.Ubâde'ye biat ediyorlardı ki bunun haberini olan Ebu Bekir, Ömer bin Hattab ve Ebu Ubeyde bin Cerrah oraya ulaşarak bunu engellediler. Ömer bin Hattab, orada Ebu Bekir'i aday gösterip ona biat etti; ancak bu herkesçe kabul görmedi ve bunun üzerine '*ensar yahut ensarın bir kısmı*', Ali bin Ebu Talib'den başkasına biat etmeyeceklerini ifade ettiler.<sup>17</sup> Bunun üzerine Ömer bin Hattab, Ali bin Ebu Talib'in evine geldi. Bu sırada Talha, Zübeyr ve muhacirlerden bir grup da Ali bin Ebu Talib'in evindeydi. Ömer bin Hattab, onları Ebu Bekir'e biat için toplantıya çağırdı ve eğer gelmezlerse içinde buldukları evi yakmakla tehdit etti;<sup>18</sup> ancak istediğinde başarı sağlayamadı<sup>19</sup> ve topluluk tartışmalı biçimde dağıldı.<sup>20</sup>

Ebu Bekir, Benî Sâide'deki muhacir ile ensarın birbirine girdiği<sup>21</sup> toplantının ardından; Ali bin Ebu Talib, Zübeyr ve Fatıma bint Muhammed ez-Zehrâ'nın gönlü olmamasına rağmen; adına, ısrarla ve dahi bahsedilen tehditle biat toplanarak halifelige kotarıldı.<sup>22</sup>

---

<sup>17</sup> Taberî, **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi** (çev. Zakir Kadîrî Ugan), İstanbul, MEB Yayınları, 1992b, C.5, s. 898-899; Taberî, **The History of Al-Tabarî** (General Edit. Ehsan Yar-Shater), Albany, State University of New York Press, 1990, C.9, s.186; İbn Esir, **El-Kâmil fi't- Tarih**, İstanbul, Bahar Yayınları, 1991, C.2, s.298; İbn Kesir, **El-Bidâye ve'n-Nihâye** (çev. Mehmet Keskin), İstanbul, Çağrı Yayınları, 1994, C.5, s.420-424

<sup>18</sup> Taberî, 1992b, C.5, s. 899

<sup>19</sup> Zübeyr, Ömer karşısında özellikle direndi ve hatta kılıcını çekerek Ali'den başkasına biat edilmeyeceğini belirtti. Taberî, 1992b, C.5, s. 899, 901-902; Taberî, 1990, C.9, s.186-189; İbn Esir, 1991, C.2, s.298

<sup>20</sup> Hz. Muhammed'in vefatının hemen ardından başlayan bu kavgalar, onun cenazesinin de Ali, Fatıma ve çok az sayıda aile ferdi tarafından kaldırılmasına sebep oldu. Bkz. İbn Esir, 1991, C.2, s.305

<sup>21</sup> Bu kavgaların uzun uzadıya hali için bkz. Taberî, 1993, C.10, s.1-17

<sup>22</sup> Taberî, 1992b, C.5, s. 898-902. Rivayetlere göre Fatma, Ebu Bekir'e biat etmedi ve babasından miras kaldığı gerekçesiyle Fedek Arazisi'ni istedi; ancak Ebu Bekir, bunun başka miras haklarını tartışmaya açacak olması sebebiyle olsa gerek Fatma'nın bu talebini Peygamber'in mirasının onun ümmetine kaldığını gerekçe göstererek geri çevirdi. Bu Fedek Arazisi, hemen her dönemde halifelerin önüne

Ebu Bekir'in kısa hilafet dönemi, Hz.Muhammed'in ölümünden sonra vergi vermek istemeyen Müslümanların dini terk etmeleri sebebiyle onlar üzerine ordu sevk etmekle geçti<sup>23</sup> ve 634 yazında rahatsızlanınca da kendisine hilafet yolunu açan Ömer bin Hattab'ı, herhangi bir seçim söz konusu olmadan, Osman bin Affan tarafından yazılmış bir belge ile halifelğe bıraktı.<sup>24</sup>

## 2.Hızlı Zenginleşme ve Temerküz

Halife Ömer'in hilafet dönemi, '*İslamî fetihlerle*' gelen zenginleşmenin neden olduğu değişimler dönemi.<sup>25</sup> İran, Arap-İslam kılıcı altına Halife Ömer zamanında düştü; Horasan'a kadar girildi; doğuda Filistin, Şam, Halep ve dahi İskenderiye devlete ilhak edildi. Bu gelişmeler ordu, vergi, hazine sisteminin ve bürokrasinin kurumsallaşmasını beraberinde getirdi. Ancak bu dönemin geleceği şekillendiren esas

---

gelecek; bazıları buranın gelirlerini Ali evladına bağlayacak bazıları ise kesecektir. Fatma ile ilgili Ebu Bekir'e biat günü Ömer tarafından hırpalandığı rivayetidir ki bunların tespiti mümkün olmamakla beraber tarihsel süreç ve olaylara göre ihtilafın varlığı gerçektir. Fedek Arazisi ile ilgili rivayetler için bkz. İsmail Altun, "Hz. Ebû Bekir ile Hz. Fâtıma Arasında Yaşanan Fedek Meselesine Sünnî ve Şîî Yaklaşımların Analizi", **İslam Araştırmaları Dergisi**, 2012, S.27, s. 1-27

<sup>23</sup> Carl Brockelmann, **İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi I** (çev. Neşet Çağatay), Ankara, A.Ü. Basımevi, 1964, s.41-48

<sup>24</sup> Taberî, 1993, C.11, s.145-152; İbn Esir, 1991, C.2, s.389-391; İbn Kesir, 1994, C.7, s.34-34

<sup>25</sup> İbn Haldun, bu zenginleşmeye ve bunun neden olduğu dönüşümlere özellikle dikkat çeker. Ona göre, Arapların hızla zenginleşmesi ve göçebe hayatın sona ermesi; devletin büyümesini durdurdu ve halifelğin hükümdarlıktan üstün olan özelliklerini kaybettirerek onu sade bir yöneticiliğe dönüştürdü. Tanrı'nın Muhammed'i peygamber olarak göndermesinden sonra Arap asabiyetleri, tek bir Arap asabiyeti altında toplandı; bunun ve Arapların göçebe, sade bir hayat sürmelerinin etkisiyle Araplar, "*Fars kavimleri ve Rumlar üzerine yürüdüler. Tanrının kendilerine vaat ve takdir etmiş olduğu toprakları ve devletlerini hakir ve zelil, dünya servetlerini ganimet malı olarak ele geçirdiler. Bundan sonra refah ve bolluğun denizleri içine daldılar. O derecede ki bazı gazvelerde her süvarinin payına, ganimet mal olarak, otuz bin veyahut o miktarda altın düşüyordu. Bu suretle ganimet malı olarak sayıp tükenmez derecede çok servet ellerine geçti... Fakat bundan sonra göçebelik ve sade hayat sona ererek asabiyetin icabı olan tabiatı şevkiyle tegallüp ve kahır çağı başladı.*" İbn Haldun, 1997, s. 492-520

meselesi, Arap toplumunun kendi kültür havzasından taşarak farklı unsurları ihtiva etmeye başladığı ve bunu yaparken de İslam Devleti içerisinde yer alacak bu unsurların elinden bolca ganimet alınması ve bununla zenginleşmenin devlet içerisinde sosyal çelişiklere yol açmasıdır. Bu dönemde, uygulanan yaptırımlar sebebiyle devlete yeni katılan gayrimüslim unsurlar, Müslüman olmaya teşvik edilmiş ve İslamiyet yayılmıştır; ancak bu unsurların, gerek Arap kültürü tarihsel kültür kodları sebebiyle gerekse halihazırda iktidarı elinde tutan grubun menfaatlerine aykırı bir durum arz etmesi sebebiyle merkeze dahil gerçekleşmemiştir. Bu durum, hilafet tarihi boyunca siyasetin üzerinde şekillendiği maddi altyapıyı oluşturacaktır.

Halife Ömer, efendisinin kendisinden istediği verginin azaltılması istediği reddedilen Mugire bin Şube'nin kölesi Ebu Lü'lü tarafından saldırıya<sup>26</sup> uğradıktan sonra yeni halifenin seçimi için Kureyş eksenli altı kişilik<sup>27</sup> bir heyet oluşturdu. Bu heyetten nihayet Osman bin Affan'ın akrabası olan Abdurrahman bin Avf'ın hakemliğiyle – Ali bin Ebu Talib'in değil - Osman bin Affan'ın halife olarak çıkması<sup>28</sup> tesadüf olmadığı gibi iktidarın (merkezin, zenginliğin) uzunca bir süre daha Arap toplumu menfaatlerine hizmet etmesine katkı sağlayacaktı.

Ömer bin Hattab'ın önce Hz.Muhammed'in yazacağı vasiyete engel olması; ardından hilafetin Medinelilere geçmesini engelleyip, Ebu Bekir'e hilafet yolu açıp, onun adına zorla biat toplaması; sonrasında Ebu Bekir tarafından halife tayin edilmesi ve kendisinden sonra hilafete Osman bin Affan'ı seçecek bir heyet oluşturması; bir, iktidarı eski Arap kültür muhiti içerisinde tutmasını sağladı; iki, Ali bin Ebu Talib ve destekçilerinin iktidar yolunu kapattı. Ali bin Ebu Talib, hilafetin en büyük adayı olması

---

<sup>26</sup> Taberî, 1994, C.14, s.89-93; İbn Esir, 1991, C.3, s.55-56

<sup>27</sup> Ali bin Ebu Talib, Osman bin Affan, Abdurrahman bin Avf, Sa'd bin Ebi Vakkas, Zübeyr bin Avvam, Talha bin Ubeydullah. İbn Esir, 1991, C.3, s.56; Mustafa Fayda, "Hülefâ-i Raşidin", **DİA**, 1998, s. 326

<sup>28</sup> Taberî, 1994, C.14, s. 143-164; İbn Esir, 1991, C.3, s.70-80

sebebiyle, bu dönem boyunca iktidara yakın tutuldu, izole edilmedi; bu tavır, onun etrafında bir muhalefetin birikmesini engellemek için ustaca yürütüldü.

### 3.Emevî – Haşimî Çekişmesi ve İç Savaş

Halife Osman döneminden itibaren İslamiyet öncesi geleneksel Arap toplumu kültür kodları tüm canlılığıyla tekrar yaşam buldu. Bu dönemden itibaren Emevî – Haşimî çekişmesi, tekrar doğrudan izlenebilir bir hal alarak Emevî saltanatının sonuna kadar belirleyici oldu. Bu çekişme, esas itibariyle tarihsel bir arka plana sahipti ve İslamiyet öncesine dayanıyordu.

İslamiyet öncesi Arap toplumunda, elinde tutana saygınlık sağlayan bazı görevler vardı. Bunlardan en önemlisi olan *kıyâde* yani kumandanlık ve güvenlik görevi, Emevîlerin mensubu olduğu Abdüşşems Ailesi'ndeyken; Kâbe'yi ziyaret edenlere su ve yemek hizmeti olan *sikâye* ve *rifâde* görevleri, Hz. Muhammed ve Hz.Ali'nin mensubu olduğu Haşim Ailesi'ndeydi. Bu aileler arasındaki mücadele Haşim ile Ümeyye, Abdülmuttalib ile Harb ve Hz.Muhammed ile Ebu Süfyan arasında tarihi süreklilik içinde de gözlenebilir. Hz.Muhammed döneminde, Hicret'ten sonra Mekke'de kalan malların tazmini amacıyla yapılacak saldırı için Kureyş'te ticareti yürüten Ebu Süfyan'ın kervanının seçilmesi; Bedir'de, Kureyş'in yönetimini elinde tutan Ebu Cehil'in ölümünden sonra bu çekişme sürecinde en büyük zararı gören Ebu Süfyan'ın, mücadeleyi de dirayetle yöneteceği düşüncesiyle onun yerine getirilmesi; Ebu Süfyan'ın Bedir'de, bir oğlunu, amcasını, karısının kardeşini kaybetmesi; kızının Müslüman olarak kendisini terk etmesi; Hz.Muhammed'in Uhud'da amcası Hz.Hamza'yı yitirmesi ve Hz.Hamza'nın ciğerinin Ebu Süfyan'ın eşi, Muaviye'nin annesi Hind tarafından yenmesi; Hz.Hamza'nın ve Hz.Ali'nin Bedir Savaşı'nda karşı



gruba çok zaiyat verdirmesi gibi olayların, tarihsel süreçte iki aile arasındaki çekişmeyi anlamak ve bunun geleceğe yansımalarını değerlendirebilmek için gözden kaçırılmaması gerekir.<sup>29</sup>

Emevîlerin konumlarını korumak ve güçlendirmek için Hz.Muhammed'e karşı yürüttüğü mücadele, 630 yılında Mekke'nin Müslümanlarca ele geçirilmesinden sonra, kılıçların gölgesi altında toplu halde İslam'ı kabul edişleriyle görünürde son bulduysa da Hz. Muhammed'in ölümünün ardından tekrar gün yüzüne çıktı. Bu defa mücadele açıktan Hz.Ali ile Muaviye, Yezid ile Hz.Hüseyin arasında yaşanacak ve Emevî hilafeti boyunca sürüp gidecekti. İşte Halife Osman dönemi, Emevîlerin, Arap – İslam Devleti'nin üst makamlarına taşındıkları ve dahi yönetimi zamanla tamamıyla ellerinde tutacakları bir döneme açılan kapıydı.

Halife Ebubekir ve Halife Ömer dönemlerinde kardeşi ile birlikte Suriye fethinde görevlendirilmiş Muaviye'nin yetkileri, Halife Osman döneminde daha da genişletildi; kendisine deniz fetihleri izni verildi. Muaviye de bu yetkilerle başarılı hareketlerde bulundu; Şam'da, halk ile akrabalıklar kurdu ve dahi Halife Osman'ın oradan bir evlilik yapmasına vesile olarak halk arasına nüfuz etti; orada muhkemleşti. Bunun dışında Mısır, Kûfe, Basra başta olmak üzere hemen tüm vilayetlere Emevîler içerisinden atamalar yapıldı.<sup>30</sup>

---

<sup>29</sup> İrfan Aycan, "Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan", **İslamî Araştırmalar Dergisi**, Nisan 1990, C.4, S.2, s.131-132

<sup>30</sup> Aycan, 1990, s.134-136. Bu atamalardan önemli isimler şunlardı: Halife Osman (Emevî), Devlet Katibi Mervan b. Hakem (Emevî), Kûfe Valisi Velid b. Ukbe (Emevî), Said b. el-Âs (Emevî), Basra Valisi Abdullah b. Âmir (Emevî), Mısır Valisi Abdullah b. Sa'd b.Ebî Serh (Emevî), ŞamValisi Muaviye b. Ebî Süfyan (Emevî). Bu atamaların incelemesi için bkz. Aycan, 1990, gösterilen yer.

Halife Osman döneminde iktidar, bir grubu besliyor; Halife'ye muhalefet<sup>31</sup> giderek güçleniyor; vilayetlerden Halife'ye gelen şikayet heyetleri ise teskin edilerek geri gönderiliyordu. Bu heyetlerden biri olan ve Mısır'dan gelen grup yine teskin edilerek gönderildi; ancak peşinden, altında Halife'nin mührü olan ve dönen grubun cezalandırılmasını emreden bir mektubun, yolda bu grubun eline geçmesinin ardından kalabalık geri dönerek Halife Osman'ın evini kuşattı. Bu kuşatmaya karşı Medineliler herhangi bir tepki göstermedikleri gibi Hz.Muhammed'in eşi Ayşe gibi bazı ileri gelenler de şehri terk ettiler. Halife Osman ise vilayetlere mektup yazarak yardım istediye de destek bulamadı; Muaviye, bir ordu yollamak işini önce ağırdan aldı sonra da hareket eden birliğin Medine'ye girmemesini isteyerek birliği bekletti.<sup>32</sup> Evi kuşatılan Halife Osman, bu olayın neticesinde öldürüldü.<sup>33</sup>

Halife Osman'ın kanlı gömleği eşi Naile binti el-Ferâfisa tarafından Muaviye'ye yollandı. Muaviye, bu gömleği teşhir ederek Halife Osman'ı öldürenlerin biat ettiği Hz.Ali'ye karşı propagandaya koyuldu. Daha önce Halife Osman'ı eleştiren fakat onun ölümünden sonra kanını takip eden Hz. Muhammed'in eşi Ayşe bint Ebu Bekir ile Zübeyr ve Talha gibi önemli isimlerin bulunduğu bir grup da önce Mekke'de, sonra Basra'da harekete girişti. Grup, Basra'da, Halife Ali'yi bekleyeceğini söyleyen Basra Valisi'ni katletti; Zübeyr ile Talha arasında çıkan liderlik sorununu Ayşe bint Ebu

---

<sup>31</sup> Halife Osman'ın önemli makamlara sadece Emevîleri ataması; onlara para bağışları yapması; Ebu Zer ve Ammar b. Yasir gibi önemli karakterleri cezalandırması; iktidarın dağıtılmasında dengesizlik; Hz. Muhammed tarafından Taif'e sürülmüş Hakem b. Ebu As'ın Medine'ye gelmesi ve oğlu Mervan b. Hakem'i devlet katibi ataması; valilerini ne pahasına olursa olsun koruması; Kur'an'ın düzenlenmesinden sonra onun diğer tüm nüshalarının imha edilmesi; Hz.Muhammed'den kalan mührün kuyuya düşürülmesi gibi bir çok sebep Osman'a muhalefet gerekçeleri arasında yer alıyordu. Fayda, 1998, s. 330

<sup>32</sup> Aycan, 1990, s.136-138. Aycan'a göre Muaviye birliği bekleterek Osman'ın katline göz yumdu; zira Osman'ın katledilmesi, onun hakkının aranmasına sebep olacaktı ve Muaviye bunu etkin biçimde kullandı. Bkz. Aycan, 1990, gösterilen yer.

<sup>33</sup> Osman'ın öldürülmesinin detayları için bkz. Taberî, 1990, C.15, s. 145-223; İbn Esir, 1991, C.3, s.156-187; İbn Kesir, 1994, C.7, s.281-313

Bekir'in halletmesi<sup>34</sup> grubu tekrar toplasa da topluluk, Halife Ali karşısında *Cemel Vakası* ismiyle bilinen çatışmada, Aralık 659'da mağlubiyete uğradı.<sup>35</sup> Muaviye, hilafet için yürüdüğünden ve bu grubun içinde kendisinin liderliği pek mümkün gözükmediğinden bu gruba katılmadı; ancak bunların Halife Ali tarafından yenilgiye uğratılmasından sonra Halife Ali'ye muhalefeti daha da etkin biçimde üstlendi; ensarın, muhacirin ve Halife Osman'a isyan eden grubun biat etmiş olduğu Halife Ali'ye biat etmedi.<sup>36</sup>

Cemel Vakası'nda Kûfelilerin desteğini almış olan Halife Ali ise orada kalarak vilayetlere kendine yakın isimlerin atamalarını gerçekleştirdi.<sup>37</sup> Bunlardan Mısır'a atanan Kays'ın, Muaviye ile görüştüğü şüpheleri üzerine bu şüpheyi kaldırmak için Kays'a Mısır'daki muhalif bir grubun üzerine yürüme emri veren Halife Ali, emrine muhalefet edilince Kays'ın yerine Halife Osman'ın öldürülmesi işinde suçlanan Muhammed bin Ebu Bekir'i atadı.<sup>38</sup> Ancak Sıffin Savaşı<sup>39</sup> ardından Hakem Olayı sürecinde Hz.Ali'nin mücadelesi akamete uğradıkça ve onun Mısır'a atadığı yeni valinin yönetimi kaybetmesiyle o ana kadar tek muhalif merkez olan Şam'dan başka Mısır da Muaviye'nin kontrolüne ve Amr b. As'ın idaresine girdi.<sup>40</sup>

657 yılında gerçekleşen Sıffin Savaşı'nın Muaviye tarafından bir hile<sup>41</sup> ile Hakem Olayı'na taşınması sadece Mısır'ın kaybedilmesine neden olmadı; bunun yanında Halife Ali taraftarları da bölündü; Hakem Olayı'ndan sonra daha önce Halife

---

<sup>34</sup> Brockelmann, 1964, s.61

<sup>35</sup> Cemel Vakası ile ayrıntılı bilgi için bkz. Taberî, 1997, C.16, s.49-166; İbn Esir, 1991, C.3, s.209-266; İbn Kesir, 1994, C.7, s.371-405

<sup>36</sup> Aycan, 1990, s. 138-140; Brockelmann, 1964, s.61-62

<sup>37</sup> Taberî, 1997, C.16, s.26-32

<sup>38</sup> Taberî, 1997, C.16, s.187-191

<sup>39</sup> Sıffin Savaşı için bkz. Taberî, 1996, C.17, s.1-64; İbn Kesir, 1994, C.7, s.409-416, 439-447

<sup>40</sup> Muhammed bin Ebu Bekir öldürüldü. Taberî, 1996, C.17, s.142-159; İbn Esir, 1991, C.3, s.361-370

<sup>41</sup> İbn Esir, 1991, C.3, s.384-332

Ali tarafında yer almış bir grup, ondan ayrıldı. Haricîler olarak bilinen, Emevîlere de muhalefet eden bu grup, Halife Ali tarafından tasfiye edilmek istendiyse de bunda tam bir başarı sağlanamadı. Nitekim Hz.Ali, bu grup tarafından düzenlenen bir suikastta yaralandı ve ardından öldü.<sup>42</sup> Hz.Ali'nin ölümü ardından Kûfeliler onun oğlu Hz.Hasan'a biat ettiler; ancak Muaviye, Hz.Ali'nin ölümünü fırsata çevirip özellikle Irak'a seri taarruzlar yaptı ve Hz.Hasan'ı anlaşılmaya mecbur etti; böylece Muaviye, büyük bir siyasi başarı kabul edilebilecek şekilde, Hz.Ali'nin yönetim merkezi olan Kûfe'de kendi adına biat alabildi.<sup>43</sup>

#### 4.Emevîler Dönemi

Muaviye yaşadığı sürece konumunu muhkemleştirmeye gayret etti ve Hz.Ali evladının iktidara gelme olasılığını azaltabilmek için onlar aleyhine yoğun bir propagandaya girişti; büyük Arap aileleriyle ilişkiler tesis etti ve fetihlere önem verdi; bunlar ona taraftar kazandırdı. Hz.Hasan'ın hilafetten çekilmesinin ardından Irak'ta isyan ederek Hz.Hüseyin'i hilafet için çağıran Umran bin Eban, Kûfe'de önemli bir muhalif karakter olan Hucr bin Adiy<sup>44</sup> ve zaten Emevîlerin otoritesini tanımayan Haricîler; ancak Muaviye'nin, kardeşi olduğunu kabul ederek kendisine bağladığı Ziyad bin Ebihi<sup>45</sup> ile onun oğlu Ubeydullah<sup>46</sup> tarafından kontrol altına alınabildi; bu süre içinde Hz.Hasan da şüpheli biçimde öldü.<sup>47</sup>

---

<sup>42</sup> Taberî, 1996, C.17, s.213-227; İbn Kesir, 1994, C.7, s.508-519

<sup>43</sup> Aycan, 1990, s. 140-143; Taberî, 1987, C.18, s.9-12; İbn Esir, 1991, C.3, s.397-402, 409-450, 412-416

<sup>44</sup> Taberî, 1987, C.19, s.122-144; İbn Esir, 1991, C.3, s.478-491

<sup>45</sup> İbn Esir, 1991, C.3, s.454-458

<sup>46</sup> İbn Esir, 1991, C.3, s.501

<sup>47</sup> İrfan Aycan, "Emevîler Dönemi İç Siyasi Gelişmeleri" **A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1999, C.39, S.1 s. 153-155; İbn Esir, 1991, C.3, s.466-467. Ali oğlu Hasan'ın, Hasan'ın eşlerinden biri olan Ca'de

Muaviye, eğitilmiş, siyaseti küçük yaşta babası Ebu Süfyan'ın yanında yetişerek öğrenmiş; insanlarla ilişkileri kuvvetli ve akılcı bir adamdı; ancak yerine bırakmaya çalıştığı oğlu Yezid'in meşrebi gereği İslamiyetle bir alakası yoktu ve bunu babasının aksine gizlemiyordu. Yezid, halife olarak biat alabilmesi için önce babası tarafından 'cihad'a yollandı; sonra hac emirliği yaptı. Hicaz'da adına bahşişler dağıtılıp; Muaviye'nin umresi sırasında Hicazlılarla görüşülse de Yezid'in hilafeti Şam hariç hiçbir vilayette kabul görmedi. Kendisine Medine'de biat etmeyi reddeden Hz.Hüseyin b. Ali, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Ömer ve Abdurrahman b. Ebu Bekir'den; Hz.Hüseyin ile Abdullah b. Zübeyr bu kararlarında direnerek Medine'den ayrılıp Mekke'ye gittiler.<sup>48</sup>

Hz.Hüseyin, gelen çağrı üzerine babasının yönetim merkezi olan Kûfe'ye gidiş yolunda iken Yezid'in Basra ve Kûfe Valisi olan Ubeydullah bin Ziyad'ın gönderdiği birlikle çevrildi ve elim bir şekilde öldürüldü.<sup>49</sup> Kerbela Vakası olarak bilinen bu olay, tarihsel süreç içerisinde İslam toplumunun arasındaki bölünmüşlüklerde en kuvvetli atf noktalarından biri haline gelecekti.

Hz.Hüseyin'in vahim biçimde öldürülmesi, muhalefeti daha da şiddetlendirdi. Medine'de Abdullah b. Hanzala önderliğinde sivil bir direnişe dönüşen muhalefetle karşılaşılınca Yezid, Müslümanlar için özel bir anlam taşıyan bu şehri üç gün yağmalattı;<sup>50</sup> bu, Müslümanlarda başka bir travma daha yarattı. Kendini halife ilan eden Abdullah b. Zübeyr tarafından Mekke'de yürütülen muhalefet ise Kâbe'nin de mancınıklarla dövülerek büyük oranda yıkımına yol açan bir saldırıyla ezilmek

---

binti el-Eş'as b. Kays tarafından zehirletirildiği ve daha sonra bu kadının Muaviye'nin oğlu Yezid'le evlendirilmesi rivayeti vardır. Mesudi, İbn Ebî Useybia ve İbn Esir'den aktaran Aycan, 1999, s. 156

<sup>48</sup> Taberî, 1987, C.18, s.183-190; İbn Esir, 1991, C.3, s.503-513 ve İbn Esir, 1991, C.4, s.18-22; Aycan, 1999, s.156-158; Bahriye Üçok, **Emevîler – Abbasîler**, Ankara, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968, s.35

<sup>49</sup> Taberî, 1990, C.19, s.65-183; İbn Esir, 1991, C.4, s.49-94; İbn Kesir, 1994, C.8, s.251-335

<sup>50</sup> İbn Esir, 1991, C.4, s.109-118; Üçok, 1968, s.38-39

istenirken Yezid ölünce, kuşatma, Abdullah b. Zübeyr'in kardeşi olmasına rağmen Yezid'in birlikleri başında olan Amr b. Zübeyr tarafından kaldırıldı.<sup>51</sup>

Yezid'in oğlu Muaviye, içinde bulunulan krizi yürütmek istememesinden olacak ki Hicaz üzerine yürümedi ve yaklaşık kırk gün sonra hilafetten çekildiğini açıkladı; veliaht edilecek bir oğlu da olmayınca Ubeydullah b. Ziyad kendisine biat toplamaya çalıştı; ancak o da Hz.Hüseyin'in intikamını almaya yemin etmiş grubun takibinden Şam'a zor kaçabildi.<sup>52</sup> Bu süreç içerisinde Irak, Hicaz, Yemen, Mısır ve Humus Abdullah bin Zübeyr'e biat etmiş durumdaydı. Fakat Ubeydullah b. Ziyad'ın ağırlığıyla Emevîler'e mensub Mervan b. Hakem'e biat edilerek hilafetin giderek güçlenen Abdullah bin Zübeyr'e karşı Emevîler'de kalması sağlandı.<sup>53</sup>

Mervan b. Hakem döneminde Abdullah bin Zübeyr yok edilemedi; ancak Mısır'da hakimiyet sağlanabildi.<sup>54</sup> Mervan kendisinden sonra çocukları Abdülmelik ve Abdülaziz'i veliaht ilan etti.<sup>55</sup> Abdülmelik döneminde Irak'ta, kabilesinin aksine Emevîlere muhalif bir karakter olan Muhtar es-Sakafi'nin faaliyetleri<sup>56</sup> ve bunun neticesinde Ubeydullah bin Ziyad'ın öldürülmesiyle başarısız oldu.<sup>57</sup> Ancak Muhtar es-Sakafi'nin Irak'ta güç kazanması üzerine Abdullah b. Zübeyr ile arası açıldı; bunun sonucunda Muhtar es-Sakafi, Abdullah b. Zübeyr'in kardeşi Mus'ab komutasında üzerine yollanan orduya mağlup olarak ortadan kaldırıldı.<sup>58</sup> Bu gelişme, Emevîler için

---

<sup>51</sup> Taberî, 1990, C.19, s.222-226; İbn Esir, 1991, C.4, s.119-121; Aycan, 1999, s.159-160

<sup>52</sup> Üçok, 1968, s.40

<sup>53</sup> İbn Esir, 1991, C.4, s.124-146; Aycan, 1999, s. 160-161; Üçok, 1968, s.40-41; İbn Esir, 1991, C.4, s.124-146

<sup>54</sup> İbn Esir, 1991, C.4, s.146

<sup>55</sup> İbn Esir, 1991, C.4, s.176

<sup>56</sup> Bkz. Taberî, 1990, C.21, s.31-53; İbn Esir, 1991, C.4, s.195-224. Muhtar, Kûfe'de Hüseyin'in öldürülmesi işinde suçlu bulunduğu birçok kişiyi öldürttü ve giderek güçlendi. Üçok, 1968, s.42

<sup>57</sup> Brockelmann, 1964, s.72-73

<sup>58</sup> Taberî, 1990, C.21, s.85-118; İbn Esir, 1991, C.4, s.243-253; Brockelmann, 1964, s.73; Üçok, 1968, s.43

Irak'a hakimiyet açısından bir fırsat doğurdu ve Abdülmelik bunu değerlendirmek için Irak'a yöneldi; ancak bu sırada Amr b. Said Şam'da isyan etti. Bunun üzerine Abdülmelik, tekrar Şam'a dönerek Amr b. Said'in başını kesti. Ardından Irak'ta Abdullah b. Zübeyr'in kardeşi Mus'ab öldürülerek bölge kontrol altına alındı; bundan sonra sadece Hicaz muhalefette kaldı.<sup>59</sup>

Hicaz'da Abdullah b. Zübeyr dokuz yıl boyunca hilafet sürdü. Bu, Haccac b. Yusuf'un burayı yedi aylık bir kuşatma ardından 692 Ekimi'nde Abdullah b. Zübeyr'in öldürülmesi sonucunda ele geçirmesiyle son buldu.<sup>60</sup> Hicaz'ın, kontrolü ele alındıktan sonra, zaten Hicaz'da kendisine muhalefet hat safhada olan Haccac, Irak Valiliği'ne tayin edildi.<sup>61</sup> Haccac, Irak'ta muhalefeti zor kullanarak bastırdı; Emevi kumandanlarından olan ancak isyan eden Abdurrahman İbn Eş'as da Haccac tarafından mağlubiyete uğradıktan sonra öldü.<sup>62</sup> Haccac, Irak'taki yönetimi boyunca muhalefeti sindirebilse de sonraki süreçte muhalefetin güçlenerek uygun zamanda daha şiddetli olarak ortaya çıkmasına neden olacaktı.

Velid b. Abdülmelik ve Süleyman b. Abdülmelik'in hilafetleri, batıya doğru genişleme dönemidir;<sup>63</sup> fakat iç siyasette bu dönemler, bu devre kadar gelen baskıcı, kontrollü Emevî politikalarının uygulanması üzere geçti. Ancak Ömer b. Abdülaziz kendisinden öncekilere göre çok farklı bir yaklaşıma sahipti. Ömer b. Abdülaziz, Hz. Ali ve evladına yapılan hakaretlere son verdi.<sup>64</sup> Haricilerle görüştü ve onların biatlerini aldı.<sup>65</sup> Müslüman olan ve Arap olmayanlardan vergi alınmayacağını açıklayarak Kuzey Afrika ve Maveraünnehr'de İslamiyet'in yayılmasına katkı sağladı. Hilafetin intikali

<sup>59</sup> Taberî, 1990, C.21, s.178-193; İbn Esir, 1991, C.4, s.292-304; Aycan, 1999, s. 162-164

<sup>60</sup> Taberî, 1990, C.21, s.206-209, 224-232; İbn Esir, 1991, C.4, s.315-325; Brockelmann, 1964, s.73-74

<sup>61</sup> İbn Esir, 1991, C.4, s.338-342; Üçok, 1968, s.44

<sup>62</sup> Aycan, 1999, s. 164-165; İbn Esir, 1991, C.4, s.420-421

<sup>63</sup> Brockelmann, 1964, s.75-76

<sup>64</sup> İbn Esir, 1986, C.5, s.42-43; Brockelmann, 1964, s.83

<sup>65</sup> Üçok, 1968, s.64-65

meselesini de değiştirmek istedi fakat Emevîlerin muhalefeti ile ömrü buna izin vermedi.<sup>66</sup>

Yezid b. Abdülmelik'in tekrar eski uygulamalara geçmesi, Arap olmayanlardan tekrar vergi alınması, Kuzeyli – Güneyli Araplar arasındaki ayrılıkların siyaseten kullanılması sebepleriyle ve diğer sert tedbirle muhalefet şiddetlendi; bu otorite kaybı sürecinde, eski Irak Valisi Yezid bin Muhalleb ayaklandı; isyan bastırıldı ve eski vali tüm ailesiyle birlikte öldürüldü.<sup>67</sup> Hişam b. Abdülmelik zamanında vergilere zamlar eklendi; Maveraünnehr'de Haris b. Sürec İsyanı bastırıldı. Hz.Ali evladı arkasında biriken muhalefet, Hz.Hüseyin'in oğlu Ali'nin oğlu Zeyd'in isyanı olarak tezahür ettiyse de bu da Zeyd'in öldürölmesiyle kanlı biçimde bastırılabilirdi.<sup>68</sup>

II. Velid'in meşrebine ve yaptıklarına Emevî Ailesi dahi dayanamayarak onu tahttan indirdi.<sup>69</sup> III. Yezid altı ay hilafet sürdü ancak artık muhalefet o kadar şiddetlenmişti ki Emevîler uzak vilayetlerden biat alamadı. Onun kardeşi İbrahim de sadece şam'da tanındı ve destek bulabilmek için Kelbî Araplara temayül etti. Azerbaycan Valisi Mervan b. Muhammed ise tahttan indirilen II. Velid'in varislerinin haklarını koruma gerekçesiyle Kaysîlerden aldığı destekle şam'a girdi. Bunun üzerine Hişam'ın oğulları Süleyman ve İbrahim, Kelbîlerin merkezi olan Tedmur'a kaçtılar; fakat daha sonra İbrahim Mervan'a biat etti.<sup>70</sup>

Son Emevî Halifesi Mervan dönemindeki muhalefet, yüz yıllık Emevî yönetiminin genel çehresini de ortaya koyar. Muhalif kesimler içerisinde bir taban teşkil ederek siyasi çıkışların altını dolduran kesim, Arap olmayan Müslümanlardır. Emevîler

---

<sup>66</sup> Aycan, 1999, s. 167-168

<sup>67</sup> İbn Esir, 1986, C.5, s. 73-80; Üçok, 1968, s.66-67

<sup>68</sup> Taberî, 1989, C.26, s.4-24, 36-56; İbn Esir, 1986, C.5, s.190-196, 202-206; Aycan, 1999, s. 168-169

<sup>69</sup> Üçok, 1968, s.69-71

<sup>70</sup> Aycan, 1999, s. 170-171; Üçok, 1968, s.71-72



döneminde ilhak edilerek ‘*Müslümanlaştırılmış*’ halklar, Emevîler karşısında en önemli ve meşru iktidar potansiyeli olan Hz.Ali evladına meyletttiler. Dolayısıyla Hz.Ali evladı hemen her zaman kendilerini mücadeleye teşvik eden bir tabana sahip oldular; bazı dönemlerde yaşanan huruçlar iyi organize edilemediği için başarılı olamadı. Diğer bir güçlü ve sürekli muhalif kesim Haricîlerdi; onlar da Emevîler tarafından sürekli sert müdahaleler ile belirli bir güç seviyesinin altında tutuldu. Bundan başka Kuzey ve Güney Arapları arasındaki çekişme ve bu çekişmenin Emevî Ailesi içerisinde iktidar mücadelelerinde kullanılması bir başka sürekli toplumsal muhalefet nedeniydi.

Mervan b. Muhammed, devlet merkezini artık yönetimin sürdürülemediği Şam’dan Harran’a taşıdı. Suriye’de Sabit b. Nuaym İsyanı’nı bastırabildiyse de Haricîler, 747’de önce Sana’yı sonra da Hicaz’ı ele geçirdiler. Hz. Ali’nin kardeşi Cafer’in soyundan olan Abdullah b. Muaviye İsyanı bastırılabilirdiyse de Abdullah, Horasan’a kaçtı. Horasan, Zagrosların doğusunda ve uzak, siyasi otoritenin zayıf olduğu, zorba Emevî Irak Valileri döneminde – özellikle Haccac döneminde – muhalif karakterlerin kaçtığı veya sürüldüğü, Arap olmayan unsurların yaşadığı kozmopolit bir bölgeydi. Nitekim Abbasîler adına yürütülen muhalif organizasyon Ebu Müslim tarafından burada başarıya ulaştırıldıktan sonra 749 Güzünde Kûfe’nin de ele geçirilmesiyle Mervan b. Muhammed Mısır’a kaçmaya mecbur oldu; ancak 750 yılında Mısır’da bir kilisede ele geçirilerek öldürüldü.<sup>71</sup>

---

<sup>71</sup> Taberî, 1985, C.27, s.162-166; İbn Esir, 1986, C.5, s.345-346; Aycan, 1999, s. 171-172; Üçok, 1968, s.72-77

## 5. Abbasîler Dönemi

Abbasîler, ihtilallerinin zeminde tutturulması için Emevîlerin iktidara yanaştırmadıkları mevalileri de devlet yapısı içinde barındırdılar; böylece iktidarla gelen menfaatleri geniş bir kitle ile paylaşarak toplumsal taban kazanmış oldular; nitekim artık Abbasîlere karşı yapılacak girişimlere, onlarla menfaat birliği halindeki geniş bir taban karşı koyacaktı. Tabiatıyla bu yeni oluşum devletin siyaset paradigmasının ve sisteminin de evrilmesine sebep oldu; *İslam* artık ortak bir kimlik olarak günlük yaşamda ve siyasette gerçek anlamıyla kurumsallaştırılmaya başlandı; bundan sonra *İslam* fihkî ve ona kaynaklık edecek diğer *İslamî* disiplinler gelişti.

Abbasîler, Mansur döneminde Bağdat'ı inşa ederek orada oturdular. Bu, hem ihtilalden sonra, İran'ın Arap olmayan kozmopolit coğrafyasından gelen desteğe güven ve bu çerçevede yeni devletin yeni paydaşlarına yaklaşması hem de Emevî merkezi Şam ile Hz. Ali taraftarlarının merkezi Kûfe'den uzaklaşmasıydı. Merkezi Bağdat'a taşıyan Ebu Cafer Mansur, amcası Abdullah bin Ali'nin halifelik iddiasını, ihtilalin yöneticisi güçlü isim Ebu Müslim eliyle ortadan kaldırdı; daha sonra da Ebu Müslim'e tuzak kurup onu öldürdü.<sup>72</sup>

Abbasîler henüz Ebu Abbas Abdullah döneminde, Hz. Ali soyuna yapılan mezalimin intikamı gerekçesiyle Emevîlere karşı amansız bir takip başlatmışlardı; ancak Abbasîlerin derdinin Hz. Ali'nin yenilen hakkının onun evlatlarına teslim etmek olmadığı kısa sürede anlaşıldı. Oysa Emevî karşıtı ihtilal gerçekleşmeden önce Hz. Ali soyundan Nefs'ül-Zekiye ismiyle bilinen Muhammed bin Abdullah el-Mehdi'ye halife olarak biat edilmişti ve biat edenlerin içinde Mansur da vardı.<sup>73</sup> Mansur, ihtilal döneminde mücadelenin Hz. Ali evladı adına yürütülmesine rağmen kendi iktidarının

---

<sup>72</sup> Taberî, 1995, C.28, s.18-44; İbn Esir, 1986, C.5, s.377-392; İbn Kesir, 1994, C.10, s. 111-117; Üçok 81-82

<sup>73</sup> İbn Esir, 1986, C.5, s.417

tesisi için Kûfe'deki Hz.Ali soyundan kimseleri toplatıp hapsedti. Bunun üzerine Muhammed Mehdi ve kardeşi İbrahim, aynı anda Basra ve Medine'de Mansur'a karşı mücadeleye başladılar; Hicaz ve Yemen'de Muhammed Mehdi halife olarak tanındı. Mansur, isyanı kontrol altına alabilmek ve Muhammed Mehdi'nin teslim olmasını sağlamak için kendisini affettiğini açıklasa da buna inanılmadı. Bunun üzerine Mansur, ağız değiştirerek Hz. Muhammed'in çocuğu olmadığından hilafetin onun amcasına geçtiğini dolayısıyla kendisinin hilafet için meşruiyet sahibi olduğunu açıkladı.<sup>74</sup> Medine kuşatıldı, Muhammed Mehdi teslim olmadı ve Abbasîlere karşı savaşarak öldü.<sup>75</sup> Muhammed Mehdi'nin kardeşi İbrahim ise Irak'ta başarıya ulaşamadı ve o da öldürüldü.<sup>76</sup>

Halife Mansur'un oğlu Mehdi, Hz.Ali soyuna babasından farklı davranarak, Muhammed Mehdi'nin kardeşi olan İbrahim'in oğlu Hasan'ı serbest bıraktı ve Hz.Ali evlatlarının mallarını onlara teslim etti. Ancak Abbasîlerce gerek Ebu Müslim'in öldürülmesi gerekse Hz.Ali evlatlarına yapılan eziyetlerin devam etmesi sebebiyle Horasan'da ve özellikle Elbruz Dağları'nda bazı isyanlar çıktı. Bunlar, İran coğrafyasındaki kadim dinler ile İslamiyetin *bağdaştırmacı* biçimde harmanlanmasıyla oluşan bazı inanç ve kültürle bezenmiş, ruh göçü inancının etkili olduğu isyanlardı. Bunlardan El-Mukanna ismiyle tanınmış bir kimsenin isyanı devleti çok zorladı ve isyan güçlkle bastırılabilirdi.<sup>77</sup>

---

<sup>74</sup> Üçok, 1968, s.84

<sup>75</sup> Taberî, 1995, C.28, s. 142-230; İbn Esir, 1986, C.5, s.417-450; İbn Kesir, 1994, C.10, s.149-150

<sup>76</sup> Üçok, 1968, s.83-85; Taberî, 1995, C.28, s.252-292; İbn Esir, 1986, C.5, s.453-461; İbn Kesir, 1994, C.10, s.150-164

<sup>77</sup> Üçok, 1968, s.88. Ebu Müslim'in öldürülmesinden sonra birçok isyan çıktı; bu isyanlar heterodoksi ile ortodoksi arasındaki mücadelelerin tezahürü olarak da kabul edilebilir. Ebu Müslim'in hazinesini koruyan Nişabur Reisi Sinbad, tüm malını harcayarak yetmiş günlük bir isyan yönetecek; Türklere sığındığı için bu lakabı alan Türk İshak 755-757 arasında Ebu Müslim'in ölmediğini ve Rey dağlarında yaşadığını iddia edecektir. Ebu Müslim kültü Transaksoya'ya da yayılacak; Türklerin de katıldığı Üstad-ı

Halife Hadi zamanında, Hz.Ali soyundan gelen Hüseyin bin Ali, Mescid-i Nebevî’de biat topladıktan sonra Mekke’ye gitti. Kölelere de özgürlük vaat eden Hüseyin önemli bir güce ulaştıysa da o da 786 Yazı’nda öldürüldü.<sup>78</sup>

Halife Harun döneminde, Kuzey Afrika’daki karışıkların önlenmesi için belirli bir vergi ödemeleri koşuluyla burası Ağlebîlere<sup>79</sup> özerk yönetim olarak verildi. Böylece daha sonraki tarihsel süreç içerisinde Abbasîlerden ayrılan bölgelerin resmi durumlarına örnek teşkil edecek bir oluşum gerçekleşti. Ayrıca Harun döneminde ünlü ve güçlü vezir ailesi Bermekîler yok edildi. Halife Harun’dan sonra oğulları Emin ve Memun taht için birbirine girdiler. Memun, Horasan’dan sorumluyken orada muhkem bir maiyet oluşturmuştu ve bu güçle Bağdat’ı ele geçirdi. Bundan sonra merkezde İran etkisi daha da arttı. Bu süre içinde El Cezire’de Emevî taraftarı Nasr, beş yıl boyunca Abbasîlere direndi. Kûfe’de Hz. Hasan’ın soyundan İbn Tabataba<sup>80</sup> da 814’te isyan etti.<sup>81</sup>

Halife Memun 817’de Hz.Ali soyundan İmam Ali er-Rıza’yı veliaht tayin edip, devlet rengini Abbasîlerin rengi olan siyah renkten yeşile döndürdüye<sup>82</sup> de bu, Bağdat’ta Abbasîler tarafından büyük bir tepkiyle karşılanarak onun yerine aile içinden

---

Sis ayaklanması gerçekleşecektir. Bu isyanlarda Ebu Müslim’in güvercin donuna girdiği söylenecek, daha sonra Mehdi ile birlikte döneceğine inanılacak ve “kan hakkı” için mücadeleler yürütülecektir; isyana katılanlarda tenasüh ve hülul inançları da gözlenebilmektedir; bunlar coğrafyanın da belirlediği bağdaştırıcı bir inanç sisteminin ürünleridir. Ebu Müslim Destanı ve bu isyanlar için bkz. Irene Melikoff, **Ebu Müslim** (çev. Armağan Sarı), Elips Kitapları, 2012.

<sup>78</sup> Taberî, 1989, C.30, s.14-18; İbn Esir, 1991, C.6, s.84-87; Üçok, 1968, s.89

<sup>79</sup> Ağlebî Hanedanı’nın kurucusu olan İbrahim, Ebu Müslim’in kumandanlarından biriydi. İbrahim’in babası olan Ağleb ise Halife Mansur tarafından Tunus ve civarına gönderilmişti. Halife Harun zamanında İbrahim’in de babasının yerine bölgeye yollanması üzerine Ağlebîler burada kontrolü sağladılar ve bölgede yüzyıl kadar hakimiyet sağladılar. Abdülkerim Özaydın, “Ağlebîler”, **DİA**, 1988, C.1, s.475-478

<sup>80</sup> Bkz. Taberî, 1987, C.32, s.13-27; İbn Esir, 1991, C.6, s.262-267

<sup>81</sup> Üçok, 1968, s. 90-96

<sup>82</sup> Taberî, 1987, C.32, s.60-61; İbn Esir, 1991, C.6, s.283

İbrahim bin Mehdi halife ilan edildi.<sup>83</sup> Memun, Bağdat'a giderken yanında bulunan İmam Ali er-Rıza'nın şüpheli ölümü<sup>84</sup> ardından Bağdat'takilerle görüşüp bu işten geri döndüğü sözüyle ancak yeniden hilafete kabul edildi ve rengi tekrar siyaha döndürdü.<sup>85</sup> Yine bu dönemde Horasan'da bir isyanı bastırmakla görevlendirilmiş komutan Tahir, orada 822'de özerk bir yönetim kurdu ve Abbasîler burayı tamamıyla kaybetmemek için yönetimi Tahirîlere bırakmak zorunda kaldılar.<sup>86</sup>

Abbasîlerin güç kaybının arttığı bu dönemde halifeler, sahada güç yetiremedikleri hakimiyet konularında, kendilerini bu meselelerin üzerinde konumlandırarak, güçlenen otoritelerin bağılıklarını sürdürmeye gayret ettiler. Halife Mu'tasım zamanında<sup>87</sup> özel Samarra kentinin kurulması<sup>88</sup> ve Türklerin zamanla, sade askeri görevleri aşan güce ulaşmalarıyla Abbasî Halifeleri iktidarlarını daha da kaybettiler; ancak Memun zamanında patlak veren ve Mu'tasım zamanına kadar uzanan Babek el-Hürremî ayaklanmasını ise ancak Türk komutanlardan Afşin bastırabildi.<sup>89</sup>

---

<sup>83</sup> Taberî, 1987, C.32, s.62-64,78-82; İbn Kesir, 1994, C.10, s.418-419. İbrahim bin El-Mehdi, El-Abbas b. Musa el-Kazım ile de mücadele etmek zorunda kaldı. Taberî, 1987, C.32, s.69-78.

<sup>84</sup> İmam Rıza'nın Bağdat'ta Me'mun'a karşı direnenlerce zehirlenmiş olması rivayetleri vardır; ancak kaynaklar çok miktarda üzüm yediği için öldüğünü söylüyorlar. Bkz. Taberî, 1987, C.32, s.84-86; İbn Esir, 1991, C.6, s.305.

<sup>85</sup> Taberî, 1987, C.32, s.94-97; Üçok, 1968, s.96-98

<sup>86</sup> Taberî, 1987, C.32, s.99-106; İbn Esir, 1991, C.6, s.313-315; Üçok, 1968, s.98-99

<sup>87</sup> Hükümdarların kendi iktidarlarını korumak için devletin kurucu unsurlarından olmayan; dolayısıyla iktidara gelme ihtimali düşük çevre unsurlardan grupları kendilerine özel maiyet haline getirdikleri tarihte vakiadır. Halife Mustasım'ın, Türkleri, doğrudan kendine bağlı özel bir birlik halinde merkeze yakın bir yerde tutması bu çerçevede bir tedbirdir; ancak zamanla bunun büyük sonuçları oldu. Mısır'ın Türk hakimiyetine girişi ve daha sonra Memlûk Devleti'nin esası bu askeri ve siyasi reforma dayanıyordu. Bu reformun arkaplan ve sonuçları için detaylı bir inceleme için bkz. David Ayalon, **İslam and Abode of War**, Farnham, 1994, s.1-39

<sup>88</sup> Brockelmann, 1964, s.119-120

<sup>89</sup> Afşin, Babek'i yakalayarak Bağdat'a getirdi. Taberî, 1991, C.33, s.84-94; İbn Esir, 1991, C.6, s.388-393, 397-400, 402-414, 416; İbn Kesir, 1994, C.10, s.478-480; Üçok, 1968, s. 99-102

Mu'tasım'ın oğlu Vasık zamanında Türk komutanlar artık halifeleri belirliyordu. Hatta Eşnas et-Türkî isimli komutan Halife Vasık'ın elinden tac bile giymişti.<sup>90</sup> Vasık öldükten sonra Davudoğlu Ahmed, İtah ve Vasîf gibi Türk komutanlar, onun oğlu Mütevekkil'i halife tayin ettiler.<sup>91</sup> Ancak Mütevekkil'in Kerbela'da öldürülen Hz.Hüseyin'in mezarını yıktırarak orayı tarla haline dönüştürmesinin<sup>92</sup> ardından kendisine muhalefet arttı. Bazı Türk komutanlarının da kendi aleyhine dönmesinden sonra Mütevekkil ile oğlu Muhammed Muntasır'ın arası açıldı. Muntasır, babasını öldürterek tahta çıktı<sup>93</sup> ve tekrar Kerbela ziyaretlerine izin vererek tartışmalı Fedek Arazisi'ni Ali evladına teslim etti.<sup>94</sup>

Halife Müstain'in Türk komutanların baskısından kurtulmak için Bağdat'ta İranlılardan destek alarak bir girişimde bulunmak istemesi üzerine Muntasır zamanında hapsedilmiş Mu'tez tahta çıkarıldı ve Müstain mücadeleyi kaybederek 866'da çekilmek zorunda kaldı.<sup>95</sup> Halife Mu'tez, kardeşi Müeyyed'i öldürttü,<sup>96</sup> Ebu Ahmed'i hapsedti; ancak o da ulufeleri ödenmeyen Türk askerler tarafından zindana atılarak açlıktan ölüme terkedildi. Halife Muhtedi ise bir Türk komutan olan Boğa oğlu Musa tarafından öldürüldü.<sup>97</sup>

Türklerin Abbasî merkezinde bu kadar güçlü konuma gelmeleri, onların diğer vilayetlere de vali olarak atanması sürecini beraberinde getirdi. Memun'un bir memlükü olan ve zamanla devlet idaresinde yükselen Tolun'un oğlu Ahmed, Mısır'a vali tayin

---

<sup>90</sup> Üçok, 1968, s.102

<sup>91</sup> Brockelmann, 1964, s.122

<sup>92</sup> İbn Esir, 1991, C.7, s.52-54; Brockelmann, 1964, s.122

<sup>93</sup> Taberî, 1989, C.34, s.171-185; İbn Esir, 1991, C.7, s.85-84; Brockelmann, 1964, s. 123; Üçok, 1968, s.104

<sup>94</sup> Üçok, 1968, s. 105

<sup>95</sup> İbn Esir, 1991, C.7, s.120-130,142-143; Brockelmann, 1964, s.123-124; Üçok, 1968, s. 105

<sup>96</sup> Taberî, 1985, C.35, s.131-132

<sup>97</sup> Üçok, 1968, s.106-107

edildi;<sup>98</sup> Ahmed burada özerk bir yönetim kurdu. İran'da ise Sistan'dan çıkan Yakub bin Leys, güçlenerek 870'de İran'ın büyük bir kısmına hakim olduktan sonra Tahirîlere son verdi ve Halife Mu'temid döneminde resmen tanındı.<sup>99</sup>

Halife Mu'tez zamanında Türk komutanların baskısını kırabilmek için Afrika'dan getirilen siyahi köleler, Hz.Ali soyundan Ali bin Muhammed önderliğinde ayaklanarak Muhtare isimli bir kent kurdular. Abbasî merkezini tehdit eden bu ayaklanma güçlükle bastırılabilirdi.<sup>100</sup> Zenci Ayaklanması olarak bilinen bu olaydan sonra 877'den itibaren güçlenen Karmatîler ise Kûfe'nin doğusunda Dar'ül Hicre isimli müstahkem bir yerleşim kurup; Mekke'ye girerek, kutsal kabul edilen Hacer'ül-esved'i kaçırp<sup>101</sup> merkezleri el-Ahsa'ya götürdüler. İsmailî Daisi Hamdan bin Eş'as Karmat'a nisbetle bu ismi alan Karmatîler, yüz elli yıl kadar bağımsız olarak İslam tarihi için özel bir konuma sahip oldular.<sup>102</sup>

Mısır'a 933'te vali atanan Türk Togaç'ın oğlu Muhammed, 935'te bağımsız oldu ve Halife Radî'den 938 veya 939 yılında Fergana Türk hükümdarlarının kullandığı *İhşid* ünvanını alarak bunu Abbasî Hilafetine onaylattı.<sup>103</sup> Abbasîler daha önce hükmettikleri bölgelerde kurulan devletlerin kendilerine bağlılıklarını sürdürebilmek için onların meşruiyetini kabul ediyorlardı.<sup>104</sup> Ancak Mısır'a hakim olacak olan ve İsmailî Daisi Ubeydullah'ın gayretleriyle kurulan Fatımîler, İsmailî Şiası olduklarından ve halifeliğin meşruiyetinin Hz. Ali soyunda olduğuna inanmalarından bu geleneğin dışındaydılar. Fatımîler, Muiz Lidînillah döneminde Mısır'ı ele geçirdiler ve 1171'de Selahaddin

---

<sup>98</sup> İbn Esir, 1991, C.7, s.158-159

<sup>99</sup> Üçok, 1968, 107-108

<sup>100</sup> İbn Esir, 1991, C.7; Brockelmann, 1964, s.123-124; Üçok, 1968, s.108-109

<sup>101</sup> İbn Esir, 1991, C.8, s. 173-174; İbn Kesir, 1994, C.11, s.282-286

<sup>102</sup> Üçok, 1968, s.109-110; Sabri Hizmetli, "Karmatîler", **DİA**, 2001, C.24, s.510-514

<sup>103</sup> Ahmed Ağırakça, "İhşidîler", **DİA**, 2000, C.21, s.551-553

<sup>104</sup> Üçok, 1968, s.111-112

Eyyübî'nin iktidarı ele geçirmesine kadar varlıklarını sürdürdüler.<sup>105</sup> Bir başka İsmailî Şîî kuvvet de Basra'daydı. Halife Muttakî'nin gözlerine mil çektirerek iktidarı Halife Müstekfî arkasında eline alan Türk komutan Tüzün'ün ölmesi ardından İran kökenli Büveyhîler Irak'a hakim olmaya başladılar. Abbasî Halifeleri varlıklarını sürdürebilmek için bunlardan Ali'ye İmadüddeve; Hasan'a Rüknüddeve ve Ahmed'e Muizüddeve ünvanlarını verdi.<sup>106</sup> Bu Abbasîlerin konumlarını korumak için iktidarlarını mecburen paylaşmalarından başka bir şey değildi; ancak Muizüddeve Ahmed, 945'de tüm Bağdat'ı hakimiyet altına alarak parayı kendi adına bastırıp, hutbede ismini geçirebilecek güce ulaştı; daha sonra da Halife'yi tahttan indirerek gözlerini kör etti ve tebaadan çekindiği için Abbasî Hilafetine son vermek yerine Muktedir'in oğlu Ebu Kasım'ı, Mutî ünvanıyla halife tayin etti.<sup>107</sup> Bundan sonra Abbasîler üzerindeki Büveyhî hakimiyeti yüz yıl sürecekti.

### ***5.1.Abbasîler ve Selçuklular***

Abbasîler, Büveyhoğullarının baskısından ancak yüz yıl sonra Kaim Biemrillah döneminde, daha önce hutbede adını geçirmeyi reddettikleri ancak 1044 yılında kendisine Ebu Hasan el-Maverdî'yi elçi olarak yolladıkları<sup>108</sup> Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'i,<sup>109</sup> 1052 ve 1054'te gidip gelen elçilik heyetlerinden sonra Bağdat'a davet

---

<sup>105</sup> İbn Esir, 1991, C.8, s.25-50; Üçok, 1968, s. 112; Eymen Fuad es-Seyid, "Fatımîler", **DİA**, 1995, C.12, s.228-237

<sup>106</sup> Erdoğan Merçil, "Büveyhîler", **DİA**, 1992, C.6, s.496-497

<sup>107</sup> İbn Esir, 1991, C.8, s. 384-387. İbn Kesir, 1994, C.11, s.365-368; Üçok, 1968, s.112-113

<sup>108</sup> Mehmet Ali Çakmak, "Türk Sultanları ile Abbasî Halifelerinin İktidar Mücadeleleri (XII-XIII. Yüzyıl)", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, 2007, S.44; Mehmet Nadir Özdemir, "Abbasi Halifeleri ile Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2008, S.24, s. 320

<sup>109</sup> Tuğrul Bey zamanında önceleri Selçuklular Halife'ye mektup gönderip Gazneliler'den yakınıyor ve Halife'den yardım umuyorlardı; Tuğrul Bey bu mektupta Halife'nin hizmetkarı olduğunu vurguluyordu. Reşidüddin Fazlullah, **Cami'ü't-Tevarih** (Selçuklu Devleti Çev. Erkan Göksu), İstanbul, Selenge Yayınları, 2010, s.93-94



etmeleri ve akabinde Tuğrul Bey'in Bağdat'a girip Büveyhî komutanı Türk asıllı Arslan Besasirî'yi bölgeden uzaklaştırmasıyla kurtulabildi.<sup>110</sup> Tuğrul Bey'in ayrılmasından sonra Besasirî, Bağdat'a tekrar girip, Halife'yi hal' edip Ocak 1059'da Fatimî Halifesi Mustansır adına hutbe okutsa da Tuğrul Bey'in aynı yılın Aralık ayında tekrar dönüp Arslan Besasirî'yi öldürtmesi ve son Büveyhî hükümdarını hapsedmesi sonucunda Abbasîler, bir asırlık Büveyhoğulları egemenliğinden kurtuldu.<sup>111</sup> Halife bu yardımı dolayısıyla Tuğrul Bey'i daha önce vermiş olduğu '*rükn'üd-din*' sıfatından başka '*el-melikü'l-maşrik ve'l-mağrib*' ile '*kasımu emirü'l-müminin*' ünvanlarıyla donattı ve Abbasî Hilafeti altındaki toprakların yönetimini Sultan'a verdi;<sup>112</sup> bu zaten Abbasîlerin bu topraklar üzerinde hakimiyetlerini kaybetmelerinin bir sonucuydu. Sultan da Halife ile arasındaki bağı kendi lehine daha da kuvvetlendirmek için 1062'de, ısrarla istediği Halife'nin kızı Seyyide Sultan'ı aldı.<sup>113</sup>

Tuğrul Bey'in Eylül 1063'te ölümü ardından Halife, onun adını hutbelerden çıkarıp yerine herhangi bir ismi zikrettirmedi; devamında da Bağdat'taki Selçuklu memurlarını şehirden çıkartmak istediye<sup>114</sup> de Tuğrul Bey'in yerine geçen yeğeni Sultan Alparslan'ın otoritesini hissettirmesiyle Halife kendisi için belirlenen sınırların içine çekilerek dokuz ay sonra Selçuklu Sultanı Alparslan'ın adını hutbede geçirdi. Alparslan, Halife ile iyi ilişkiler tesis ederek onun kızı Seyyide Sultan'ı Bağdat'a

---

<sup>110</sup> Bunderî, **Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-'Usra** (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, ihtisar eden: Kıvameddin Burslan), İstanbul, Maarif Matbaası, 1943, s.10-17; İbn Esir, 1991, C.9, s.462-463. Tuğrul Bey'in Bağdat'ta kaldığı süre boyunca ordu ile Bağdat halkı arasında bazı çatışmalar oldu; Tuğrul Bağdat'tan ayrılırken yerine bir de vali bırakmıştı.

<sup>111</sup> Reşidüddin Fazlullah, 2010, s.104-105; İbn Esir, 1991, C.9, s.485-492; İbn Kesir, 1994, C.12, s.191-193; Ahmed bin Mahmud, **Selçuk-nâme** (Haz. Erdoğan Merçil), İstanbul, Tercüman, 1977, C.1, s. 37-44; Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilat ve Kültür)**, Ankara, TTK, 1995, s.44-45; Çakmak, 2007; Üçok, 1968, s.114-115; Özdemir, 2008, s.320-327

<sup>112</sup> Reşidüddin Fazlullah, 2010, s.105-106; Ahmed bin Mahmud, 1977, C.1, s.37

<sup>113</sup> Bunderî, 1943, s.23-24; İbn Esir, 1987, C.10, s.36-38,40; İbn Kesir, 1994, C.12, s.200-202; Ahmed bin Mahmud, 1977, C.1, s.44-45; Sevim ve Merçil, 1995, s.45-46; Özdemir, 2008, s. 354

<sup>114</sup> Özdemir, 2008, s. 328-329

yolladı,<sup>115</sup> Malazgirt Savaşı sonrasında esir edilen Romanos Diogenes'in tacını ve zaferi müjdeleyen fetihnameyi Halife'ye arz etti.<sup>116</sup>

Sultan Melikşah da varlığını Abbasîler üzerinde daima hissettirmeye çalıştı; Bağdat'a üç defa gitti,<sup>117</sup> Halife Muktedî elinden hilat giydi, kılıç kuşandı; kızı Mahmelek Hatun'u Halife'ye verdi.<sup>118</sup> Gerek Halife'nin Melikşah'a tam itaat etmemesi gerekse Sultan'ın kızı ile Halife arasındaki sorunlar<sup>119</sup> üzerine Melikşah, Halife'yi Bağdat'tan kovdu.<sup>120</sup> Ancak Sultan, Bağdat'ta oturduğu süre içerisinde gittiği bir avdan sonra şüpheli biçimde otuz yedi yaşında vefat etti. Melikşah'ın ölümü ardından Halife Muktedî ise bulunduğu Basra'dan dönerek tekrar Bağdat'a oturdu.<sup>121</sup>

Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra onun çocukları arasında saltanat davaları başladı. Terken Hatun, Sultan'ın ölümünden sonra oğlu küçük Mahmud'un sultan olması için Halife Muktedî'ye mektup göndererek oğlunun ismini hutbede geçirmesini istedi. Halife başta reddetse de kendisinin Mahmelek Hatun'dan olma Cafer isimdeki oğlunun hilafete getirilme çabalarını duyunca Terken Hatun'un dileğini gerçekleştirdi.<sup>122</sup> Bu süreçte Nizâmülmülk'ün ardılları ve Hemedan'daki komutanlar ise Berkyaruk'tan yana tavır aldıkları<sup>123</sup> için otorite parçalandı. Melikşah'ın büyük oğlu

---

<sup>115</sup> İbn Esir, 1987, C.10, s.47-48

<sup>116</sup> Ahmed bin Mahmud, 1977, C.1, s.108. Halife bu savaş öncesi Alparslan'ın muzaffer olması için dua edilmesini istemiş ve hutbe hazırlatmıştı. Bunun için bkz. Sevim ve Merçil, 1995, s.64-65

<sup>117</sup> Bundarî, 1943, s.81-83; İbn Esir'de iki defa gözüktüyor. İbn Esir, 1987, C.10, s.141-142, 173-174

<sup>118</sup> İbn Esir, 1987, C.10, s.115; Ahmed bin Mahmud, 1977, C.1, s.153, 157

<sup>119</sup> İbn Esir, 1987, C.10, s.157; Ahmed bin Mahmud, 1977, C.1, s.160.

<sup>120</sup> Ahmed bin Mahmud, 1977, C.1, s.161-165. Mahmelek Hatun ile Halife Muktedî'nin Ebu Fazl Cafer isimli bir çocukları vardı. Melikşah, Halife'yi Bağdat'tan uzaklaştırarak bu çocuğu hilafete hazırlıyordu. Sevim ve Merçil, 1995, s.132-133; Özdemir, 2008, s. 355

<sup>121</sup> Ahmed bin Mahmud, 1977, C.1, s.164-165; Özdemir, 2008, s. 330-334

<sup>122</sup> Reşidüddin Fazlullah, 2010, s.139-141; İbn Esir, 1987, C.10, s.184; Ahmed bin Mahmud, 1977, C.2, s.30; Özdemir, 2008, s. 335

<sup>123</sup> İbn Esir, 1987, C.10, s.185; Ahmed bin Mahmud, 1977, C.2, s.30-31; İbrahim Kafesoğlu, **Selçuklu Tarihi**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1972, s.72

Berkyaruk hapsedildiyse de taraftarlarca kurtarıldı; İsfahan'da sultan ilan edildi. Terken Hatun'un da 1094'te ölmesi ardından Mahmud namına yürütülen mücadele son buldu<sup>124</sup> ve Bağdat'ta hutbe Berkyaruk adına okundu.<sup>125</sup> Halife Muktedî'nin vefatı ardından onun yerine gelen Mustazhir Billah da Berkyaruk'u sultan olarak tanıdı; hilat giydirip adına hutbe okuttu.<sup>126</sup> Ancak Berkyaruk bundan sonra kardeşleri Sencer ve Muhammed Tapar ile amcası Tutuş ile taht mücadelesine girişmek zorunda kaldı. Defalarca yapılan savaşlardan bölgedeki Selçuklu otoritesi ve asayiş büyük zarar gördü. Nihayet 1104'te yapılan barışa göre İran, Cezire, Diyarbakır ve Hicaz'a Berkyaruk hakim olarak merkezde olacak; Azerbaycan'a Muhammed; Horasan'a ise Sencer hakim olacaktı.<sup>127</sup> Buna göre Bağdat'taki hutbe de Berkyaruk ismine okunacaktı.<sup>128</sup>

Sultan Berkyaruk'un 1105'te üçüncü defa gideceği Bağdat yolunda hastalanarak ölmesinden sonra oğlu II.Melikşah bir girişimle sultan edilmek istense de Muhammed duruma el koydu; Bağdat'a girdi<sup>129</sup> ve Abbasî Halifesi Mustazhir Billah tarafından hutbeye ismi konuldu.<sup>130</sup> Muhammed Tapar'ın 1117'de ölümünden sonra ise oğlu Mahmud tahta kotarılmak istenirken bu defa da Sencer Ağustos 1119'da Save'deki savaşı kazanınca<sup>131</sup> hakimiyeti ele geçirerek Mahmud adına okunmuş hutbeyi kendi adına çevirdi ve Mahmud'u affetti.<sup>132</sup>

1118'de ölen Halife Mustazhir'dan sonra gelen Müsterşid, bölgede çöken otoriteyi kendisi ele geçirmek için faaliyetlere girişti. İlk iş, daha önce ordu toplayarak

---

<sup>124</sup> Ahmed bin Mahmud, 1977, C.2, s.30-32

<sup>125</sup> İbn Esir, 1987, C.10, s.195

<sup>126</sup> Ahmed bin Mahmud, 1977, C.2, s.38-39

<sup>127</sup> İbn Esir, 1987, C.10, s.221-222; Kafesoğlu, 1972, s.74

<sup>128</sup> Özdemir, 2008, s. 335-337

<sup>129</sup> İbn Esir, 1987, C.10, s.311-313

<sup>130</sup> Ahmed bin Mahmud, 1977, C.2, s.40-43

<sup>131</sup> Ahmed bin Mahmud, 1977, C.2, s.44-45

<sup>132</sup> Bundarî, 1943, s.121-124; Özdemir, 2008, s. 338, 340

savaştığı Hille'deki Arap Emiri Dubeys bin Sadaka ile Sultan Sencer'e karşı ittifak kurmaya çalıştı; ardından Irak'taki Mahmud ile amcası Sencer'e karşı savaş yürütmek istedi;<sup>133</sup> fakat Sultan Sencer, yeğeni Mahmud'u bu ittifaktan alıkoymayı başardı. Bundan sonra Halife Müsterşid ile Mahmud arasında hakimiyet mücadelesi başladı. Önce Mahmud'un kardeşi Mes'ud, Mahmud'a karşı kışkırtıldı; Dubeys bin Sadaka da Mesud'u destekledi; ancak Mahmud 1120'de bu mukavemeti kırdı.<sup>134</sup> Mart 1123'te Dubeys yenilgiye uğratıldı. Mahmud'un diğer kardeşi Tuğrul'un da mücadeleye girişmesi ve Abbasî Halifesi Müsterşid'in Mahmud'a karşı girişimlerin destekleyicisi olması üzerine Mahmud, otoritesini hissettirmek için 27 Aralık 1126'da Halife'ye rağmen Bağdat'a girdi<sup>135</sup> ve kendisine daha önce yardım etmiş olan İmâdüddin Zengî'yi Bağdat'ta vali olarak bıraktı; böylece Abbasîleri kontrol altına alabildi.<sup>136</sup>

1131'de ölen Sultan Mahmud'un ardından tahta çıkarılan oğlu Davud, amcaları Mesud ve Selçukşah'a karşı mücadeleye girişti. Halife Müsterşid de bu durumda Mesud'la anlaştı; buna göre Irak, Halife'nin hakimiyetine bırakılacak ve hutbede Sultan Sencer'in ismi çıkarılarak Mesud'un ismi okunacaktı.<sup>137</sup> Ancak Sultan Sencer'in Mesud'u Mayıs 1132'de Dinever'de mağlup etmesi<sup>138</sup> ve ardından Irak'a da zaaf gösteren Davud yerine Melik Tuğrul'u atamasıyla<sup>139</sup> hakimiyet tekrar tesis edildi. Fakat bu defa da Davud, amcasının hakimiyetini tanımayarak Mesud ve Halife ile anlaştı;

---

<sup>133</sup> Halife Müsterşid, Mahmud'u sultanlık için cesaretlendiriyor onu sultan olarak tanyordu. Ahmed bin Mahmud, 1977, C.2, s.53; Sevim ve Merçil, 1995, s.209

<sup>134</sup> İbn Esir, 1987, C.10, s.446-448; Özdemir, 2008, s.340-341

<sup>135</sup> Bundarı, 1943, s. 144; İbn Esir, 1987, C.10, s.502-505; Reşidüddin Fazlullah, 2010, s.191; Ahmed bin Mahmud, 1977, C.2, s.54; Sevim ve Merçil, 1995, s.237-238

<sup>136</sup> Çakmak, 2007; Fatih Güzel, "Irak Selçuklu Devleti'nin Yıkılmasında Halife Nasır Li-Dinillah'ın Rolü", **Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 2015, C.6, S.6, s. 78-79

<sup>137</sup> Özdemir, 2008, s. 341-342

<sup>138</sup> İbn Esir, 1987, C.10, s.531-535; Reşidüddin Fazlullah, 2010, s.194-195; Ahmed bin Mahmud, 1977, C.2, s.56

<sup>139</sup> Reşidüddin Fazlullah, 2010, s.194-195; Ahmed bin Mahmud, 1977, C.2, s.56; Kafesoğlu, 1972, s.79

Halife, hutbede hem Mesud'un hem de Davud'un ismini geçirdi.<sup>140</sup> İttifak ile Sultan Sencer'in desteklediği Melik Tuğrul'a saldıran Mesud, Davud ve Halife Müsterşid; Tuğrul'un 1133 Haziranı'nda Rey'e kadar çekilmesini sağladılar<sup>141</sup> ve böylece Mesud, Sultan Sencer'e rağmen Irak Selçukluları başına geldi;<sup>142</sup> bundan sonra Irak Selçuklularının merkezden bağımsızlaştığı bir sürece girildi.<sup>143</sup>

Daha önce Halife tarafından desteklenen Mesud, Irak'ta hakimiyetini genişletince Halife Müsterşid ile çatışmaya başladı ve nitekim Halife, ordu başında 24 Haziran 1135'te Mesud'a karşı savaştı; fakat esir düştü.<sup>144</sup> Halife Müsterşid, bu süreçte tartışmalı bir suikast sonrasında öldürüldü.<sup>145</sup> Müsterşid'den sonra oğlu Raşid Billah'ın halifeliği ise Mesud tarafından tanınmadı; Halife Raşid'in, Mesud'un istediği tazminatı babasının hazinesinin savaşta yağmalandığı gerekçesiyle vermeye yanaşmaması üzerine Mesud, Bağdat'ı elli gün boyunca kuşattı; bu süreçte Halife, İmadüddin Zengî ve Davud'un desteğini sağlamıştı; fakat kuşatmaya dayanamayarak Zengî ile birlikte Musul'a kaçtı. Bunun üzerine Tuğrul, Sultan Sencer'in isteğiyle 18 Ağustos 1136'da Raşid'in amcası Müstekfî Liemrillah'ı hilafete getirdi.<sup>146</sup> Müstekfî de bunun karşılığında kardeşi Müsterşid'in kabul ettiği tazminat ve şartları ödeyecek ve

---

<sup>140</sup> Reşidüddin Fazlullah, 2010, s.195-196. “Mesud, daha kardeşi hayatta iken, Darülhilâfeye gitmişti, Halife Müsterşid Billâh, bunun namına hutbe okumuş ve bunu ululamıştı. Hakikî manasıyla sultan olmadığı halde, bu namı almıştı, yükselme sesi çıkmadan, şöhreti yükselmişti.” Bkz. Bundarî, 1943, s.161

<sup>141</sup> İbn Esir, 1987, C.10, s.540-541; Sevim ve Merçil, 1995, s.245-246

<sup>142</sup> Ahmed bin Mahmud, 1977, C.2, s.57-60

<sup>143</sup> Özdemir, 2008, s. 341-342

<sup>144</sup> İbn Esir, 1987, C.11, s.32-34; Reşidüddin Fazlullah, 2010, s.200-201; Ahmed bin Mahmud, 1977, C.2, s.61-62; Sevim ve Merçil, 1995, s.248-249; Güzel, 2015, s. 79

<sup>145</sup> Bundarî, 1943, s. 163-164; İbn Esir, 1987, C.11, s.34-35; Reşidüddin Fazlullah, 2010, s.200-201; İbrahim Kafesoğlu, **Harzemşahlar Devleti Tarihi**, Ankara, TTK, 1984, s.26; Sevim ve Merçil, 1995, s.249; Çakmak, 2007. Selçuklu muhiti kaynaklarında suikastı Batınîlerin yaptığı iddia edilirken; Abbasîlere göre suikastın arkasında Sultan Sencer vardı. Özdemir, 2008, s.342

<sup>146</sup> Bundarî, 1943, s. 164-169; İbn Esir, 1987, C.11, s.41-43, 45-49; Reşidüddin Fazlullah, 2010, s.201-202; Ahmed bin Mahmud, 1977, C.2, s.62-63; Sevim ve Merçil, 1995, s.250-251; Güzel, 2015, s. 79-80

Türklerden müteşekkil askeri birlikler kurmayacaktı,<sup>147</sup> böylece Mesud, hilafetin kendisi karşısındaki ittifaklarda etkin biçimde yer almasının önüne geçmeyi amaçlıyordu.<sup>148</sup>

Sultan Mesud'un 1152'de ölümünden sonra oğlu Melikşah tahta geçirilse de daha sonra emirler tarafından tahttan indirilerek kardeşi Muhammed onun yerine getirildi.<sup>149</sup> Katvan Şavaşı'ndaki yenilgi<sup>150</sup> ve Oğuz isyanları sonrasında güçten düşen Selçuklular karşısında Halife Müstekfî ise fırsattan istifade ederek 1152'de Türkleri Bağdat civarından uzaklaştırmış;<sup>151</sup> 1153/1154 kışında Kûfe, Tikrit ve Basra'da egemenlik sağlamıştı.<sup>152</sup> Irak Selçukluları başında olan Muhammed ise güçlü emir Hasbek'i ve İbn Belengerî'yi öldürtmesi sonrasında emirlerin desteğini yitirmişti.<sup>153</sup> Emirlerin, Muhammed'in amcası Süleymanşah etrafında toplanmasının ardından Halife Müstekfî de bu tarafa meyiletti.<sup>154</sup> Bundan sonra başlayan mücadeleyi 1156 yazında Muhammed kazandı; Muhammed, kendisine karşı amcasını desteklemiş olan ve Irak'ta hakimiyetine karşı direnen Halife Müstekfî'yi kuşatsa da Halife'nin teşviki<sup>155</sup> ile Şehzade Melikşah ve Atabeg İldeniz'in Hamedan'ı ele geçirmesinin ardından burayı ele geçirmek için Hamedan'a yöneldi ve Halife kuşatmadan kurtuldu.<sup>156</sup>

---

<sup>147</sup> Ahmed bin Mahmud, 1977, C.2, s.84-85

<sup>148</sup> Özdemir, 2008, s. 342-343; Çakmak, 2007.

<sup>149</sup> Bundarî, 1943, s. 207-209; Ahmed bin Mahmud, 1977, C.2, s.82-84; Sevim ve Merçil, 1995, s.262

<sup>150</sup> İbn Esir, 1987, C.11, s.80-84

<sup>151</sup> Ahmed bin Mahmud, 1977, C.2, s.84-85; Reşidüddin Fazlullah, 2010, s.225; Barthold, 2012, s. 60

<sup>152</sup> Bundarî, 1943, s. 213-214; Kafesoğlu, 1972, s.84-85; Güzel, 2015, s.80

<sup>153</sup> Çakmak, 2007; Bundarî, 1943, s. 209-211

<sup>154</sup> "Halife onun eksiklerini tamamladı ve silah verdi." Bkz. Reşidüddin Fazlullah, 2010, s.233.

<sup>155</sup> Bundarî, 1943, s.255

<sup>156</sup> Bundarî, 1943, s. 226-232; İbn Esir, 1987, C.11, s.181-184; Reşidüddin Fazlullah, 2010, s.235-241; İbn Kesir, 1994, C.12, s.427-428; Ahmed bin Mahmud, 1977, C.2, s.90-102; Sevim ve Merçil, 1995, s.269-270

Sultan Muhammed'in 1161'de ölümü ardından emirler Süleyman ile Arslan üzerinde ihtilaf ettiler.<sup>157</sup> Musul'da mahpus olan Süleymanşah tahta çıkarılsa da atından düştükten sonra saraya kapandı ve bir yıl dolmadan emirler tarafından tahttan indirildi; Süleymanşah'tan sonra Irak Selçuklu Sultanı Tuğrul'un oğlu Arslanşah tahta çıkarıldı.<sup>158</sup> Arslanşah'ın annesi, Atabek İldeniz ile evlendirilmişti<sup>159</sup> ve Arslanşah'ın hükümdar edilmesi İldeniz sayesinde gerçekleşebildi; kontrol de onun elindeydi.<sup>160</sup> İldeniz Arslanşah'a atabek, oğlu Kızıl Arslan ise ordu komutanı oldu. Arslanşah'ın Gürcü Krallığı'nı da mağlubiyete uğratması ve hakimiyetini giderek tesis etmesi üzerine Halife Müstencid, onun adını hutbede geçirmeyi reddetti ve ona karşı güç oluşturabilmek için İran'daki emirleri destekledi. İnanç Bey komutasındaki muhalifler, yenilgiye uğratılarak kontrol altına alındılar.<sup>161</sup> İldeniz ve çocukları desteğiyle bölgede hakimiyet kuran Arslanşah'ın 1176'da ölümünden sonra İldeniz'in oğlu Pehlivan'ın himayesinde küçük Tuğrul tahta çıkarıldı.<sup>162</sup>

Tuğrul ile -Pehlivan'ın ölümü ardından ağırlığını hissettiren- Kızıl Arslan arasında iktidar mücadelesi başladı. Tuğrul, bazı emirlerin desteğiyle Kızıl Arslan'ı gerilemeye mecbur etse de<sup>163</sup> Kızıl Arslan, Halife Nasır Lidinillah<sup>164</sup> ile anlaşarak<sup>165</sup>

---

<sup>157</sup> Bundarî, 1943, s.257

<sup>158</sup> Bundarî, 1943, s. 257-258, 263-264; İbn Esir, 1987, C.11, s.220-221; Reşidüddin Fazlullah, 2010, s.241-244; Sevim ve Merçil, 1995, s.272-273

<sup>159</sup> Reşidüddin Fazlullah, 2010, s.247; Bundarî, 1943, s. 264; Sevim ve Merçil, 1995, s.281

<sup>160</sup> Bundarî, 1943, s. 264; Sevim ve Merçil, 1995, s.281; Güzel, 2015, s. 81

<sup>161</sup> Bundarî, 1943, s. 265-267; İbn Esir, 1987, C.11, s.222-223; Reşidüddin Fazlullah, 2010, s.249-250

<sup>162</sup> Bundarî, 1943, s. 268-271; Reşidüddin Fazlullah, 2010, s.259-262; Ahmed bin Mahmud, 1977, C.2, s.102-125; Çakmak, 2007

<sup>163</sup> İbn Esir, 1987, C.11, s.442

<sup>164</sup> Halife Nasır Lidinillah, Abbasî Halifeleri içerisinde iktidar isteği belki de en aşikar olan halifeydi. Fütüvvet teşkilatını tabana nüfuz etmek için kullanması; İsmailîlerle yakın ilişkiler kurması, Selçuklular ve Harzemşahlılara karşı tartışılacak ittifaklar içerisinde yer alması ve devlet içinde aldığı diğer bazı tedbirler, onu birçok açıdan özel bir konuma taşır. Halife Nasır Lidinillah'ın bu gibi faaliyetleri için bkz. Güzel, 2015.

<sup>165</sup> İbn Esir, 1987, C.12, s.32-33; Kafesoğlu, 1972, s.86

Sultan Tuğrul'a taarruz etti. Sultan Tuğrul, saldırıyı püskürttü ancak mücadele dinmedi. Nihayet Kızıl Arslan, Sultan'ı yakalayıp kendisini sultan ilan edip bunu da Halife Nasır Lidinillah'a onaylattı; ancak Kızıl Arslan da bir gece suikast ile öldürüldü.<sup>166</sup>

## **5.2. Abbasîler ve Harzemşahlar**

Selçuklular Sultan Sencer döneminde doğuda iki tehlikeye karşı mücadele ediyorlardı. Bunlardan birincisi bağımsızlık uğraşında olan Harzemşah Atsız; ikincisi ise Kuzey Çin'den batıya, Türkistan'a doğru ilerleyen Karahitaylardı. Sultan Sencer, Harzemşah Atsız'ın üzerine üç defa yürüdü ve Atsız'ı mağlup etti; ancak bu süreç Selçukluları yıprattı ve bölgede otorite kaybına sebep oldu.<sup>167</sup> Sultan Sencer'in tüm çabalarına rağmen 1141'de Karahitaylara yenilmesi;<sup>168</sup> ardından çıkan Oğuz İsyanı ve Sultan'ın esir düşmesinden<sup>169</sup> sonra Selçuklu Devleti çözüldü. Harzemşah Atsız ve Sultan Sencer, bir yıl ara ile peş peşe öldükten sonra Harzemşah İl Arslan zaten iktidarı çökmüş Selçuklular karşısında yıkıcı herhangi bir girişimde bulunmadı. Ancak ondan sonra saltanat davasını Karahitayların desteği ile kazanarak tahta oturan Alaaddin Tekiş, Irak Selçuklu hükümdarı Sultan Tuğrul'a karşı Halife Nasır Lidinillah'ın da desteğini alarak mücadeleye girişti.<sup>170</sup>

Sultan Tuğrul, İldenizli Kızıl Arslan'ın ölümü sonrasında mahpustan kurtulmuştu; ancak 1194 yılı Ocak ayında gerçekleşen savaşta Alaaddin Tekiş'e yenildi;

---

<sup>166</sup> İbn Esir, 1987, C.12, s.73; Ahmed bin Mahmud, 1977, C.2, s.126-130; Sevim ve Merçil, 1995, s.289-291; Kafesoğlu, 1972, s.86; Güzel, 2015, s. 83-86

<sup>167</sup> Kafesoğlu, 1984, s.44-61

<sup>168</sup> Sevim ve Merçil, 1995, s.218-219

<sup>169</sup> Bundarî, 1943, s. 252-254; İbn Esir, 1987, C.12, s.154-159; Ahmed bin Mahmud, 1977, C.2, s.76-80; Ata Melik Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa** (çev. Mürsel Öztürk), Ankara, TTK, 2013, s.261; Sevim ve Merçil, 1995, s.223-225

<sup>170</sup> Ahmed bin Mahmud, 1977, C.2. Çakmak, 2007; Güzel, 2015, s. 87-88



savaşta öldürüldü ve başı, Tekiş tarafından Halife Nasır Lidinillah'a yollandı.<sup>171</sup> Halife, Tekiş'e sultanlık alametlerini yollasa da kendisine tam itaat istemesi üzerine aralarındaki ittifak bozuldu ve iktidar isteyen Halife Nasır Lidinillah ile Alaaddin Tekiş arasında mücadele başladı.<sup>172</sup> Halife Nasır, Irak ve İran topraklarının hakimiyeti için diyeti; veziri İbn Kessab ve Türk Kutluk İnanç'ı, Harzemşahlar üzerine gönderiyordu.<sup>173</sup> Tekiş'in, Kutluk İnanç'ı yanına çekerek ona İsfahan'ı; oğlu Yunus Han'a da Rey'i vermesinin ve Emir Şemseddin Mayacık'ı oğluna atabek ilan etmesinin ardından Halife'nin eli güçsüzleşti ve yaptığı bir saldırı daha boşa çıkarıldı. Halife Nasır vazgeçmedi; emirlerden Nureddin Göke, Atabek Özbek ve Ebu Heyca'yı, Harzemşahlar üzerine yolladı; 1197 ve 1198 baharlarında yapılan savaşlarda Halife'nin teşvik ettiği kuvvetler püskürtüldü.<sup>174</sup> Bunun üzerine Halife Nasır, Mayacık'ı Tekiş üzerine saldırıya teşvik etti. Mayacık'ın bağımsız faaliyetleri neticesinde Tekiş, Mayacık üzerine yürüdü; onu yakalattı ve bir yıl hapisten sonra affetti. Tekiş karşısında çaresiz kalen Halife Nasır Lidinillah en sonunda ona saltanat alametlerini ve Horasan, Türkistan, Irak yönetimini tevdi eden taklidi göndermek zorunda kaldı.<sup>175</sup>

Sultan Alaaddin Tekiş'in ölümünden sonra onun yerine geçen oğlu Alaaddin Muhammed, saltanatının ilk yıllarında çok ciddi bir tehlike olan Gurluların saldırısını

---

<sup>171</sup> İbn Esir, 1987, C.12, s.96-98; Reşidüddin Fazlullah, 2010, s. 266-267; Cüveynî, 2013, s.273-274; Ahmed bin Mahmud, 1977, C.2, s.140; Kafesoğlu, 1984, s.126; Aydın Taneri, **Harzemşahlar**, Ankara, TDV Yayınları, 1993, s.28

<sup>172</sup> Cüveynî, 2013, s.274. Halife, veziri İbn Kessab'ı sultanlık alametleri ile Alaaddin Tekiş'e yollamıştı; ancak Vezir, Tekiş'ten kendisinin bulunduğu yere gelerek emanetleri alması gerektiği ifade edilince Alaaddin Tekiş, Vezir'in üzerine ordu sevk edip; onu takip ettirdi. Kafesoğlu, 1984, s.126-127; Meryem Gürbüz, **Harizmşahlar'da Devlet Teşkilatı, Ekonomik ve Kültürel Hayat**, İstanbul, İ.Ü., Doktora Tezi, 2005, s.50

<sup>173</sup> İbn Esir, 1987, C.12, s.100-101; Kafesoğlu, 1984, s.131-136

<sup>174</sup> İbn Esir, 1987, C.12, s.104-105, 112; Cüveynî, 2013, s.274-280; Kafesoğlu, 1984, s.137-143

<sup>175</sup> Çakmak, 2007; İbn Esir, 1987, C.12, s.133-134; Kafesoğlu, 1984, s.143-144; Taneri, 1993, s. 29-30

bertaraf ettikten<sup>176</sup> sonra Maverünnahir'i Karahitaylardan temizleyerek<sup>177</sup> Müslümanlar nazarında büyük prestij kazandı. Ancak bu, yine de Halife Nasır Lidinillah üzerinde bir etki yaratmadı ve Sultan'ın Bağdat'ta hutbenin kendi adına okutulması isteğini bildiren elçilik heyeti Bağdat'tan red cevabı alarak döndü. Halife Nasır, İsmailî Celaleddin Hasan'la özel bir ilişki kurmuştu. Bu süreçte Halife'nin çatıştığı Mekke Emiri, Harzemşahların Bağdat Vekili ve Seyfeddin Oğlını gibi kimselerin İsmailîlerce öldürülmesi, bu suikastların arkasında Halife'nin olduğunu düşündürmüştü.<sup>178</sup> Sultan Alaaddin Muhammed, kendisine bağlılığı olan Seyfeddin Oğlını'nın öldürülmesinden sonra 1917'de İran ve Acem Irakı'nda Halife'nin desteklediği Atabek Özbek, Fars Atabeki Sa'd bin Zengi ve Celaleddin Hasan'ı zapt ettiği yerlerden sürerek bölgeyi kontrolü altına aldı;<sup>179</sup> fakat Halife Nasır, Sultan'ın adını hutbelerde geçirmemede diretmeye devam etti.<sup>180</sup> Harzemşahların, Gurluların hazinelerini ele geçirmesi ile Halife Nasır'ın, Gurlu Sultan Şihabeddin'i Sultan Alaaddin üzerine teşvik eden mektubunun bulunmasından<sup>181</sup> sonra ipler koptu. Sultan Alaaddin Muhammed bundan sonra Halife Nasır'ın Müslümanların düşmanlarına karşı hiçbir mücadele yürütmediğini; böyle bir kişinin halifelğe layık olmadığını; zaten hilafetin Hz.Ali evladına ait olduğunu; Abbasîlerin bu hakkı gasp etmiş olduklarına yönelik fetva alarak Halife Nasır Lidinillah'ı azlettiğini ve onun yerine Seyyid Alaülmülk Termizî'yi atadığını duyurdu.<sup>182</sup> Halife Nasır Lidinillah, Sultan'ın kendisine

---

<sup>176</sup> Cüveynî, 2013, s.282-294; İbn Esir, 1987, C.12, s.149-151,189-193; Kafesoğlu, 1984, s.147-155,161-166, 193-196; Gürbüz, 2005, s.7

<sup>177</sup> Cüveynî, 2013, s.299-305; İbn Esir, 1987, C.12, s.215-228; Kafesoğlu, 1984, s.182-193; Gürbüz, 2005, s.8

<sup>178</sup> Kafesoğlu, 1984, s.214-215; Gürbüz, 2005, s.55

<sup>179</sup> Çakmak, 2007; Kafesoğlu, 1984, s.199-205, 217

<sup>180</sup> İbn Esir, 1987, C.12, s.272

<sup>181</sup> Cüveynî, 2013, s.333-335

<sup>182</sup> Cüveynî, 2013, s.314-315, 333-335; Barthold, 2012, 64-65; Kafesoğlu, 1984, s.216-217; Taneri, 1993, s.38

karşı faaliyetlerinin yoğunluk ve ciddiyet kazanmasından sonra ünlü sûfi Şihabeddin Sühreverdi'yi<sup>183</sup> elçi olarak yolladıysa da bu da fayda etmedi. Sultan Alaaddin Muhammed, baharı beklemeden 1217 güzünde askerini Bağdat üzerine yolladı; ancak Hemedan'dan hareket eden ordu Esadabad yolunda şiddetli bir fırtınaya maruz kalarak ağır zayıat verdi.<sup>184</sup> Bu durum, bazı Müslümanlarca Abbasî Ailesi'ne ve Halife'ye karşı yürütülen mücadeleye Allah'ın cezası olarak değerlendirildi.<sup>185</sup>

Ancak Harzemşahların sonunu getiren olay, varolan ticaret anlaşmasına rağmen Cengiz Han'ın ülkesinden gelen ticaret kervanının katledilmesinden sonra Moğolların doğudan Harzemşah sahasına girerek Alaaddin Muhammed'in ordusunu ezmesi oldu.<sup>186</sup> Sultan Alaaddin Muhammed, Moğollar önünden kaçarken öldükten<sup>187</sup> sonra yerine geçen ve orduyu tekrar toplayan Celaleddin Mengüberdi, Halife Nasır'a elçi gönderip Moğollara karşı ittifak çağrısında bulunsa da<sup>188</sup> Halife'den müsbet bir cevap alamadığı gibi Moğolları üzerine çağırmakla suçladığı<sup>189</sup> Halife'nin yolladığı ordularla savaşmak zorunda kaldı. Buna karşılık Sultan da Halife ordularını yenilgiye uğrattıktan sonra Irak'ı Bağdat'a kadar yağmalattı.<sup>190</sup>

Halife Nasır'ın 1225'te ölümünün ardından yerine geçen Halife Zahir, uzlaşmacı bir yapıdaydı; fakat çok tez öldü. Onun yerine geçen Halife Mustansır da bölgedeki hakimlere yolladığı mektuplarda kendisine itaat istiyordu.<sup>191</sup> Böylece 1231'de

---

<sup>183</sup> Kafesoğlu, 1984, s.217-218; Taneri, 1993, s.37-38; Gürbüz, 2005, s.97.

<sup>184</sup> İbn Esir, 1987, C.12, s.272-274; Kafesoğlu, 1984, s.219-220; Taneri, 1993, s.38-39

<sup>185</sup> Çakmak, 2007; İbn Esir, 1987, C.12, s.272-274

<sup>186</sup> İbn Esir, 1987, C.12, s.326-329

<sup>187</sup> Kafesoğlu, 1984, s.279-285

<sup>188</sup> Cüveynî, 2013, s.378-379

<sup>189</sup> Barthold, 2012, s. 65. Halife Nasır Lidinillah'ın Moğolları Harzemşahlar üzerine gitmeye teşvik edip etmediği tarihte tartışmalı konulardan birisidir. Bu tartışmanın içinde bilinmesi gereken önemli bir husus da Cengiz Han'ın Halife adına sikke basmasıdır. Bkz. Gürbüz, 2005, s.XXVI ve 270

<sup>190</sup> Cüveynî, 2013, s.356-357; Çakmak, 2007

<sup>191</sup> Çakmak, 2007

Moğolların tekrar gelerek Harzemşahları ortadan kaldırmalarına<sup>192</sup> kadar, bölgede Abbasî Halifelerinin etkin rol oynadıkları siyasi çekişmeler dinmedi.<sup>193</sup>

Netice itibariyle Abbasîler, Büveyhoğulları'nın tahakkümü ile iktidarlarını kaybetmelerine rağmen hayatta kalabilmek için siyasi güçleri meşrulaştırıp onlara boyun eğdiler ve kendilerine dünyevî iktidar ilişkilerinden münezze bir konum seçmiş gözüktüler; fakat dünyevî iktidarlarını tesis etmek için uygun ortam oluştuğunda, mahiyetine veya diğer sonuçlarına bakmayarak her türlü siyasi ittifak ve manevranın uygulayıcısı oldular. Ancak doğuya yönelen Moğol orduları sadece Harzemşahları ortadan kaldırmakla kalmadı. Mazendaran'da Alamut Kalesi'ni ele geçirerek tabanda yarı gizli bir örgütlenme ile propaganda yürüten İsmailîler'e ve 1092'den itibaren fasılalarla düzenlenen Haçlı Seferleri'ne karşı hakimiyet sahasını korumaktan aciz olan; bunu bölgedeki Eyyübîler ve Selçuklular üstlenirken bu mücadelelere bir katkı sağlamadıkları gibi fırsat bulduklarında önce onların hakimiyet sahalarını kendi bünyesine katan; Selçuklularda taht kavgalarını teşvik eden; Harzemşahları, Selçuklulara karşı kışkırtan ve sonra da Harzemşahlara karşı bizzat Halife orduları tertip etme yoluna girişen Abbasî Hilafeti de 1258'de Hülagü ordularının Bağdat'ı zapt edip son Abbasî Halifesi Musta'sım'ı öldürmesiyle<sup>194</sup> bu yıkımdan nasibini aldı ve devlet olarak tarihe karıştı.

---

<sup>192</sup> Cüveynî, 2013, s.378-384; İbn Esir, 1987, C.12, s.460-462

<sup>193</sup> Çakmak, 2007

<sup>194</sup> Cüveynî, 2013, s. 598-601. Hülagü Han, Halife'nin kendisine itaat ettiğini kanıtlaması için kendisinden bir ordu istedi. Ancak Bağdat'ta bu durumun ülkeyi ordusuz bırakıp zaptetme amacıyla yapılan bir tuzak olma olasılığı değerlendirilince istek karşılanmadı. Sonrasında özür için yollanan hediyelerin azlığı ve istenen elçilerin gönderilmemesi üzerine Hülagü Han'ın sevkettiği ordular Bağdat'a yürümeye başladı ve zikredildiği üzere Bağdat'ın zaptedilmesi ve Halife'nin oğullarıyla birlikte öldürülmesi hadisesi gerçekleşti. Bu olaylara daha detaylı birincil kaynak için bkz. Cüveynî, 2013, s. 592-602

## II. BÖLÜM: MEMLÜK DEVLETİ VE HİLAFAFETİN YENİDEN TESİSİ

### 1. Memlûklerin Mısır'da İktidarı Ele Almaları

İslam siyasi havzasında Türklerin egemenliği, henüz Selçukluların bölgeye girmesinden evvel özellikle Abbasî Halifelerinin iktidarlarını muhkemleştirmek için özel olarak satın alıp tesis ettikleri memlûklerin<sup>195</sup> zaman içinde devlet yönetiminde söz sahibi olmasıyla başlamıştı. Mısır'daki Türk varlığı da Abbasîlerin, oradaki durumu halife namına kontrol altına alması amacıyla gönderdiği Tolunoğlu Ahmed'in<sup>196</sup> burada zamanla kendi iktidarını tesis ettiği dokuzuncu yüzyılın üçüncü çeyreğine kadar gitmektedir. Tolunoğullarının 905'te tekrar Abbasî hakimiyeti altına girmesinden sonra Mısır, Abbasîler tarafından parçalar halinde idare edilmeye çalışılsa da otorite tesis edilememiştir. Abbasîlerin daha önce Karmatîlere karşı mücadelede kullandığı ve sonrasında Suriye Valiliği yapmış olan Türk komutan Toğaç oğlu Muhammed'in

---

<sup>195</sup> Memlûk, Arapça mülk kökünden türetilmiş, *sahip olunan* anlamına gelir. Memlûkler, esirler arasından seçilerek özel eğitim verildikten sonra sultana doğrudan bağlı birliğe alınan ücretli askerlerdir. Yerli halktan olmadıkları ve kaderleri sultanlarının kaderrine bağlı olduğu için merkeze bağlılıkları hat safhadadır. Detaylı bilgi için bkz. Süleyman Kızıltoprak, "Memlûk", **DİA**, 2004, C.29, s.87-90

<sup>196</sup> Tolun, aslen Buharalıydı; Halife Me'mun dönemi Türk komutanıydı. Onun oğlu Ahmed de Halife Müstaîn döneminde öne çıktı. Mısır'a ilk olarak vali Bayık Bey'in vekili olarak girdi. Burada kontrolü ele aldıktan sonra Bağdat'ın istediği askeri ve mali desteği reddetmesiyle bağımsızlaştı. Bkz. Nadir Özkuyumcu, "Tolunoğulları", **DİA**, 2012, C.41, s.233-236

Mısır'a vali olarak tayini ile Mısır, 969'a kadar sürecek yeni bir Türk devleti olan İhşidîlerin yönetimine girmiştir.<sup>197</sup>

Cezayir tarafından örgütlenerak genişleyen ve meşruiyetini Hz.Muhammed'in kızı, Hz.Ali'nin eşi Hz.Fatıma Zehra'ya dayandıran Fatımîlerin Temmuz 969'da Kahire'yi ele geçirmesiyle İhşidîler yıkıldılar. Mısır'daki Fatımî hakimiyetine son verecek tarihsel gelişme ise Haçlılara karşı Dımaşk ve Halep Atabeği Nureddin Mahmud Zengî'nin bölgeye dahli oldu. Atabek Zengî'nin yolladığı Şirkuh el-Mansur<sup>198</sup> önce Fatımî Veziri Şevâr'ın yerini aldı; sonra onun yerine geçen Selahaddin Eyyübî'nin sadık bir bürokrasi ve askeri varlık oluşturmasından sonra Fatımî Halifesi El-Âzîd'in ölümünün ardından sonra kendini 1171'de sultan ilan etti.<sup>199</sup>

Eyyübîler devrinin en önemli siyasi meselesi Haçlı Seferleri ve Doğu'da kurulan Hristiyan kontluklardı. Selahaddin Eyyübî'nin Kudüs'ü almasına rağmen Doğu Akdeniz'deki Hristiyan kentleri varlıklarını sürdürdü ve dahi Batı'dan gelen yeni seferlerde üs vazifesi gördü. Selahaddin soyundan Melik Salih Necmeddin Eyyüb dönemi memlûkler için sonradan tesis edilecek Mısır hakimiyetinin başlangıcı kabul edilebilir. Melik Salih'in, kardeşi Adil ile giriştiği mücadelede<sup>200</sup> ordunun büyük kısmının kendi tarafını terk ederek Adil tarafına geçmesi üzerine Salih'in bahtını

---

<sup>197</sup> Toğaç oğlu Muhammed, Ferganalı bir hükümdar ailesine mensuptu. Dedesi Cuf, Bağdat'ta Halife Mu'tasım Billah zamanında bir Türk komutanıydı. Onun oğlu Toğaç, bahsedildiği üzere Karmatîler'in isyanının bastırılması için görevlendirilmişti; Tolunoğullarına da hizmet etmişti. Bağdat'ta Vezir Abbas bin Hasan El-Cercerâî'nin tesiriyle oğulları Muhammed ve Ubeydullah ile hapsedildi; kendisi hapiste öldü; çocukları daha sonra serbest kaldı. Bkz. Ahmed Ağırakça, "İhşidîler", **DİA**, 2000, C.21, s.551-553

<sup>198</sup> Selahaddin Eyyübî'nin de amcası olan Şirkuh, Nureddin Mahmud Zengî'nin komutanlarındandı. Bkz. Mustafa Kılıç, "Şirkuh el-Mansur", **DİA**, 2010, C.39, ss.203-204

<sup>199</sup> İbn Esir, 1987, C.11, s.272-280

<sup>200</sup> Bu mücadele Hristiyanlara karşı Müslümanların güvenliğini zaafa uğrattığı için Abbasi Halifesi, Muhiddin bin Cezvî'yi Salih'in katına yolladı ki Adil ve Salih arasındaki mücadele son bulsun. Makrizî, **Kitâb'üs-Sülûk li-Ma'rifeti Düvel'il-Mülûk** (çev. Zakir Kadirî Ugan), Ankara, TTK Kütüphanesi T/0061'de Basılmamış Tercüme Eser, C.1, K.2, s.18

değiştirerek onun varlığını devam ettiren tek güç memlûklerin sadakat, cesaret ve askeri nitelikleriydi.

Melik Salih'in, iktidarı ele geçirmesinden sonra özel olarak Nil Nehri üzerindeki Ravza Adası'nda yetiştirdiği memlûkler,<sup>201</sup> onun Hristiyan kontluklar üzerinde kurduğu üstünlüğün ve bununla gelen meşruiyetin de başat sağlayıcılarıydı. Melik Salih'in Askalan'ı<sup>202</sup> alıp, Hristiyanlarla ittifaklara ve ilişkilere giren Şam Valisini ortadan kaldırması<sup>203</sup> üzerine Hristiyan kontluklar üzerine büyük yük bindi. Batı'dan yardım isteğiyle Fransa Kralı IX.Louis'nin<sup>204</sup> bizzat katıldığı yirmi beş binlik kuvvet de istenilen iyileşmeyi getirmedi. Dimyat<sup>205</sup> Kuşatması'ndan sonra IX.Louis'nin 20 Kasım 1249'da Kahire Seferi'ne çıkmasının hemen ardından Melik Salih'in ölümü,<sup>206</sup> bir süre eşi Şeceretüddür tarafından gizlendi ve ardından Mısır, Emir Beybars'ın da ün kazandığı bir savunmayla düşmedi;<sup>207</sup> IX.Louis yakalandı ve önemli bir miktar fidye ile Dimyat karşılığında serbest bırakıldı.<sup>208</sup> Bu süre zarfında Melik Salih'in dul eşi

---

<sup>201</sup> Bu grubu Melik Salih kurmuştu. Makrizî, C.1, K.2, s.68-69. Bu yüzden bunlara Salihî ve Ravza Adası'nda eğitildikleri için Bahrî Memlûkler de denmiştir.

<sup>202</sup> Bugünkü İsrail toprakları içindeki tarihi Filistin sahil şehridir.

<sup>203</sup> Ramazan Şeşen, **Salahaddin'den Beybars'a Eyyübîler – Memlûkler**, İstanbul, İSAR Vakfı Yayınları, 2007, s.205-210

<sup>204</sup> 1226-1270 yılları arasında Fransa krallığı yapan IX.Louis, Capet Hanedanı'na mensuptu. 1248-1250 yıllarında Yedinci Haçlı Seferi'nin yönetti; 1270 yılında Tunus'a düzenlenen bir başka seferde öldü. Bkz. Jacques, Levron, "Louis IX", **Encyclopaedia Britannica**: <https://www.britannica.com/biography/Louis-IX>

<sup>205</sup> Aşağı Mısır'da, Nil Deltası'nın kuzeydoğusunda yer alan önemli bir liman şehri. Bkz. Atilla Çetin, "Dimyat", **DİA**, 1994, C.9, s.309-310

<sup>206</sup> Melik Salih rivayete göre oğlu Turanşah'ı vasiyet etmişken bir rivayete göre de ülkeyi Halife Mu'tasım Billah'a bırakmıştı. Makrizî, C.1, K.2, s. 68, 72

<sup>207</sup> Şeşen, 2007, s.213-224

<sup>208</sup> André Clot, **Kölelerin İmparatorluğu Memlûklerin Mısır'ı** (çev. Turhan Ilgaz), İstanbul, Epsilon Yayıncılık, 2005, s. 21-22; Ramazan Şeşen, **Sultan Beybars ve Devri**, İstanbul, İSAR Vakfı Yayınları, 2009, 6-7; Beybars el-Mansurî, **Et-Tuhfet'ül-Mulûkiyye fi Devleti't-Türkiyye** (çev. Hüseyin Polat), Ankara TTK, 2016, s. 17

Şeceretüddür<sup>209</sup> devlet işlerine bakıyordu; bu, yetmiş beş gün böyle sürdü.<sup>210</sup> Ardından Melik Salih'in oğlu Melik Turanşah, 25 Şubat 1250'de elli kadar süvari ile Kahire'ye gelerek<sup>211</sup> babasının ölümünü açıkladı ve onun yerine tahta oturdu.<sup>212</sup>

Melik Turanşah'ın, babasının memlûkleriyle yakın ilişkiler kurmayıp beraberinde getirdiği adamları etrafında tutması ve babasının dul eşi Şeceretüddür'den babasının hazine ve takılarını istemesi üzerine Şeceretüddür, Salihî Memlûklere<sup>213</sup> durumu bildiren bir mektup yazdı. Zaten Turanşah'tan memnun olmayan Salihî Memlûkler, Farisüddin Aktay liderliğinde harekete geçip Melik Turanşah'a saldırarak 30 Nisan 1250'de onu öldürdüler.<sup>214</sup> Melik Turanşah'ın, babasının memlûkleri tarafından öldürülmesiyle son bulan yetmiş bir günlük saltanatı, Eyyübîler'in de Mısır hakimiyetinin sonu demektir.

Memlûklerin Haçlılara karşı yaptıkları savunmalar, kendilerine büyük bir prestij kazandırmıştı. Bu zaferin vermiş olduğu güç ve toplumsal sarsıntıdan faydalanarak konumlarını koruyabilmek için Melik Salih Eyyüb'ün dul eşi Şeceretüddür'ü devletin başına getirdiler<sup>215</sup> ve kendi içlerinden Emir Türkmen Muizz Aybek'i atabek<sup>216</sup> ilan

---

<sup>209</sup> Şeceretüddür, Türk kökenliydi. Salih Necmeddin Eyyüb'ten Halil isimli bir oğlu oldu ancak Halil tahta geçmeden öldü. Makrizî, 1936, C.1, K.2, s. 361

<sup>210</sup> Makrizî, C.1, K.2, s.78

<sup>211</sup> Melik Turanşah, babasının ölümüne kadar Hısn-ı Keyfâ (Hasankeyf)'de hüküm sürmekteydi. Bkz. Şeşen, 2007, s.193

<sup>212</sup> Şeşen, 2007, s.224

<sup>213</sup> Melik Salih Necmeddin Eyyüb'e nisbetle bu adla da anılırlardı.

<sup>214</sup> Makrizî, C.1, K.2, s. 85-87; İbn Abdüzzahir, **Er-Ravzü'z-Zâhir fi Siretü'l-Melik'üz-Zâhir** (çev. S.F.Sadeque), Dacca, Oxford University Press, 1956, s. 78-80; Şeşen, 2007, s.227-229

<sup>215</sup> Şeceretüddür'ün devletin başa geçirildiği haberinin Halife'ye bildirilmesi üzerine Halife Mustasım buna öfkeleniyor ve "eğer aranızda erkek kalmamışsa bize bildirin size başa geçirmek için bir erkek gönderelim" diyordu. Makrizî, **Kitâb'üs-Sülûk li-Ma'rifeti Düvel'il-Mülûk**, Kahire, 1936, C.1, K.2, s.368.

<sup>216</sup> *Atabek'ül-Asâkir*, Memlûklerde emirlerin başıydı; en üst düzey emirler olan binler emirlerinden seçilirlerdi; bu makam, devletin askeri hüviyeti sebebiyle Memlûkler'de çok etkiliydi. Bkz. İ.H.Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, Ankara, TTK, 1988, s.352-353



edip onun Şeceretüddür ile evlenmesini sağladılar ve böylece ona sultanlık yolunu açtılar.<sup>217</sup> Sultan Aybek, Eyyübîlerin ardından kendi saltanatına meşruiyet sağlamak ve genel siyasi sistem içerisinde kabul görmek için kendini ‘*halifenin Kahire’deki naibi*’ olarak ilan etti.<sup>218</sup> Yine de Sultan Aybek’in iktidarı mutlak kabul görmüş değildi. Sultan Aybek, iktidarını ancak Şam ve Halep Hakimi Melik Nasır Selahaddin Yusuf ve Emir Şemseddin Lü’lü’yü bertaraf edip;<sup>219</sup> bu sırada Sultan Aybek’in iktidarı kaybedeceğini düşünerek rakiplerine yanaşan Mısır halkını yağmalatınca<sup>220</sup> korku eşliğinde tesis etmiş oldu.<sup>221</sup> 1256 yılında Memlük elçisi, Şeyh Necmeddin el-Bedranî ile birlikte tıpkı diğer hükümdarların yaptıkları gibi Halife’ye giderek Sultan Aybek için hilat, bayrak ve taklid istedi.<sup>222</sup>

Sultan Aybek, yedi yıllık hükümdarlığı sonunda, 12 Nisan 1257’de, onun Musul Hakimi Bedreddin Lü’lü’nün kızıyla evlenme fikrini öğrenen eşi Şeceretüddür’ün düzenlediği<sup>223</sup> veya bir diğer rivayete göre iştirak ettiği suikast sonucu öldürüldü.<sup>224</sup> Sultan Aybek’in ölümü sonrasında ona yakın memlükler ile diğer memlükler arasında bir mücadele başladı.<sup>225</sup> Sultan Aybek’in ölümünden sorumlu tutulan Şeceretüddür, bir kısım memlük tarafından korunması amacıyla saraydan çıkarılarak Burcu’l-Ahmer’e

---

<sup>217</sup> İbn Tagrıberdi, **En-Nücûmu’z-Zâhire** (çev. Ahsen Batur), İstanbul, Selenge Yayınları, 2013, 19; Makrizî, C.1, K.2, s.88-89; el-Mansuri, 2016: 18-19; İbn Abdüzzahir, 1956, s. 81-82; Şeşen, 2007, s. 229-231; Şeşen, 2009: 7

<sup>218</sup> Makrizî, C.1, K.2, s.95; İbn Esir, 1991, C.9, s.397-398

<sup>219</sup> Şeşen, 2007, s. 237-241 ve Şeşen, 2009, s. 8

<sup>220</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 24-27

<sup>221</sup> Melik Nasır ile Aybek’in arasını bulmak için Abbasî Halifesi’den Bedranî elçi gelip Aybek ile görüştü. Bu görüşmelerin sonucunda 1254’te bir barış da yapıldı; böylece Aybek ve Memlüklerin yeri sağlamlaştı. Bkz. Makrizî, C.1, K.2, s. 97 -101.

<sup>222</sup> Makrizî, 1936, C.1, K.2, s.398

<sup>223</sup> El-Mansurî, 2016: 29

<sup>224</sup> Makrizî’ye göre Şeceretüddür, Sultan Aybek’in yüzük ve parmağını Halepli İzzeddin Aybek’e yolladıysa da o saltanat için yürümeye cesaret edemedi. Makrizî, C.1, K.2, s.123-124

<sup>225</sup> El-Mansurî, 2016: 31-33

götürüldü ise de Sultan Aybek'in oğlu Mansur Ali ve onun annesinin girişimleriyle öldürüldü.<sup>226</sup>

Sultan Aybek'in peşine tahta çıkan Melik Mansur Ali, on altı – on yedi yaşlarındaydı ki Moğollar 1258'de Bağdat'a girerek Halife Mustasım Billah'ı öldürdü. Moğolların Fırat'ı geçerek Halep'e saldırımları tehlikesi üzerine genç Melik Mansur Ali indirilerek yerine zaten yönetim tasarrufları elinde olan Emir Seyfeddin Kutuz sultan edildi.<sup>227</sup> Mengü Han'ın ölümü sonrasında taht mücadelesinde Kubilay Han'a taraftar olan Hülagü Han'ın giderken komutan olarak bıraktığı Ketboğa komutasındaki Moğol ordusu, 1259 yılında Güneydoğu Anadolu ve Suriye bölgelerine saldırdı. 1260 yılı ocak ayında kuşatılan Halep<sup>228</sup> ancak bir hafta dayanabildi.

Emir Beybars'ın içinde olduğu bir grup memlûkün Moğolların Mısır'a doğru ilerleyişini durdurmak için onların karşısına çıkmak gerektiği konusunda Sultan Kutuz'u ikna etmeleri üzerine<sup>229</sup> Sultan Kutuz'un liderliğindeki Memlûkler, 3 Eylül 1260'ta Ayn Calut'ta Moğollar ile karşılaştı ve onları yenilgiye uğrattılar; bu Moğolların ilk yenilgileriydi ve şüphesiz çarpıcı bir gelişmeydi. Zaferden sonra Şam'da Memlûk egemenliği tesis edilmiş oldu.<sup>230</sup> Ayn Calut'tan kaçan Moğol gruplarını Emir Beybars takip ediyordu; bu nedenle Dımaşk'a Sultan Kutuz'dan önce girdi ve buradaki kutlama ve saygıları ilk kendisi gördü. Ayrıca Sultan Kutuz'un, Emir Beybars'a savaş öncesinde, müstakbel zafer durumunda, Halep ve civarının sözünü vermiş olmasına

---

<sup>226</sup> İbn Tagrıberdi, 2013: 19-23; Şeşen, 2007, s.248-251

<sup>227</sup> İbn Tagrıberdi, 2013: 28-32; El-Mansurî, 2016: 34; İbn Kesir, 1994, C.13, s.382-383; Şeşen, 2007, s.257-259

<sup>228</sup> El-Mansurî, 2016: 34-35

<sup>229</sup> Şeşen, 2009, s. 21. Makrizî'ye göre Kutuz da zaten bu fikirdeydi. Makrizî, C.1, K.2, s. 148

<sup>230</sup> İbn Abdüzzahir, 1956, s. 92-96; İbn Kesir, 1994, C.13, s.388-391; Şeşen, 2007, s. 259-263; Şeşen, 2009: 14-18. Ayn Calut Savaşı'ndan sonra Şam civarında Şiîlere ve Hristiyanlara karşı saldırılar oldu, Yahudiler de kısa süre yağmalandı. Şiî Fahreddin Muhammed bin Yusuf bin Mahmud el-Kencî de Dımaşk Camisi'nde öldürüldü. Bu gruplar üzerine yüklenen cürüm Moğollarla işbirliğiydi. Bkz. İbn Tagrıberdi, 2013: 37

rağmen; savaştan sonra burayı Musul Hakimi Alaeddin Lü'lü'ye (Ali bin Bedreddin) verince, Emir Beybars ile Sultan Kutuz'un arası açılmaya başladı.<sup>231</sup>

Sultan Kutuz, Moğolların yenilgiye uğratılmasından sonra hiç şüphesiz çok güçlü bir figür halini alacaktı. Bu durumda Emir Beybars'ın hayatına devam edebilmesi ve Sultan Kutuz'u Kahire'de tahttan indirmesi çok zor olacaktı. Muhtemelen bu gibi düşüncelerle Emir Beybars; Moğollar ile savaştan sonra Mısır'a dönme yolunda iken bir avda, yanındaki bazı emirlerle Sultan Kutuz'u öldürdü.<sup>232</sup> Atabek<sup>233</sup> durumdan haberdar olunca Sultan Kutuz'u öldürdüğünü söyleyen Emir Beybars'ı sultanlık için öne çıkardı.<sup>234</sup>

Sultan Beybars<sup>235</sup>, tahta geçtikten sonra bu haberi ulaştıracak mektuplar yazdırdı; hapisanedekileri ve cezalı askerleri affetti. Tedbiren, daha önce Cebel Kalesi'ne kapatılmış eski sultan Aybek'in oğlu Melik Mansur Nureddin Ali ve annesini de Bizans'a yolladı;<sup>236</sup> Dımaşk Naibi Alemüddin Sencer el-Halebî'nin isyanını bastırdı ve Halep'i Moğollardan kurtararak iktidarını muhkem biçimde tesis etti.<sup>237</sup>

---

<sup>231</sup> İbn Tagrıberdi, 2013: 38-39; Makrizî, C.1, K.2, s. 153; İbn Abdüzzahir, 1956, s. 96

<sup>232</sup> İbn Tagrıberdi; El-Mansurî, 2016, 37-38; Makrizî, C.1, K.2, s. 154-155; İbn Kesir, 1994, C.13, s.392-393

<sup>233</sup> Atabek'in, Farisüddin Aktay olduğu kesin değildir; kendisinin Aybek tarafından öldürüldüğüne dair rivayetler vardır. Bkz. İbn Tagrıberdi, 2013,s. 41; el-Mansuri, 2016: 25-26

<sup>234</sup> İbn Tagrıberdi, 2013: 39; İbn Abdüzzahir, 1956, s. 96-98; İbn Kesir, 1994, C., s.392; Şeşen, 2009: 23-24

<sup>235</sup> Beybars el-Bundukdârî, el-Melikü'z-Zâhir. İbn Tagrıberdi'ye göre Beybars Deşt-i Kıpçak'tan alınıp Şam'da önce Ammad es-Sâî'ye sonra da Emir Alaaddin Aytekin Bundukdârî'ye satıldı. Bundukdârî lakabı da buradan kaldı. Melik Salih'in Alaaddin Aytekin'in mallarına el koyması üzerine Beybars da Melik Salih'e geçti ve sultanlığa erişen ömür böyle ilerledi. İbn Tagrıberdi, 2013, s. 40-41

<sup>236</sup> İbn Tagrıberdi, 2013: 43

<sup>237</sup> Şeşen, 2009, s. 28-33

## 2. Memlük Devleti'nin Genel Yapısı

Tarihsel olayların üzerinde gerçekleştiği bir altyapı ve bu altyapı üzerinde şekillenmiş bazı belirleyici kurumlar vardır ki bunlar, sahip oldukları konum ve nitelikleri koruduğu müddetçe, her tarihsel olay özel olmasına rağmen, bazı benzer tarihi olay ve ilişki motiflerinin ortaya çıkmasına neden olurlar. Memlük Devleti'nde de daha ziyade bir iç siyasi figür olarak öne çıkan halifelerin eylemleri, bu kurumlar ve ilişkiler bütünü içerisinde işlev taşır; bu nedenle halifeleri doğru konumlandırabilmek için bu figürlerin bazılarını tespit etmek faydalı olacaktır.

Memlüklerde taht eğer bir suikast veya isyan sonrası boşalmış ise bunu gerçekleştiren emir, tahta geçer. Böyle bir olayın olmadığı olağan şartlarda tahta geçen emir, ekseriyetle önde gelen emirlerin mutabakatıyla belirlenir. Ancak, uzun saltanatları olan güçlü sultanlar, kendilerinden sonra çocuklarının saltanatını tesis etmeye uğraşır ve genellikle onların devlette edindikleri menfaatleri korumaya çalışan memlükleri tarafından bu çocuklar tahta geçirilir. Siyasette lider kendi maiyetinin menfaatlerini kendi menfaatlerine mutlak biçimde bağlamadığı takdirde ihanet kaçınılmaz gibidir. Nitekim güçlü sultanların çocukları, henüz küçük olduklarında veya kısa zamanda otoriteyi ellerinde toplayamamaları durumunda ekseriyetle babalarının memlükleri tarafından tahttan indirilir. Hatta bu niyet en başında öyle açıktır ki genellikle daha sultan öldüğünde bu sürecin kolaylıkla gerçekleşebilmesi için sultanın en küçük oğlu tahta geçirilir.

Sultanlar, taht süreleri boyunca saltanatlarını tahkim etmek ve bahsedildiği gibi çocuklarını kendi yerlerine hazırlayabilmek için olabildiğince fazla memlük alırlar. Ancak ister sultanın tahttan düşürülmesiyle olsun isterse sultanın ölümünden sonra devleti elinde tutan maiyetin bunu koruyamaması sebebiyle olsun, iktidar el değiştirdiğinde, iktidara yeni gelen grup, eski sultanın memlüklerini tasfiye etmeye

girişir. Bundan sonraki süreçte iktidara yeni sahip olanlar, iktidarlarını muhkemleştirene kadar bu eski grup ile mücadele ederler.<sup>238</sup> Öyle ki iktidar ele geçirilirken yapılmış ittifak varsa ve bu ittifak iktidarın ele geçirilmesinden sonra bir grubun diğerini tasfiyesiyle sonuçlanmışsa; daha evvel çatışan iki grup yani iktidardan indirilenler ile iktidarı ele geçirme teşebbüsü içerisinde yer almış ama iktidar ele geçirildikten sonra tasfiye edilmiş grup, kendi aralarında anlaşarak yeni iktidarla çatışırlar.

Sultanın satın aldığı memlük grubu olan cülban memlükleri<sup>239</sup>, sultanın iktidarının güçlenmesine paralel olarak büyür ve daha önceki sultanlardan kalmış memlük grubu olan karanisa memlükleri<sup>240</sup> giderek azaltılmaya uğraşılır. Bunun sert ve hızlı biçimde gerçekleşmesi durumunda karanisa memlükleri hala önemli bir güce sahipse yeni gruba karşı hareketlenebilir.

İç çatışmalar genellikle Kahire’de Cebel Kalesi’nde<sup>241</sup> gerçekleşir; nitekim devletin yönetim merkezi burasıdır. Kahire’deki emirler, sultanın satın aldıkları memlükler olan cülban memlükleri, önceki sultanlardan kalmış olan karanisa

---

<sup>238</sup> Bu tarihsel motifin farklı bir hali de Sultan Berkuk ile birlikte tahta ulaşan Çerkez memlüklerin, Türk memlüklerle mücadelesi şeklinde uzunca bir süre tezahür etmiştir.

<sup>239</sup> Cülban memlükleri, sultan tarafından satın alınmış memlüklerdi. Bunlar kendilerine has kırmızı başlık takarlardı; yaya sınıfı askerdiler. Üstadlarının iktidar dönemi boyunca etkinlerdi ve kayınlırlardı. Örneğin Sultan Kansu Gavri tahta çıktığında cülban memlüklerine ellişer, karanisa memlüklerine otuzar altın vermişti. Bkz. Uzunçarşılı, 1988, s. 420, 428.

<sup>240</sup> Karanisa memlükleri daha önceki sultanlardan kalmış memlüklerdi. Savaşların da yükü karanisa memlüklere verilirdi. Samira Kortantamer, “Memlükler’de Devlet Yönetimi ve Bürokrasi”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, 1984, S.2, s.36-37

<sup>241</sup> Cebel Kalesi (*Kal'at'ül-Cebel*), Memlük Devleti’nin yönetim merkeziydi. Büyük bir kaleydi; saraya, resmi konutlara, memlük kışalarına ve beş bin kişi kapasiteli bir camiye sahipti. Kale, Nil’in ve Kahire’nin doğusunda, şehir merkezinden daha yüksek olan Mukattam Dağı’nın hemen batısında kuruludur. Kale’nin yapım amacı Selahaddin Eyyübî’nin Haçlılara karşı Kahire ve Fustat’ın korunmasını kolaylaştırmak istemesidir. Daha sonra Memlük Sultanı Nasır Muhammed zamanında Kale tahkim edilmiştir. Bu tez metninde ekseriyetle ‘Kale’ olarak geçer. Kale için daha detaylı bilgiler için bkz. Nasser Rabbat, **The Citadel of Cairo: A New Interpretation of Royal Mamluk Architecture**, Leiden, E.J.Brill, 1995 ve Uzunçarşılı, 1988, s. 317.

meml kler, emirlik hiyerarşisi içerisinden yer almayan ancak sultanın özel korumaları olan halka meml kleri gibi merkez güçleri ile iktidara potansiyel tehlike arz eden kişiler burada göz önünde tutulur. Ancak, Meml k Sultanlığı'nda başka g  merkezleri de vardır. Bunların en önemlisi şam'dır.

Her Şeyden evvel şam, muhalif bir oluşumun eyleme geebileceek kadar güce ulaşmasını sağlayacak kadar büyüktür; nüfusludur ve burada güçlü emirler vardır. Merkeze uzak olması da buraya müdahaleyi geciktirmekte ve zorlaştırmaktadır. Bu sebeplerle Kahire'de oturan sultan, şam'a en güvendiği emirini atar; hatta bazen bu emirle akrabalık dahi kurmuştur; ancak bu bile sultanın rahatlaması için yeterli değildir. Eğer sultan yeterince muktedir değilse, şam'a, sivriliip kendisini oraya atamaya mecbur bırakan emiri atamak zorunda kalır ki bu gelecekte sultanı, şam'da ortaya çıkan bir muhalefet hareketinin bekliyor olması demektir. şam'daki muhalefete güçlü emirlerin yanı sıra Meml klerin güç kaybı ve çevrede yeni g  merkezleri oluşması sebebiyle sonraları Türkmen ve Araplar da katılırlar. Muhalefet kendini açığa vurduğundan, Kahire'den şam'a ordu yollanır; isyanın ciddiyetine göre orduyu sultan komuta edebilir. Taht davası başladıktan sonra meşruiyet propagandası mücadelesi de başlar, çoğu zaman halife de kendisini bu işlerin ortasında bulur.

Bir diğer g  merkezi, Kerek Kalesi'<sup>242</sup>dir. Bu kale,  l  Deniz'in hemen doğusunda tepe üzerine inşa edilmiş, ele geçirilmesi zor bir kaledir. Genellikle öldürmekten çekinilen ve devlet merkezinde çok maiyeti olması sebebiyle Kahire'de tutulması tehlikeli olan ancak merkezden uzak alelade bir yere de hapsedilemeyecek sabık sultanların gönderilip tutulduğu bir yerdir. Buraya gönderilen kişi, genellikle

---

<sup>242</sup> Kerek, bugünkü Ürdün topraklarında, şam ve hac yolu üzerinde olmasına rağmen;  l  Deniz'in hemen doğusunda kalması ve engebeli topografyası sebebiyle kısmen yalıtılmış bir konumdur. Meml kler, bu kaleyi Sultan Beybars döneminde ele geçirmişlerdir. Bkz. Mustafa Bilge, "Kerek", **D A**, 2002, C.25, s.278-279 ve Şeşen, 2009, s.38-41

öldürülmek de istenir; zira burada Arap halkla iletişim fazladır ve Kerek Kalesi buraya hapsedilen tarafından ele geçirilebilmektedir. Buradan başlayan muhalefet, Şam'da da kolayca destek bulabilmekte ve Kahire'ye yürüyebilmektedir.

Tehlike arz eden veya sultana karşı eylemlerin içerisinde yer alan memlûklerin, emirlerin ve dahi halifelerin gönderildiği bir siyasi hapisane de İskenderiye'de vardır; ancak buradan herhangi bir güç temerküzü oluşmamış ve muhalefet yükselmemiştir.

### 3. Memlûk Devleti'nin Kuruluşu Sırasındaki Genel Durum

Abbasî Halifelerinin siyasi otoritelerini kaybettiği sahalardaki hükümdarların kendilerinden tamamen kopmasını engellemek için onlara *taklidler*<sup>243</sup> yollamaları ve onları meşru sultanlar olarak ilan etmeleri üzerine; zamanla, Müslüman tebaa üzerinde yeni kurulan hükümdarlıkların da halkta ve genel siyasi sistem içerisinde kabul görmek için meşruiyetlerini Abbasî Halifelerine onaylatmaları şeklinde bir gelenek oluşmuştu. Eyyübî Devleti'nin sultanını *-üstadlarının*<sup>244</sup> oğlunu- öldürerek tahta geçen Memlûklerin ise meşruiyet desteğine özellikle ihtiyacı vardı. Nitekim henüz Şeceretüddür döneminde Halife'ye başvurulmuş ve Atabek Aybek'in Şeceretüddür ile

---

<sup>243</sup> Kelime anlamı, boyna veya omuza bir şey asma anlamına gelen *taklid*, halifenin Müslüman halkı olan topraklara sultanı meşru hükümdar olarak atadığı belgedir; taklid yerine tefviz ve menşur gibi isimler de kullanılmıştır. Bkz. J. Schacht, "Taklid", **MEB İA**, 1979, C.11, ss.681-683 ve Aydın Usta, "Taklid", **DİA**, 2010, C.39, ss.465-467

<sup>244</sup> *Üstad*, bir memlûkü satın alıp onu yetiştiren kişiydi; memlûklerin kaderi üstadlarınınki ile bir olduğundan, arada çok yakın bir ilişki olurdu. Memlûkler, üstadlarının çocuklarına da ekseriyetle aynı sebeplerle bağlı olurlardı; ancak Melik Turanşah'ın kendi maiyetiyle hareket etmesi sebebiyle kendisi ile babasının memlûkleri arasında böyle bir ilişki kurulamadı ve Turanşah, kendilerinin tasfiye edileceğini düşünen babası memlûkleri tarafından öldürüldü. Turanşah'ın öldürülmesi için bkz. Makrizî, C.1, K.2, s. 85-87; İbn Abdüzzahir, 1956, s. 78-80; Şeşen, 2007, s.227-229.

evlenmesi sağlanarak onun sultanlığına yol açılmış; Sultan Aybek de kendisini *'halifenin Kahire'deki naibi'*<sup>245</sup> olarak ilan etmişti.

Her ne kadar Memlüklerin Kahire'yi Moğollara karşı başarıyla savunmaları, onların iktidarda tutunmalarını sağlasa da Moğollar tarafından ortadan kaldırılmış olan Abbasî Hilafeti'nin tekrar diriltilmesi, onların meşruiyeti hakkındaki tüm tartışmaları ortadan kaldıracak bir girişim olurdu; zira bu İslam siyasi havzasının en önemli tarihsel meşruiyet kaynağına sahip olunması demektir. Bunun hem Memlüklerin hem de Sultan Muzaffer Seyfeddin Kutuz'u öldürerek onun yerine geçen Sultan Beybars'ın iktidarının muhkemleşmesine katkı sağlayacağı şüphesizdir.

Sultan Beybars devrinde, Anadolu, İran ve nihayet 1258'de Bağdat'ın düşmesiyle Irak, Moğolların; Antakya dahil olmak üzere Doğu Akdeniz sahili, Haçlı Seferleri sonrasında burada kalan Hristiyan kontlukların elindeydi. Suriye'nin kuzeyinde de küçük bir Ermenistan Krallığı vardı. Bölgedeki bu güçlerin tümü gayrimüslimdi ve birbirleriyle ittifaklar içerisindeydiler. Kendilerini Müslümanlıkla kimliklendiren siyasi yapıların ezildiği bu dönem, onların birbirlerine karşı giriştikleri bölgesel nüfuz mücadelelerinin anlamını yitirmesine neden olarak Moğol saldırılarına ve tahakkümüne karşı, genel bir ittifak arayışına girmelerine uygun ortamı hazırladı. Bölgede bağımsız olarak varlığını sürdüren Müslüman güç Memlükler'di ve Moğollar, Memlükler karşısında, ilk defa yenilgiye uğramışlardı. İçinde bulunulan bu tarihsel topludurumun Memlüklere biçtiği rol, Müslümanlık üzerinden bir siyasetti.

Memlüklerin üstleneceği İslam üzerinden siyasetin birden fazla uygulama alanı vardı. Bunlardan biri memlük olacak çocukların çoğunun getirildiği Deşt-i Kıpçak sahasına hakim Altın Orda Hanı Berke Han'ın, Müslüman olmasıyla mümkün olabildi. Berke Han, Mengü Han'ın ölümünden sonra ortaya çıkan hanlık davasında, Kubilay

---

<sup>245</sup> Makrizî, C.1, K.2, s. 95; İbn Esir, 1991, C.9, s.397-398



Han'ın karşısında Arık Böke'nin tarafındaydı. Kubilay Han'ın tarafında yer alanlardan en önemlisi ise Hülagü Han'dı. Hülagü ile Berke Han arasındaki mücadeleden faydalanmak isteyen Sultan Beybars, Berke Han'a elçiler yolladı ve Müslümanlık üzerinden dostluk tesis etti;<sup>246</sup> Berke Han'ın kızını aldı. Tüm bu gelişmeler sonrasında, İlhanlı toprakları beraber kuşatılmasa da Sultan Beybars namına Deşt-i Kıpçak'tan gelen insan kaynağının kesilmesinin önüne geçilip, İlhanlıların hükmettiği İran coğrafyası üzerinden Mısır'a gelen ticaret yollarına alternatifler oluşturulurken; Berke Han'ın ismi de artık Mekke hutbelerinde anılır hale gelerek İslam aleminde saygınlık ve nam kazandı.<sup>247</sup>

İslam üzerinden siyasetin bir diğer yüzü, İlhanlı tabiiyeti altında ezilen Anadolu Selçuklularının, İlhanlılara karşı bir ittifak teşebbüsü ihtimaliydi. Her ne kadar Sultan Beybars, Elbistan Ovası'nda İlhanlıları bir kez daha yenip, Kayseri'de tahta oturmuş ise de İzzeddin Keykavus'un Bizans'a sığınmasından sonra ortalıkta bu ittifakı gerçekleştirecek güç bulunmaması ve Pervane Muineddin Süleyman'ın tutarsız davranışları ile Sultan Beybars katında güven bulmaması sebebiyle bir sonuca ulaşılamadı.<sup>248</sup>

---

<sup>246</sup> Sultan Beybars daha tahta çıktığında Berke Han'a bunu bir mektupla haber vermişti. 1261'de de elçi heyeti gitmiş ve Hülagü Han'a karşı bir ittifak aranmıştı. Bu ittifak çabaları giderek olgunlaştı; nihayet 1262'de Farisüddin Akkuş El-Mesudî ve El-Şerif İmadüddin El-Haşimî ile bir heyet de hediyeler ile Berke Han'a gitti ve bu heyet, yeni Halife Hâkim Biemrrilâh'ın şeceresini Berke Han'a verdi. İbn Abdüzzahir, 1956, s. 190, 186-191; Makrizî, C.1, K.2, s. 180; Şeşen, 2009, s. 161. İbn Abdüzzahir, kendisi tarafından yazılmış Beybars'ın Berke Han'a mektubunda, Sultan Beybars'ın Berke Han'ı Hülagü'ya karşı cihada çağırdığını açıkça ifade ediyor. Bkz. İbn Abdüzzahir, 1956, s. 113

<sup>247</sup> Clot, 2005, s. 50-51

<sup>248</sup> Selçuklular namına bu ittifakı kuracak bir şahsiyet bulunmadı. Baycu'nun bölgedeki hareketleri için istediği yaylak-kışlak ve ordu masraflarının karşılaması isteğini reddettikten sonra yenilen İzzeddin Keykavus'un Bizans'a sığınmasından sonra Pervane Muineddin Süleyman'la Beybars arasındaki yazışmalar (Beybars El-Mansurî, 2016, s. 73; İzzeddin İbn Şeddad, **Baypars Tarihi** (çev. M.Şerefüddin Yaltkaya), Ankara, TTK Basımevi, 2000, s.33, 61), Anadolu Beylerinin girişimleri ve mektupları (İbn Şeddad, 2000, s. 75-76), Beybars'ı harekete geçirip Anadolu yoluna düşürdü. Elbistan Ovası'da

İslam üzerinden siyasetin diğeri bir yüzü, 1258'den sonra Kahire'deki hükümetin sirayet edebileceği alanlardaki ağır kıyım ve hakarete uğramış olan, halen daha tehlikeye açık Müslüman halkın hamisi, hükümdarı olmaktı; “*Allah adını*”, aslında İslam coğrafyasındaki halkı, bulunduğu durumdan kurtaracak veya o koşulları sağlayacak bir kurtarıcı ihtiyacına cevap vermektir. Bu durum içerisinde, Moğollara, Ermenilere, Haçlılara karşı Müslümanları koruyarak, *cihadı* tertip ederek tüm Müslümanların nazarında meşru bir otorite olma fırsatı, Memlüklerin önündeydi.

Tüm bu siyasi çerçeve içerisindeki Memlük siyasetinin sancağı ve en önemli dayanağı, Moğolların mağlup edilmesi ve ardından Abbasî Halifeliği'nin 1261'de Kahire'de yeniden tesis edilmesiydi.

---

gerçekleşen savaşta Beybars, bir kez daha Moğolları yenilgiye uğrattı. (İbn Tagrıberdi, 2013, s. 55) Bu savaşta bir Anadolu Selçuklu birliği ve Pervane, Moğol ordusunun içindeydi. Pervane canını kurtarıp süratle Kayseri'ye geldi ve Selçuklu Sultanı Gıyaseddin'i Moğolların Kayseri'ye intikam için geleceklerini söyleyerek Tokat'a kaçırdı. Bu sırada Sultan Beybars Kayseri'ye gelerek Selçuklu tahtına oturdu. (İbn Tagrıberdi, 2013, s.55; Makrizî, C.1, K.2, s. 328-330) Sultan Beybars, Anadolu'da, içlerinde Karamanoğlu Beyi'nin kardeşi Ali Bey'in de olduğu bir kısım hapsedilmiş beyleri serbest bıraktı. Pervane'nin Beybars'ın davetini savsaklaması ve gelmemesi neticesinde, Abaka'yı Beybars üzerine saldırıya teşvik ediyor olabileceği fikri üzerine Beybars Şam'a döndü. (İbn Şeddad, 2000, s. 84-89) Sultan Beybars tarafından serbest bırakılan Ali Bey, Karamanlıları Beybars'ın Moğolları mağlup ettiğine ve kendisini onun serbest bıraktığına zor ikna ettikten sonra Karamanlılar Selçuklu soyundan Alaaddin Siyavuş'u başa geçirip bir isyan hareketi başlattıysa da Moğolların ani baskısıyla Karaman'ın dağlarına çekilmek zorunda kaldılar. (İbn Şeddad, 2000, s. 90-91) Tüm bu olaylardan sonra Abaka, Kayseri'ye döndükten sonra askerlerine halk için genel katli emri verdi ve yaklaşık iki yüz bin insan öldürttü. Daha sonra da Pervane, yargılanarak öldürüldü. (Beybars El-Mansurî, 2016, s. 76; İbn Şeddad, 2000, s. 92-93)

#### 4.Hilafetin Kahire’de Yeniden Tesisi ve Mustansır Billah, Ebu Kasım Ahmed bin Halife Zahir Biemrillah (1261)’ın Hilafet Töreni

Sultan Beybars’ın tahtta bulunduğu 1261 yılında Emir Seyfeddin Kılıç’ın yönlendirmesiyle Arap Benû Hafâce’den bir grup, Ebu Kasım Ahmed<sup>249</sup> ile birlikte Şam’a geldi.<sup>250</sup> Ebu Kasım Ahmed, Bağdat Abbasî Halifesi Zahir Biemrillah Ebu Nasr Muhammed bin Nasır Lidinillah’ın oğluydu.<sup>251</sup> Bağdat’ta Abbasî Halifesi Mûstasım tarafından hapsedilmiş; fakat Moğolların Bağdat’a girmesiyle hapisten kurtulmuştu.<sup>252</sup> Şam Kalesi Naibi Alaeddin Taybars, Musta’sım’ın amcası ve Mustansır’ın kardeşi Ebu Kasım Ahmed olduğunu söyleyen bir kimsenin, Hafâce Araplarından elli kadar süvari ile geldiğini; Emir Seyfeddin Kılıç’ın bunları tanıdığını ve *bu kimselerle maksada erişileceğini* belirten bir mektupla<sup>253</sup> Sultan Beybars’a bildirdi. Emir Taybars’a grubun Kahire’ye gönderilmesi emri gelince Ebu Kasım Ahmed, 9 Haziran 1261’de Kahire’ye geldi.<sup>254</sup>

---

<sup>249</sup> Mustansır Billah. Ebu Fida’nın Arapların yanlarından Ahmed isimli bir zenci ile geldiğini ifade etmesi ve Zehebî’nin, Ahmed’in annesinin Habeşli olduğunu açıklamasından Ebu Kasım Ahmed’in siyahi olduğu anlaşılıyor. Barthold, 2012, s. 68

<sup>250</sup> Makrizî, C.1, K.2, s. 164; İbn Abdüzzahir, 1956, s.123; Muhammed Cemaleddin Sürur, **Devlet-i Benî Kalavun fi Mısır**, Mısır, Darü'l-Fikri'l-Arabî, 1947, s.68. Clot’a göre Ebu Kasım Ahmed o sırada Tunus Emiri ile aynı amaçla görüşüyordu ve önce Ebu Kasım Ahmed tarafından Beybars’a bir teklif gitti. Clot, 2005, s. 39-40

<sup>251</sup> Makrizî, C.1, K.2, s. 164; C. Suyutî, **Tarih’ül-Hülefa** (çev. H.S.Jarrett), Kalküta, J.W.Thomas Baptist Mission Press, 1881, 503; İbn Abdüzzahir, 1956, s.123; Ali Aktan, “Mısır’da Abbâsi Halifeleri”, **TTK Belleten**, 1991, Cilt: LV, Sayı: 214, s.613-652, s. 617; İsmail Yiğit, “Müstansır-Billah”, **DİA**, 2006, s.119

<sup>252</sup> Suyutî, 1881, s. 503; Şeşen, 2009, s. 83

<sup>253</sup> İbn Abdüzzahir, 1956, s. 123; Makrizî, C.1, K.2, s. 164-165

<sup>254</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 46; Beybars El-Mansurî, 2016, s. 40; Makrizî, C.1, K.2, s. 165; İbn Abdüzzahir, 1956, s.124; Sürur, 1947, s.68.

Ebu Kasım Ahmed'i Sultan Beybars, devlet adamları, kadılar<sup>255</sup> ve şehir halkı karşıladı. Bu karşılamadan beş gün sonra, 13 Haziran 1261'de, Cebel Kalesi'nde Sultan Beybars'ın ve devlet erkânının hazır bulunduğu bir törende, önce kadı tarafından Ebu Kasım Ahmed'in nesebi okundu; törene katılanlardan Ebu Kasım Ahmed ile birlikte gelenlerden bazıları, Bağdatlı hademelerden biri ve dahi Kadı Cemaleddin Yahya bin Abdülmünim bin Hasan,<sup>256</sup> Fakih İlmüddin Muhammed, Cezireli Kadı Sadreddin Mevhub, Harranlı Necmeddin Şedidün Osman, Hanhâceli Ebu Amr bin Ebu Muhammed Termentî bu nesebe tanıklık ettiler.<sup>257</sup> Ardından neseb, Kadıkudat Tacüddin Abdulvehhab tarafından onaylandı ve sırasıyla Kadıkudat, Sultan Beybars, Şeyh İzzeddin bin Abdüsselam ile ünvanları sırasıyla emirler, Halife'ye biat ettiler.<sup>258</sup> Ebu Kasım Ahmed, kendisine 1258 yılında Moğollar tarafından öldürülen Abbasî Halifesi Mustasım'dan önceki halifenin ve kardeşinin lakabı olan Mustansır Billah ismini aldı.<sup>259</sup>

Halife Mustansır, 17 Haziran Cuma günü, Cebel Kalesi'ndeki camide kendisi ve sultan adına hutbe okudu. Halife, yavaşça irad ettiği hutbede, sırasıyla En'am Suresi'nin ilk kısmı okudu; Peygambere salavat, sahabelere rızalık verdi; Abbasoğullarının şerefini

---

<sup>255</sup> Memlük Devleti'nde dört sünni mezhep için dört başkadılık vardı; bunlar Şafî, Hanefî, Malikî, Hanbelî başkadılıklarıydı; Şafî kadısı en mertebeliydi. Bu makamların dini temsil ve hüküm yetkisi vardı; fetva işlerinde kendileri en üst makamlardı. Yönetimde alınan bazı kararlarda kendilerine danışılabilir; törenlere katılabilirlerdi; ayrıca her yeni ayda sultanı tebrik ederlerdi. Bu tezde, dört mezhep kadıları, "kadılar" olarak geçmektedir.

<sup>256</sup> Makrizî'ye göre Halife'nin nesebinin doğruluğuna '*istifaza tarikiyle*' tanık oldu. Bkz. Makrizî, C.1, K.2, s. 165-166

<sup>257</sup> İbn Abdüzzahir, 1956, s. 124; Makrizî, C.1, K.2, s. 165-166

<sup>258</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 46; Makrizî, C.1, K.2, s. 165-166; Beybars El-Mansurî, 2016, s. 40; İbn Kesir, 1994, C.13, s. 404-405; Şeşen, 2009, s. 84.

İbn Abdüzzahir, 1956, s.124-125'e göre Beybars, Kur'an'ı gözeteceğine, iyiliği emredip kötülüğü yok edeceğine, Allah için cihad edeceğine; hukuka uygun vergi toplayacağı ve bunu Allah'ın hizmetinde harcayacağına; Allah'ın adını hak ettiği gibi yayacağına Halife'ye söz verdi.

<sup>259</sup> İbn Abdüzzahir, 1956, s. 124; Suyutî, 1881, s. 503; Sürur, 1947, s. 68

andı ve Sultan Beybars'ı övdü; ardından imam olarak cemaate namaz kıldırdı.<sup>260</sup> Daha sonra Halife ve Sultan adına para basıldı.

19 Haziran günü Halife ile Sultan Kale'den birlikte inip Cezire Kalesi'ne<sup>261</sup> gittiler.<sup>262</sup> 4 Temmuz 1261'de Kahire dışında kurulan sultan otağında Sultan Beybars, Halife elinden hilat giydi. Halife tarafından Sultan Beybars'a altın işlemeli siyah sarık, önü açık bir cübbe, boyun süsü, altın madalyon, altın zincir, Sultan'ın birini kuşandığı birkaç kılıç, iki ok, bir kalkan, iki sancak, boynunda ve sırtında siyah kuşak ve süsü olan beyaz bir at verildi.<sup>263</sup> Beybars'ın sultanlığı için Halife tarafından yazılmış *taklid*, Halife tarafından kendisine verilmiş sarı ipekten hilat giyen Fahreddin bin Lokman tarafından okundu. Bu metinde, Halife tarafından Abbasî Hilafeti'ni tekrar diriltmesi sebebiyle Sultan Beybars'a teşekkür edildi; Beybars, Mısır, Şam, Diyarbakır, Hicaz, Yemen, Fırat boyları ve *yeni baştan fethedilecek alçak ve yüksek yerlerin* hükümdarı olarak atandı; daha sonra Sultan Beybars'a liyakatli kimselerden yardım alması; kötülüğü ve bidatı kaldırması; sınıra, kalelere ve donanmaya önem vermesi nasihat edildi.<sup>264</sup> Ardından Sultan ve Halife, Kahire'de bir resmi geçit yaptı; yerlere kıymetli kumaşlar serildi;

---

<sup>260</sup> İbn Abdüzzahir, 1956, s. 125; Makrizî, C.1, K.2, s. 166; İbn Kesir, 1994, C.13, s. 405. Ayrıca Halife hutbe sırasında yoğun ilgiden dolayı bazen durmak zorunda kaldı; başından altın ve gümüş saçıldı. Makrizî ve İbn Abdüzzahir, gösterilen yer.

<sup>261</sup> İbn Abdüzzahir, 1956, s. 117'de tarih aynı ve kale ismi '*Ravza Adası'nın kalesi*' şeklindedir.

<sup>262</sup> Burada, Nil üzerinde gemilerle bir savaş oyunu sergilendi; bu izlenildi ve tekrar Cebel Kalesi'ne çıkıldı. Samira Kortantamer, **Bahri Memlûkler'de Üst Yönetim Mensupları**, İzmir, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1993, s.141-142

<sup>263</sup> Makrizî, C.1, K.2, s. 168; İbn Abdüzzahir, 1956, s. 125; İbn Kesir, 1994, C.13, s. 406

<sup>264</sup> Bu belgenin tamamını İbn Abdüzzahir ve Makrizî verir, bkz. İbn Abdüzzahir, 1956, s. 125-132 ve Makrizî, C.1, K.2, s. 168-174; T.W.Arnold, **The Caliphate**, Oxford, Oxford University Press, The Clarendon Press, 1924, s.90-94

bunlar üzerinde yüründü. Halifenin emrine memurlar, hekimler, imamlar, uşaklar ve benzeri görevliler tayin edildi.<sup>265</sup>

17 Ağustos'ta Halife Mustansır ve Sultan Beybars atlarına binerek altı saatlik yolculuktan kamp kurup çadırlarında konakladılar. Bu süre zarfında Halife'ye tahsis edilen birliklere sürekli ihsanlarda bulunuldu. Ertesi gün Halife, Sultan Beybars'ın otağına giderek ona fütüvvet elbisesi<sup>266</sup> giydirdi.<sup>267</sup>

#### **4.1. Halife Mustansır'ın Irak Seferi**

Bağdat'ın Moğollardan alınarak burada Abbasî Hilafetinin tekrar tesisi için Beybars'ın teşvik ve desteğiyle Halife'nin yöneteceği bir Irak seferi planlandı. Sultan Beybars 3 Eylül 1261 günü, Halife Mustansır ile birlikte Şam'a yola çıktı; El-Kisve'ye vardıklarında buraya Şam'dan birlikler de geldi. Sultan, Emir Seyfeddin Reşidî ve Şemseddin Sunkur er-Rumî'yi Halep'e yollayarak onların Fırat'a gitmelerini, orada Halife'nin mektubunu aldıklarında ise Irak'ta ona hizmet etmelerini istedi. Ardından Halife'yi uğurladı.<sup>268</sup> Ayrıca bu sefer için Sultan, kendi başlığını giymiş bir müfreze,

---

<sup>265</sup> Emir Sabıküddin Bozaba binden fazla atlı ile Atabek; hadım Bahaddin Şandal beş yüz atlı ile şarabî (ilaç ve içecek hazırlayan kimse, aynı zamanda askeri bir görevli); Emir Nasırüddin Sayram iki yüz atlı ile hazinedar; Emir Necmeddin beş yüz atlı ile üstadar (sultanın şahsi mal varlığından sorumlu, onların gelirlerini toplayan ve harcayan görevli); Seyfeddin Balaban eş-Şemsi beş yüz atlı ile devadar (sultanın yazışmalarını gerekli yerlere ulaştıran, yazıları sultana arz eden görevli) olarak görevlendirildi. Ayrıca bazı tabihane emirleri (veya kırklar emiri, 40-70 memlûk sahibi emirler) ve sancak ile onları aylarca idare edecek çok miktarda para verildi. Yüz memlûk cemadar (sultan elbiseleriyle ilgilenen görevliler) ve silahdar (sultan veya emrin silahlarını taşıyan görevliler), Halife'nin yükünü taşıyabilmeleri için her birine üç at ve deve verildi. Kâtip, imam, doktor ve cerrahlar gibi birçok görevli Halife'nin hizmetiyle görevlendirildi. İbn Abdüzzahir, 1956, s. 132-133

<sup>266</sup> Giyeni, kendisinden başka yiğit olmayan (*lâ fet'a illâ Ali*), mertliğin ve savaşıçılığın kaynağı Hz. Ali'ye bağlayan sembolik kıyafet.

<sup>267</sup> İbn Abdüzzahir, 1956, s. 133; Makrizî, C.1, K.2, s. 174-175; Beybars El-Mansurî, 2016, s. 40; Şeşen, 2009, s. 84-85

<sup>268</sup> İbn Abdüzzahir, 1956, s. 133-134

çok sayıda at ve deve ile Musul Hakimi'nin oğullarını Halife'nin yanına verdi; 9 Ekim 1261'de yola çıkıldı.<sup>269</sup>

Musul Hakimi oğlu Melik Salih ve oğlu Alaaddin; Cizre Hakimi Melik Seyfeddin, Sincar Hakimi Melik Alaaddin ve Melik el-Kamil Nasırüddin Muhammed'in de içinde bulunduğu grup Rahbe<sup>270</sup>,ye geldiklerinde, Arap Fazl Ailesi'nin başındaki Emir Yezid bin Ali Hadise ve kardeşi Ahras dört yüz süvari ve Hama'dan Emir İzzeddin Aytekin de otuz süvari ile birlikte gruba katıldı. Rahbe'den tekrar hareket edilmeden Musul Hakimi'nin oğulları gruptan ayrılmak istedi. Halife onların gruptan ayrılmamalarını istediye de onlar buna uymayarak, bir bakıma da Halife'yi saymayarak, kendilerine Sultan Beybars tarafından böyle bir emir verilmediğini söyleyip gruptan ayrıldılar<sup>271</sup> ve sadece altmış kadar memlükü Halife'nin yanında bıraktılar.<sup>272</sup>

Halife Mustansır, Rahbe'de üç gün konakladıktan sonra tekrar yola çıktı. Muhtemelen başka su bulamayacaklarından daha kuzeye devam edip Fırat Nehri'ni yakalayarak onunla birlikte Kerbela'ya kadar indiler. Fakat Halep Hakimi Emir Akkuş bin Abdullah'ın yedi yüz kadar Türkmen süvariyle birlikte yolladığı Ebu Abbas Ahmed<sup>273</sup>,in Fırat kenarında, Rakka - Bağdat yolu üzerindeki Ane'ye geldiği duyulunca

---

<sup>269</sup> Makrizî, C.1, K.2, s. 177-183; İbn Tagrıberdi, 2013, s. 46-47; Suyutî, 1881, s. 504. Sefer hazırlıklarıyla Sultan Beybars bizzat ilgilendi; İbn Abdüzzahir'in Sultan'dan duyduğuyla hazırlıklara harcanan para bir milyon altmış bin dinardı. İbn Abdüzzahir, 1956, s. 134.

<sup>270</sup> Bugünkü Lübnan'ın Trablus Limanı'ndan Suriye'nin Humus iline giden yol üzerinde bir kent.

<sup>271</sup> Makrizi'ye göre bu geri çekilme Sultan Beybars tarafından emredilmişti ve Beybars aslında on bin kişilik daha büyük bir ordu hazırlayacakken Bağdat'ın alınmasından sonra Mustansır ile tekrar kurulacak bir Abbasi Devleti'nin kendisini gölgeleyebileceği ve hatta kendisine tehlike arz edebileceği düşüncesiyle bu fikrinden vazgeçerek Halife'ye sadece üç yüz atlı vermişti. Makrizî, C.1, K.2, s. 177; Aktan, 1991, s. 618; Barthold, 2012, s.69; Arnold, 1924, s.94; Sürur, 1947, s. 69

<sup>272</sup> Makrizî, C.1, K.2, s. 177-178; İbn Tagrıberdi, 2013, s. 47

<sup>273</sup> Ebu Abbas Ahmed, Abbasi Halifesi Müsterşid'in neslinden olup; daha sonra Sultan Beybars tarafından Hakim Biemrillah ismiyle halife ilan edilecektir.

Halife Mustansır, Ane'ye çıktı.<sup>274</sup> Mustansır gelene kadar şehir halkı, kapıları Ebu Abbas Ahmed'e açmadı ve Sultan Beybars'ın yolladığı halifeyi bekleyeceklerini söylediler. Halife Mustansır, Ane'ye ulaşınca şehir onu karşıladı; Halife'nin oturması için bir koltuk getirildi. Halife Mustansır burada, ileride halife olup Hakim Biemrillah lakabını alacak Ebu Abbas Ahmed'i yanına çağırarak ona herhangi bir bölünmeye mahal vermemesi gerektiğini söyledi ve birliktelik izlenimi vermek için şehirde onunla birlikte konakladı.<sup>275</sup>

Halep Hakimi Akkuş'un Türkmen süvarileri, Fırat'ı geçtikten sonra Ebu Abbas Ahmed'den ayrıldılar.<sup>276</sup> Halife Mustansır ise Ane'yi, Emir Alemüddin Sencer'in kardeşi Nasırüddin Oğulmuş'a ikta ettikten sonra, önce Hadise'ye sonra da Nevuse Köyü üzerinden Hit'e geçti. Moğolların korkusundan, halkın kapıları açmaması üzerine şehre kuşatmayla girildi; içerideki gayrimüslimlerin malları yağmalandıktan sonra buradan Kasım 1261'de Bağdat'a yakın bir köy olan Dûr'a geçildi. Bağdat'taki Moğol askerlerinin başındaki Karaboğa, olaylar üzerine beş bin kadar askeriyle Enbâr'a gitti ve halkı katlettirdi. Halife'nin öncü birliğini karşısında gören Karaboğa, askerlerini Bağdat'a yakın mevzilendirdi ve ardından Türkmen ile Araplardan oluşan Halife'nin ordusuna karşı Bağdat Şihnesi Bahadır Ali el-Harezmi'yi ileri sürdü. El-Havarizmî; sağ, sol kanatlar ve merkez olmak üzere düzenlenmiş on iki müfrezelik halife ordusu karşısında dağıldı; fakat Karaboğa ve askerlerinin yetişmesi üzerine Arap ve Türkmenler korkuya kapılarak kaçtılar. Bunun üzerine ordunun merkezinde yer alan Halife Mustansır'ın etrafı kuşatıldı. Buradan, Ebu Abbas Ahmed, Şerefüddin bin

---

<sup>274</sup> Halife Mustansır, Hadise ve Ane'ye vardıktan sonra Sultan Beybars'a durumu haber veren iki de mektup yolladı. İbn Abdüzzahir, 1956, s. 134

<sup>275</sup> Makrizî, C.1, K.2, s. 178; İbn Tagrıberdi, 2013, s. 47-48; Suyutî, 1881, s. 505

<sup>276</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 47. Türkmen süvarilerin çekilmesinin nedeni kaynaklarda belirtilmiyor; ancak Beybars'a karşı mücadele eden Emir Akkuş, Sultan Beybars'ın ilan ettiği Halife Mustansır'ın kabul görmesi üzerine süvarilerini geri çekmiş olabilir.



Mühenna, Nâsırüddin bin Sayram, Şemseddin Balaban eş-Şemsî başta olmak üzere elli kadar kişi kaçabildi.<sup>277</sup> Halife'ye ne olduğuna dair gelen iki farklı iddia vardır; ilkinde göre Halife, 28 Aralık 1261'de öldürüldü; ikincisine göre ise Halife yaralı olarak kurtuldu ve halkın arasında saklanıp ölene kadar ortaya çıkmadı.<sup>278</sup>

---

<sup>277</sup> Makrizî, C.1, K.2, s. 181; İbn Tagrıberdi, 2013, s. 47-48;

<sup>278</sup> İbn Kesir, 1994, C.13, s.410-411; Beybars El-Mansurî, 2016, s. 41; Aktan, 1991, s. 619; Makrizî'de 3 Muharrem. Makrizî, C.1, K.2, s. 181-183; İbn Tagrıberdi, 2013, s. 48.

**III.BÖLÜM:**  
**BAHRÎ MEMLÜKLER (1250-1382) DÖNEMİNDE**  
**KAHİRE'DE OTURAN ABBASÎ HALİFELERİ VE FAALİYETLERİ**

**1.Hâkim Biemrillah, Ebu Abbas Ahmed (1261-1302)**

Ebu Abbas Ahmed, Moğolların Bağdat'a girmesinin ardından tutulduğu hapishaneden 1258'de bir biçimde kurtulduktan sonra Irak'taki Arap Hafâce Ailesi'ne sığınmıştı. Daha sonra Şam'a gelmiş ve Arap Fazl Ailesi önde gelenlerinden İsa b. Mühenna'ya misafir olmuş; buradan Halep ve Şam Hakimi Eyyübî Nasır Yusuf tarafından halife tayin edilmek için çağrıldıysa da Moğolların Halep ve Şam üzerine yürümesi sebebiyle bu gerçekleşmemişti. Ayn-ı Calût'tan sonra da Sultan Seyfeddin Kutuz, Bağdat'taki Abbasi Halifesi Mustansır'ın memlûklerinden Emir Seyfeddin Kılıç ile kendisinin çağrılmasını istemiş; fakat Sultan Kutuz'un öldürülmesi üzerine bu da gerçekleşmemişti. Ama Emir Seyfeddin Kılıç yine de Ebu Abbas Ahmed'in topladığı yanındaki kuvvetlere katılmıştı; bu grupla Ane, Hadise, Hît ve Ehbar'ı ele geçirmiş ve Moğolları Felluce yakınlarında mağlup etmişlerdi. Bunun üzerine Hülagü'nün komutanının Irak'a gelişi üzerine Ebu Abbas Ahmed tekrar Şam'a, İsa b. Mühenna'nın yanına gitmişti. Ancak bu sırada Mustansır Ebu Kasım Ahmed'in Mısır'a gittiğini haber alması üzerine Ebu Abbas Ahmed, kendisinin tutuklanabilme ihtimali sebebiyle Şam yakınlarındaki El-Ukaybe'de saklanma kararı almıştı. Daha sonra Selemiye ve Halep'e geçen Ebu Abbas Ahmed, burada Halep Hakimi Emir Akkuş b. Abdullah'tan biat alarak

diğer reislerin de biatını kazanmıştı. Ebu Abbas Ahmed, Emir Akkuş'un yanına verdiği Türkmenlerle birlikte Irak üzerine giderken Ane'de, Mustansır'a katılmıştı.<sup>279</sup>

Halife Mustansır'ın öldüğü Irak Seferi'nden sağ kurtulan Ebu Abbas Ahmed, Kahire'ye gitmek üzere 16 Ocak 1262'de Şam'a geldi. Yanında kardeşi Muhammed de vardı. Sultan Beybars onu 19 Şubat 1262'de Kahire'de karşıladı ve oğlunu onun yanına verdi; Mustansır Billah'ın daha önce Kale'de oturduğu yere<sup>280</sup> yerleştirildi. 5 Haziran 1262'de başlarında Emir Seyfeddin Selâr'ın olduğu Halife Mustasım'ın memlûklerinden bir grup, Kahire'ye gelerek Ebu Abbas Ahmed'in Abbasîlerden olduğuna şehadet ettiler ve Ahmed için bir şecere<sup>281</sup> yazıldı.<sup>282</sup>

Halife Mustansır'ın bu süre zarfında ortaya çıkmaması üzerine onun artık ölmüş olduğu düşünülerek 16 Kasım 1262'de<sup>283</sup> Cebel Kalesi'nde kadıların ve devlet görevlilerinin de hazır bulunduğu bir törende, atıyla gelen Ebu Abbası Ahmed, Sultan'ın yanına geçti. Muhiddin bin Abdüzzâhir,<sup>284</sup> hazırlanan şecereyi okudu. Bundan sonra Sultan, Halife'ye '*Allah'ın kitabı, Peygamberin sünneti üzere hareket edeceğine,*

---

<sup>279</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 47; İbn Abdüzzahir, 158-159; Şeşen, 2009, s. 83-85; Sürur, 1947, s. 67-68; P.M.Holt, "Some Observations on the Abbasid Caliphate of Cairo", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, University of London, 1984, Vol.47, No.3, s. 501-502; Aktan, 1991, s. 618-620

<sup>280</sup> İbn Abdüzzahir, 1956, s. 138

<sup>281</sup> Ebu Abbas Ahmed'in soyağacı konusunda tartışma vardı. Ancak kendisi için Ebu Abbas Ahmed b. Muhammed b. el-Hasan b. Ebu Bekir b. el-Hasan b. Ali el-Kubbî b. el-Hasan b. Halife el-Râşid bin Müstersid... el-Mansur-billah Ebu Cafer b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. el-Abbas b. Abdülmuttalib b. Hâşim şeklinde bir şecere hazırlandı. Makrizî, C.1, K.2, s. 192; Suyutî, 1881, s. 505; Şeşen, 2009, s. 87

<sup>282</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 48; Makrizî, C.1, K.2, s. 192; Beybars El-Mansurî, 2016, s. 42-43; Suyutî, 1881, s. 505-506; Şeşen, 2009, s. 86-87; Holt, 1984, s. 502-503

<sup>283</sup> O gün orada olan İbn Abdüzzahir'de böyle. Makrizî'ye göre 8 Muharrem (22 Kasım); İbn Tagrıberdi'ye göre; 19 Muharrem 661'de (3 Aralık 1262).

<sup>284</sup> İbn Abdüzzahir, Sultan Beybars döneminde Divan-ı İnşa başkanıydı. Bu divan, yazışmalardan sorumlu kurumdu; başındaki görevliye sır katibi de denirdi; ancak Memlûklerde başta sır katibliği diye bir mevki yoktu; Sultan Kalavun devrinde böyle bir makam tesis edilerek İbn Abdüzzahir'in atanmasıyla bu mevki oluştu. Sır katibi, sultana çok yakın bir kimseydi; önemli ve hususi yazıları bizzat kendisi yazardı. Uzunçarşılı, 1988, s.365-369, 378-383

*iyiliği emredip kötülüğü menedeceğine, cihada devam edeceğine, insanlardan topladığı vergileri hukuka uygun harcayacağına, ahde vefa edeceğine, cezalan yerine getireceğine, din ve dünya işlerinde doğruluktan ayrılmayacağına ve Müslümanları koruyacağına*’ söz verdi; ona biat etti; ardından Halife, Sultan Beybars’a sultanlık taklidini ve alametlerini verdi. Daha sonra devlet görevlileri, Kadıkudat ve emirler Hâkim Biemrillah ismini alan Halife’ye biat etti.<sup>285</sup> Sonrasındaki ilk Cuma günü Halife, kendisi ve sultan adına bir hutbe okudu. Hutbede sırasıyla Allah, Hz. Muhammed, dört halife, Abbasîler anıldıktan sonra Moğolların yıkımından bahsedildi ve *din düşmanlarına* karşı savaşmamanın özrü olmadığından bahsedilerek; bu uğurda övülen Sultan Beybars’a yardım istendi; cihad çağrısı yapıldı.<sup>286</sup> Aynı hutbe, ertesi Cuma diğer camilerde de aynen okundu.<sup>287</sup> Halife Hakim Biemrillah, bundan sonra Menazir’ül-Kebş’e<sup>288</sup> yerleştirildi.

### ***1.1.Sultan Beybars ve Kalavun Dönemleri***

Hakim Biemrillah kırk yıllık halifeliği boyunca birçok sefer ve iç siyasi mücadele gördü. Bunların bazılarında, kaldığı yerden çağrılarak meseleye ismen dahil ettirildi; bazılarında ise kendisi hiç hatırlanmadı. Kuşkusuz ki Sultan Beybars zamanında Hristiyanların egemenliğinde bulunan yerlerin ilhakında; 1271-1274 arası İsmailîler’in Suriye’deki kolunun tasfiyesinde; ‘*kâfir*’ Moğollara karşı yürütülen

---

<sup>285</sup> İbn Abdüzzahir, 1956, s. 159-160; Makrizî, C.1, K.2, s. 188-189. Daha sonra Sultan, Halife ile Berke Han’a elçi yollanması hususunu konuştu. Nitekim sonrasında Halife’nin Berke Han’ın adının da geçtiği bir hutbe hazırlanacaktır.

<sup>286</sup> İbn Abdüzzahir, 1956, s. 160-162; Makrizî, C.1, K.2, s. 189-190; İbn Kesir, 1994, C.13, s. 413-415; Suyutî, 1881, s. 506; Arnold, 1924, s.95-98

<sup>287</sup> Makrizî, C.1, K.2, s. 191; Şeşen, 2009, s. 87

<sup>288</sup> Menazir’ül-Kebş, Melik Salih Necmeddin Eyyüb’un Fustat’ın kuzeydoğusunda yeralan Yeşkur Dağı’nda yaptırdığı köşkün ismidir. Bkz. Bedrettin Basuğuy, **Eyyübîler**, İstanbul, Siyer Yayınları, 2017

mücadelede, arkaplanda, hilafetin varlığının, mücadelenin propaganda boyutuna etkisi vardı; ancak Halife'nin iradesiyle bizzat dahil olduğu olay pek azdır.

Halife'nin kendi iradesiyle dahil olduğu ilk olay, diplomatik bir girişimdi. Sultan Beybars ile Berke Han'ın İlhanlı hükümdarı Hülagü Han'a karşı Müslümanlık üzerinden tesis ettikleri ittifak çerçevesinde, Berke Han'dan gelmiş heyet henüz Kahire'deyken verilen bir ziyafette, 7 Temmuz 1263 Cuma günü Halife Hakim Biemrillah tarafından Berke Han'ın elçilere hilat giydirildi; ve onların yanında Berke Han'a dua edildi.<sup>289</sup>

Sultan Beybars, 11 Temmuz'da Halife Hakim Biemrillah'a fütüvvet elbisesi giyip giymediğini sordu. Halife'nin hayır cevabından sonra kendisinin fütüvvet elbisesini Halife Mustansır elinden giydiğini; böylece bu bağla Hz. Ali'ye kadar bağlandığını ifade ederek Halife'ye bu elbiseyi giydirme yetkisini bulunduğunu söyleyerek Atabek eliyle Halife'ye fütüvvet elbisesi giydirdi.<sup>290</sup> Ancak bundan sonra, Halife Hakim Biemrillah'ın toplantılara merasimle katılması, kendinin bizzat bazı toplantılar düzenlemesi üzerine Halife, Sultan Beybars'ın emriyle Kale'ye nakledildi ve Sultan Kalavun'un oğlu Melik Eşref Halil tarafından bulunduğu yerden çıkarılana kadar gözetim altında tutuldu.<sup>291</sup> Bu, aslında Halife Hâkim Biemrillah'ın hapsedilmesinden başka bir şey değildi; Halife'nin bundan hoşnut olmadığı, kendisinin 'özgür' olmak istediği bazı kaynaklara da yansımıştır.<sup>292</sup>

---

<sup>289</sup> İbn Abdüzzahir, 1956, s. 163-164; Şeşen, 2009, s. 162; Holt, 1984, 503; Aktan, 1991, s. 622. Makrizî'de 28 Temmuz. Makrizî, C.1, K.2, s. 188-189, 206.

<sup>290</sup> İbn Abdüzzahir, 1956, s. 162-163; Makrizî, C.1, K.2, s. 206-207.

<sup>291</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 48; Beybars El-Mansurî, 2016, s. 139; Suyutî, 1881, s. 507; Aktan, 1991, s. 622; Kortantamer, 1993, s. 141; Sürur, 1947, s. 69; İsmail Yiğit, **Siyasi – Dini – Kültürel – Sosyal İslam Tarihi 7. Cilt (Memlükler)**, İstanbul, Kayıhan Yayınları, 1991, s.166. Beybars'ın saltanatı boyunca Halife gözetim altında tutuldu; bu süre zarfında Halife'nin ismi Sultan'ın konuşmalarında geçmedi; Beybars, oğlunu tahta vasiyet ettiği zaman dahi Halife'den izin veya onay almadı. Sürur, 1947, s. 70

<sup>292</sup> Beybars El-Mansurî, 2016, s. 139

Memlûkler ve Sultan Beybars, hilafetin tesisinde Halife Mustansır'ı ağırlarken çok büyük saygı göstermişlerdi; ancak Abbasîlerin, Mustansır'ın düzenlediği Irak Seferi'nin başarısızlıkla neticelenmesi ve Musul'un da Moğollarca ilhakından sonra Bağdat'ta oturması zorlaşmıştı. Ayrıca Memlûkler ve Sultan Beybars'ın da bir defa meşruluğunu ilan ettirdikten sonra halifeye eskisi kadar ihtiyacı yoktu. Kaldı ki Halife Hakim Biemrillah, askeri geçmişi ve Arap Fazl Ailesi'yle yakın ilişkileri<sup>293</sup> olan biriydi. Hakim Biemrillah'ın Kahire'de bulunması, hem doğrudan tehlike arz edebilecek hem de Halife'yi, Sultan Beybars'a karşı oluşabilecek bir muhalefetin aksiyon aşamasında başvurulacak ilk yer yapacaktı. Sultan Beybars, bu gibi sebeplerle Halife'yi Kale'de gözü önünde tutmuş olsa gerektir.

**Sultan** Beybars gibi iktidarı muhkem, güçlü bir sultanın ölümünden<sup>294</sup> sonra; **Sultan** Beybars emri altında dış tehlikelere odaklanmış olan emirlerin ilgisi de **Sultan** Beybars'ın bırakmış olduğu makama yöneldi. **Sultan** Beybars'ın ölümünden sonra onun vasiyeti üzerine yerine geçen oğlu Melik Berke Han<sup>295</sup>, ilk hatasında<sup>296</sup> onun kayınbaba olan Emir Seyfeddin Kalavun'un da etkin olduğu bir isyanla karşılaştı. İş büyüyünce Sultan Berke Han, Halife Hakim Biemrillah'ı kaldığı yerden çağırarak muhaliflere aracı olarak gönderdi;<sup>297</sup> fakat ayaklanan emirlerin ancak kendisinin sultanlıktan çekilmesiyle bu işin çözüleceğini bildirmesi üzerine Sultan Berke Han, kardeşi Melik Bedreddin Sülemiş adına tahttan çekildi. Bu, aslında Kalavun'un iktidarı

---

<sup>293</sup> Halife'nin askeri geçmişi ve Arap ailelerle yakınlığı hususu Holt'un dikkat çektiği noktalardır. Holt, 1984, s. 503

<sup>294</sup> Sultan Beybars, 19 Haziran 1277'de kımız içtikten sonra rahatsızlanmıştı; bu yüzden kımız içtiği tasta zehirlendiği iddiası da vardır. Makrizî, C.1, K.2, s. 333

<sup>295</sup> Anne tarafından dedesi Altın Orda Hanı Berke Han olduğu için ismi Berke Han konulmuş idi; kaynaklarda ismi Melik Said Muhammed olarak da geçer. Bkz. İbn Tagrıberdi, 2013, s. 57

<sup>296</sup> Hasekiler ile emirler arası çıkan bir tartışmanın uzun süre çözülememesi sonucu Emir Seyfeddin Kundek ez-Zahirî'nin itaatten çıkmasıyla başlayan iş büyüdü. İbn Tagrıberdi, 2013, s. 57-58; Makrizî, C.1, K.2, s. 340-341; Beybars El-Mansurî, 2016, s.78-79

<sup>297</sup> Makrizî, C.1, K.2, s. 350; Sürur, 1947, s. 71; Kortantamer, 1993, s.77

ele geçirmesinden<sup>298</sup> başka bir şey değildi; zira Melik Sülemiş henüz yedi yaşındaydı. Zaten Zahirî<sup>299</sup> memlüklerden çekinerek yönetimi ancak Melik Sülemiş'in arkasında atabek olarak ele alabilen Emir Kalavun, gerekli zemin oluştuktan sonra, 28 Kasım 1279'da kendini sultan etti.<sup>300</sup> Sultan Kalavun'un iktidarını tam anlamıyla tesisi; onun sultanlığını tanımayan Şam Naibi Emir Semşeddin Sunkur el-Aşgar'ı susturması<sup>301</sup>, Zahirî memlük ve emirleri iktidar çevresinden uzaklaştırması ve kendine sadık bir memlük grubu oluşturması;<sup>302</sup> ancak baş gösteren Moğol tehlikesinin, 28 Kasım 1281'de Abaka Han'ın kardeşi Mengitimur komutasındaki Moğol ordusunun, Humus'ta ezilmesi ardından gerçekleşebildi.<sup>303</sup> Kendisinden sonra oğullarına uzun bir saltanat hazırlayan Sultan Kalavun, 1285'te Trablus'un doğusundaki Markab Kalesi'ni; 1287'de Lazkiye ve nihayet 1289'da Trablus'u<sup>304</sup> almasından sonra 1290'da ölümüyle tahtı ve Akka'nın alınmasını<sup>305</sup> oğlu Melik Eşref Halil'e bırakmış oldu.<sup>306</sup>

---

<sup>298</sup> Sultan Sülemiş adına basılan sikkenin diğer yüzünde Kalavun vardı. İbn Tagrıberdi, 2013, s. 60; Sürur, 1947, s.71

<sup>299</sup> Sultan Baybars'ın memlükleri, Melikü'z-Zahir Beybars'a nisbetle bu adla anılırlardı.

<sup>300</sup> Makrizî, C.1, K.2, s. 353; Beybars El-Mansurî, 2016, s. 82; İbn Tagrıberdi, 2013, s. 57-63. Halk arasında Kalavun'un Sultan Berke Han'ı zehirlediği iddiası vardı ve bu nedenle kendisi sultanlığının ilk dönemlerinde pek sevilen bir kişi değildi. İbn Tagrıberdi, 2013, s. 60

<sup>301</sup> Makrizî, C.1, K.3, s. 11-15; Beybars El-Mansurî, 2016, s. 83-87

<sup>302</sup> Sultan Kalavun, iktidarını tesis için üç binin üzerinde memlük satın alarak bunları yönetim merkezi olan İç Kale'nin hisarlarına yerleştirdi, bu nedenle bunlara Burcî'ler de denilir. İbn Tagrıberdi, 2013, s. 70. Burcîler ve Sultan Kalavun'a sadık emirler daha sonra fasilalı da olsa 1382'ye kadar sürecek olan Kalavunoğulları'nın saltanatları için önemli bir destek kabul edilebilirler. Ve daha sonrası için de onlar tahtı ele geçirmiş oldular.

<sup>303</sup> Makrizî, C.1, K.3, s. 27-37; Beybars El-Mansurî, 2016, s. 89-93; İbn Tagrıberdi, 2013, s. 63-67. Bu savaşta Moğol ordusu Moğol, Rum, Ermeni, Frank ve Selçuklu askerlerden oluşuyordu ve sayıca Memlük ordusunun iki katına yakındı. Savaşın kaynaklara nasıl yansıdığını görmek ve savaş hakkındaki analiz için bkz. Mustafa Uyar, **İlhanlı Devleti'nin Askeri Teşkilatı**, Ankara, A.Ü. Doktora Tezi, 2007, s. 54-59

<sup>304</sup> Beybars El-Mansurî, 2016, s. 111- 113; Clot, 2005, s. 68-69

<sup>305</sup> Makrizî, C.1, K.3, s. 98-102. Akka'nın alınmasına halk da katıldı. Beybars El-Mansurî, 2016, s. 117-119

Sultan Eşref Halil, Halife Hakim Biemrillah'ı 25 Ramazan'a tekabül eden 21 Eylül 1291'de, Kadir Gecesi'yle ilgili olması muhtemel bir kararla bulunduğu yerden çıkartılmasını ve onun bir cuma hutbesi okumasını istedi.<sup>307</sup> 10 Ekim 1291 Cuma günü Halife, üzerinde Abbasîlerin rengi olan siyah renk kıyafeti ve kılıcı ile Sultan Beybars zamanında okuduğu hutbenin aynısını sadece Beybars'ın yerine Eşref Halil ismini koyarak aynen okudu ve hutbeden sonra namaz kıldırmadı. Halife, bundan sonra Kale'de hutbe okumaya devam etti; Ezher Camisi'ne Başkadı Takiyüddin Muhammed'in oğlu Sadrüddin Abdülberri'yi tayin etti. Bundan sonra Sultan ile Halife, 29 Ekim günü Mansuriye'ye türbe ziyareti yaptıktan sonra Irak'ın fethini teşvik eden bir konuşma yaptı.<sup>308</sup>

## ***1.2.Emir Ketboğa ve Laçın'ın Saltanat Davaları***

Halife Hâkim Biemrillah'ın da işin içinde kullanıldığı siyasi çekişme, Sultan Seyfeddin Kalavun'dan sonra yerine geçen oğlu Sultan Eşref Halil'in öldürülmesi ile başladı.<sup>309</sup> Emir Bedreddin Beydera ve Emir Hüsameddin Laçın düzenledikleri bu suikast<sup>310</sup> sonrası Kahire'ye doğru taht yolundayken, Emir Zeyneddin Ketboğa ve hasekiler<sup>311</sup> başta olmak üzere bin beş yüz kişilik grup onlarla karşılaştı ve Emir

---

<sup>306</sup> Sultan Kalavun, kendi iktidarından sonra yerine oğlu Eşref Halil'i bırakmak için onu at üzerinde sultanlık alametleri ile yürütmüş ve adına hutbe okutmuştu. Makrizî, C.1, K.3, s. 19

<sup>307</sup> Belki de Melik Eşref Halil'in bu davranışı daha sonraki Abbasî Halifelerinin devlet içerisindeki konumlarının önem düzeyini ziyadeleştirdi.

<sup>308</sup> Makrizî, C.1, K.3, s. 110; Suyutî, 1881, s. 508; İbn Kesir, 1994, C.13, s. 534; Sürur, 1947, s.72

<sup>309</sup> Daha önce Sultan Beybars, şimdi de Seyfeddin Kalavun'dan sonra yaşanan, buyruklu bir sultanın ölümünden sonra emirlerin sultanlık için yürümesi motifi, Memlük Devleti tarihi boyunca en belirgin motiflerden bir tanesidir.

<sup>310</sup> Makrizî, C.1, K.3, s. 126-128

<sup>311</sup> Hasekiler, memlükler arasından seçilmiş, sürekli sultana refakat ve hizmet eden, sultan huzuruna izinsiz ve kılıçlarıyla girebilen, sultanın yakın çevresini oluşturan bir gruptu; emirliğe yükselebillerdi. Bkz. Uzunçarşılı, 1988, s.347-348.



Beydera'yı öldürdü.<sup>312</sup> 15 Aralık 1293'te Melik Eşref Halil'in kardeşi Melik Nasır Muhammed, bu emirlerce başa geçirildi;<sup>313</sup> saltanat naibi<sup>314</sup> Emir Zeyneddin Ketboğa, veziri<sup>315</sup> ise Emir Alemüddin Sencer Eş-Şucâi oldu.<sup>316</sup> Ketboğa, bir müddet sonra Emir Sencer'i de ortadan kaldırarak iktidarı küçük yaştaki sultanın arkasında ele aldı.<sup>317</sup> Bundan sonra dikkat çekici olan kısım, Sultan Eşref Halil'in katillerinden Emir Hüsameddin Laçın'ın Ketboğa tarafından ona kin duyan Eşrefî Memlûklerle barıştırılması hadisesidir.<sup>318</sup> Buna rağmen bazı Eşrefî Memlûkler, Emir Laçın'ın öldürülmemesi üzerine 30 Kasım 1294'te sultanın atlarını çaldılar;<sup>319</sup> ancak bu, aslında Emir Ketboğa'ya hakaret için yapılmıştı.<sup>320</sup> Emir Ketboğa bu hatayı iyi kullanarak sert tedbirler alıp gücünü hissettirdikten sonra Halife Hâkim Biemrillah'ı, kadılar ve emirleri çağırarak, sultanın küçük yaşta olduğunu, bu yüzden emirlerin ve halkın itaat altına alınabilmesi için tahta güçlü bir emirin geçmesi gerektiğini ifade edince; Halife'nin de

---

<sup>312</sup> Beybars El-Mansurî, 2016, s. 126-129; Makrizî, C.1, K.3, s. 128-130; İbn Tagrıberdi, 2013, s. 75-76; Clot, 2005, s. 75

<sup>313</sup> Makrizî, C.1, K.3, s. 130

<sup>314</sup> Saltanat naibliği, ilk defa Aybek tarafından tesis edilmiş sultana idari görevlerde yardım eden en büyük görevliydi; sultan Kahire'de değilken onun vekiliydi. Uzunçarşılı, 1988, s.349-352.

<sup>315</sup> Vezirlik, Memlûk Devleti'nde, klasik anlamda idarenin en üst memuru olma niteliğini saltanat naibliğine bırakmıştı; vezirin yetkileri mâli tevkileri yazmak ve bazı mali işlere bakmaya kadar düşmüştü. Bkz. Kortantamer, 1993, s.125-126; Uzunçarşılı, 1988, s.361-365.

<sup>316</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 76

<sup>317</sup> Makrizî, C.1, K.3, s. 135-140; Beybars El-Mansurî, 2016, s. 129-132

<sup>318</sup> Ketboğa'nın, Beydera'yı öldürmesine rağmen Laçın'le arasının neden bu kadar iyi olduğuna dair somut bir neden yok; bu akıllara yaşanan olayların önceden planlanmış olma olasılığını getirirse de bunu cesaretle dillendirmek için yeterli kanıt mevcut değildir.

<sup>319</sup> Beybars El-Mansurî, 2016, s. 133

<sup>320</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 81. Bu çok aşağılayıcı bir hareketti.

iştirakıyla emirler, Emir Ketboğa'yı 2 Aralık 1294'te sultan kabul ettiler.<sup>321</sup> Yine ilginçtir, Melik Eşref'in katillerinden Emir Laçın, Sultan Ketboğa'ya naib edildi.<sup>322</sup>

Sultan Ketboğa<sup>323</sup> dönemi Eşrefî Memlûklerin gücünü yitirdikleri ve yoksulluğun halkı yok ettiği bir zamandı.<sup>324</sup> Sultan Ketboğa'nın saltanatının sonu, Melik Eşref Halil'in ölümünden sonra ortadan kaybolan ve Sultan Ketboğa tarafından ortaya çıkarılıp, önce öldürülmesi önlenen sonra da saltanat naibi ilan edilen Emir Laçın elinden oldu. Emir Laçın, uygun bir ortamda bazı emirlerle anlaşarak sultanı tahttan indirmeye hazırlanırken; Sultan Ketboğa Şam'a kaçtı;<sup>325</sup> ancak Şam emirlerinin de Emir Laçın'e katıldıklarını sezince Laçın'ın saltanatını kabul ederek ölümden kurtuldu.<sup>326</sup>

---

<sup>321</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 81-82. Bu tahta geçişten pek çok kişi ve halk memnun değildi. Beybars El-Mansurî, 2016, s. 134.

<sup>322</sup> İbn Tagrıberdi, Emir Ketboğa'yı sultanlığı ele geçirmeye teşvik edenin Emir Laçın olabileceğini ifade eder; zira ona göre Laçın, Melik Mansur Muhammed'in saltanatı devam ettiği müddetçe kendisine kin duyan Eşrefî Memlûklerin güçlerini koruyacaklarını; çocuk yaştaki sultanın akli kestikçe kardeşinin katilini öldüreceğini biliyordu. İbn Tagrıberdi, 2013, s. 82

<sup>323</sup> Ketboğa aslen Moğol'dur. 1260/61 (H.659)'de Humus'taki savaşta esir düşmüş daha sonra bir emir tarafından alınarak yetiştirilmiştir. İbn Tagrıberdi, 2013, s. 82. Sultan Ketboğa zamanında Oyratlar'dan bir grup Moğol, on bin çadırılık nüfusla başlarında Hülağü Han'ın kız kardeşlerinden birinin kocası olan Targay önderliğinde Ketboğa'ya sığındılar. İbn Tagrıberdi, 2013, s. 82 ve Ahsen Batur notu, İbn Tagrıberdi, 2013, s. 85; Beybars El-Mansurî, 2016, s. 136; Asri Çubukçu, "Lâçın", **DİA**, 2003, C.27, s. 39.

<sup>324</sup> Beybars El-Mansurî, vebadan ölenin çok fazla oluşundan dolayı definlerin artık yapılamadığını ve ölümlerin sokaklarda kaldığını, Mısır'da günlük ölüm sayısının bini geçtiğini ifade ediyor, Makrizî'nin anlattıkları da onu doğruluyor. Beybars El-Mansurî, 2016, s. 135; Makrizî, C.1, K.3, s. 150-159

<sup>325</sup> Makrizî, C.1, K.3, s. 157-159

<sup>326</sup> Beybars El-Mansurî, 2016, s. 137-139; İbn Tagrıberdi, 2013, s. 85-87. Sultan Ketboğa'nın elindeki saltanatı hiçbir mücadeleye girmeden bu kadar kolay kaybetmesi, ancak onun yeterli tedbir ve dikkati gösterememesinden ileri gelmelidir. Ancak kendisi Memlûk Devleti tarihinde yine de talihli sultanlardan sayılabilir zira kendisine, eski dost ve naibi, yeni sultan Laçın tarafından ölüm veya mahpusluk değil, Serhad Kalesi'nin naibliği verilmiştir. İbn Tagrıberdi, 2013.

Halife Hâkim Biemrillah'a, Sultan Laçın zamanında iltifatta bulunuldu; onun Menazir'ül-Kebş'e yerleşmesine izin verildi; kendisine bir miktar para gönderildi ve bundan sonra törenlere katılmasına izin verildi.<sup>327</sup>

Sultan Laçın, toprakların tekrar ölçülerek iktaların tekrar dağıtıldığı reformun sonrasında memnuniyetsiz emirler tarafından öldürüldü.<sup>328</sup> Onun yerine Ketboğa'nın tahttan indirmiş olduğu Melik Nasır Muhammed, Halife Hâkim Biemrillah ve kadıların hazır bulunduğu bir törenle tahta tekrar çıkarıldı. Sultan Nasır Muhammed, bu defa on dört yaşındaydı.<sup>329</sup>

1296/1297 yılında, Sultan Beybars'ın, Sultan Kalavun tarafından Bizans'a sürülmüş çocukları Melik Necmeddin Hıdır ve Sülemiş, artık taht için bir tehlike arz etmeyecekleri zamanda, İstanbul'dan dönerek Mısır'a geldiler ve Sultan'a hacca gitmek istediklerini söylediler; Sultan'ın izni üzerine dizilen hac kafilesine Halife Hakim Biemrilhah da katıldı.<sup>330</sup>

Hacca gitmesi bahsinden sonra kaynaklarda bir daha ismine rastlanmayan Halife Hâkim Biemrillah, 19 Ocak 1302'de<sup>331</sup> Menazir'ül-Kebş'te öldü; Seyyide Nefise<sup>332</sup> Türbesi yakınına defnedildi.<sup>333</sup> Cenaze namazı el-Hânkâh Şeyhi Şeyh Kermüddin

---

<sup>327</sup> Makrizî, C.1, K.3, s. 167; Aktan, 1991, s. 622; Sürur, 1947, s.73-74

<sup>328</sup> Beybars El-Mansurî, 2016, s. 143-146

<sup>329</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 97; Makrizî, C.1, K.3, s. 216

<sup>330</sup> Beybars El-Mansuri, 2016, s. 140; Barthold, 2012, s. 71

<sup>331</sup> Makrizî, C.1, K.3, s. 263. Suyuti'de 18 Ocak. Suyuti, 1881, s. 509

<sup>332</sup> Hz.Ali'nin oğlu Hz.Hasan'ın oğlu Zeyd'in oğlu Hasan'ın kızıdır. Mısır'da vefat etti ve türbesi buradadır. Rıza Savaş, "Nefise bint Hasan", **DİA**, 2006, s. 531-532. Mısır'da ölen halifeler, ekseriyetle bu türbe yakınına gömülürlerdi. Buranın idaresi de Abbasoğullarına verilmişti; aile buradan gelir de elde ediyordu. Bkz. İbn İyas, 2016, s. 178

<sup>333</sup> İbn Kesir, 1994, C.14, s. 64

Abdülkerim el-Acemî tarafından kıldırıldı; tören Tolunoğlu Camisi'nde gerçekleşti.<sup>334</sup>

Hâkim Biemrillah Ebu Abbas Ahmed, Mısır'da ölen ilk Abbasî halifesiydi.<sup>335</sup>

## **2.Müstekfî Billah, Ebu Rebi' Süleyman bin Hakim Biemrillah (1302-1340)**

Halife Hâkim Biemrillah ölmeden önce yerine yirmi yaşındaki oğlu Ebu'r-Rebi' Süleyman'ı veliht tayin etmişti.<sup>336</sup> Sultan Nasır Muhammed, kadilkudattan bunun caiz olduğu yönünde fetva alınca<sup>337</sup> 19 Ocak 1302'de<sup>338</sup> Süleyman, Kale'ye çağrılarak kendisine hilafet hilatı giydirildi ve Müstekfî lakabıyla halife ilan edildi.<sup>339</sup>

### **2.1.Vâdî El-Hazindâr Savaşı ve Halife'nin Nutku**

Gazan Han'ın Memlûkler üzerine bir saldırı hazırlığı içinde olduğu haberi gelince Sultan Nasır Muhammed'in Şam'a doğru yola çıkmasının ardından Halife Müstekfî Billah da hemen peşine gitti. Emirler, Rahvet Ovası'nda onu karşılayıp yer öptüler.<sup>340</sup> Kutluşah komutasında yaklaşık elli bin askerden oluşan İlhanlı ordusu

---

<sup>334</sup> Makrizî, C.1, K.3, s. 263

<sup>335</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 107; Beybars El-Mansurî, 2016, s. 151; Aktan, 1991, s. 623

<sup>336</sup> İbn Kesir, 1994, C.14, s. 66. Bir başka rivayete göre Halife Hakim Biemrillah, ölmeden önce oğlu Muhammed'i veliht ilan etmişti; ancak Muhammed, babasından önce ölünce Halife, Süleyman'ı kendi yerine bırakmıştı. Makrizî'ye göre ise Hakim Biemrillah'ın oğlu Muhammed öldükten sonra onun oğlu İbrahim veliht tayin edildi. Suyutî de İbrahim'in veliht tayin edildiğini onaylıyor ancak onun bazı davranışlardan dolayı bundan vazgeçilerek Süleyman'ın tayin edildiğini belirtiyor. Bkz. Makrizî, Sülûk, C.1, s.920'den ve Suyutî'den aktaran Aktan, 1991, s. 623

<sup>337</sup> Aktan'a göre fetva alınmasının sebebi, Ebu'r-Rabi' Süleyman'ın yaşının halifelige yetip yetmeyeceği konusuydu ve Başkadı Takıyüddin bin Dakîk bunun için fetva vermişti. Aktan, 1991, s. 623. Aktan'ın verdiği bilgi daha doğru bir bilgi olsa gerektir.

<sup>338</sup> Bu tarih, Beybars El-Mansurî, 2016, s. 151'de geçen tarihtir; ancak aslında Hakim'in öldüğü gün değil daha sonraki bir tarih olmalıdır. İbn Kesir ise 17 Ağustos 1302'den bahsediyor ama onun bu haberi Şam'dan aldığı düşünülürse bu tarih de geç bir tarih olsa gerektir. İbn Kesir, 1994, C.14, s. 66

<sup>339</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 107; Beybars El-Mansurî, 2016, s. 151; Suyutî, 1881, S. 510; Sürur, 1947, s.76

<sup>340</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 109

Gabaib Dağı<sup>341</sup> yakınlarına kadar geldi. Sultan, Halife yanındayken düşman üzerine yürüme kararı aldı.<sup>342</sup> Savaş düzeni alan orduya hitap eden Halife, onlara Sultanı da bir kenara bırakarak, peygamberin getirdiği din ve kendi aileleri için savaşmaları gerektiğini ifade edince kaynaklara göre askerler çok etkilendi. Halife'den sonra iki büyük emir Beybars ve Salar da askerlere cihatta sebat edilmesi gerekliliğinin önemini ifade ettikten sonra Halife ve Sultan askerlerin arasında, sağ ve sol kanatlar arasında gidip geldiler ve böylece onları cesaretlendirdiler.<sup>343</sup>

Gidip gelen savaşın bir anında, yenilgi alındığı zannedilerek sultanın hazinesi dahi yağmalandı; İlhanlı komutanı Kutluşah dağa çıkıp savaş alanına baktığında, yenilgi aldığı zannedilen Memlük ordusunun sol kanadının bayraklarını gördü. Akabinde Memlük ordusu tekrar toparlanarak dağı kuşattı ve sabaha doğru suya inen İlhanlı ordusu bir saldırı ile yok edildi.<sup>344</sup>

## ***2.2.Halife'nin Kus'a Sürgünü***

Tarihte kazanılan büyük zaferlerden sonra sultanların ellerinin güçlendiği ve kendilerine yönelik tehlikeleri bu zaferler akabinde bertaraf ettikleri pek çok kez vakidir. Ancak Sultan Nasır Muhammed'in emirler Beybars ve Salar'ın baskısını kırmak için gizli biçimde planladığı bir girişim, bu emirlerin adamları tarafından kendilerine ulaştırılınca akamete uğradı ve bu olay sonucunda Sultan, çaresiz Emir

---

<sup>341</sup> El-Mansuri, 2016: 155. Kabâgab Dağı.

<sup>342</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 109; İbn Kesir, 1994, C.14, s.75

<sup>343</sup> Makrizî, C.1, K.3, s. 278; İbn Tagrıberdi, 2013, s. 109; Beybars El-Mansurî, 2016, s. 152-155; Sürur, 1947, s.77

<sup>344</sup> Makrizî, C.1, K.3, s. 275-281; İbn Tagrıberdi, 2013, s. 110-111; Beybars El-Mansurî, 2016, s. 152-157. Gazan Han'ın kalifiye birliklerinden her on kişiden dokuzu kayıptı. Kutluşah, Gazan Han'ın huzurunda idam edilmediyse de ağır hakarete uğradı. Bundan sonra 1303/1304'te Gazan Han Rey'de ölecek ve yerine Argun Han'un oğlu Olcaytu geçecektir. Olcaytu da bir yıl sonra, daha önce Gazan Han'a yollanmış ve onun tarafından tutuklanmış Memlük elçilerini serbest bırakmış; Memlükler ile bir barış sürecini başlatmıştır. Beybars El-Mansurî, 2016, s. 162,164; İbn Tagrıberdi, 2013, s. 112-113

Beybars ve Salar'a hilat giydirmek zorunda kaldı.<sup>345</sup> Bundan sonra yirmi gün sürecek bir ava giden<sup>346</sup> Sultan Nasır Muhammed, yine rahatlayamadı. Nitekim daha sonra Halife Müstekfî'nin Emir Beybars eliyle işin içine çekildiği bir siyasi iç mücadele başladı. Sultan Nasır Muhammed kendisi üzerindeki baskıyı kırabilmek için hacca gitmek istediğini söylemesi üzerine kendisine bir hac kafilesi hazırlandı ve 7 Mart 1309'da<sup>347</sup> yola koyuldu. Yolculukta üzerinden geçilen bir köprünün yıkılması ile nehre düşen Sultan Nasır Muhammed canını zor kurtardı ve Kerek Kalesi önüne geldiğinde hac yolcuğunu kesip, içeriye girerek sultanlıktan çekildiğini açıkladı.<sup>348</sup> Emir Beybars ve Salar, sultanın tahttan çekilmesinin Sultan'ın babasının memlûkleri tarafından sorgulanacağını bildiklerinden ve onların muhalefetinden çekindiklerinden hemen kendilerini sultan ilan etmeyip; Sultan Nasır Muhammed'in gelip tahta oturmasını isteseler de bu fayda etmedi. Bunun üzerine Emir Salar zaten isteksiz olduğundan Emir Beybars<sup>349</sup> Muzaffer lakabıyla sultan ilan edildi. Halife Müstekfî, burada kendisine düşen işi gerçekleştirerek 5 Nisan 1309'da yeni sultana sultanlık taklidini yazdı.<sup>350</sup>

Sultan Muzaffer Beybars'ın sultanlığı, Melik Nasır Muhammed'in babasına bağlı Şam'daki Emir Kara Sunkur, Emir Kıpçak ve Emir Esendemür gibi bazı büyük emirler tarafından kabul edilmeyince Kerek'e çekilmiş olan eski sultan Nasır Muhammed, onlardan yeni sultan Beybars'a itaat etmelerini istedi.<sup>351</sup> Ancak Sultan Beybars'ın Kerek'e haber yollayarak Melik Nasır Muhammed'in beraberinde götürdüğü

---

<sup>345</sup> Makrizî, C.2, K.1, s. 42-46

<sup>346</sup> Makrizî, C.2, K.1, s. 53

<sup>347</sup> Bu tarihi Suyutî veriyor. Suyutî, 1881, s. 511

<sup>348</sup> Makrizî, C.2, K.1, s. 55; İbn Tagrıberdi, 2013, s. 115-116; Beybars El-Mansurî, 2016, s. 173-178

<sup>349</sup> Beybars'ın Çerkez olduğu da ifade edilir. Eğer Çerkez ise Berkuk'tan önce sultan olan ilk Çerkes Memlûk sultanıdır. Bkz. Tagrıberdi, 2013, s.118.

<sup>350</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 117-118; Makrizî, C.2, K.1, s. 56-58; Beybars El-Mansurî, 2016, s. 179; Suyutî, 1881, s. 511; İbn Kesir, 1994, C.14, s.105-106

<sup>351</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 119-121

at ve memlûkleri Kahire'ye yollamasını istemesi<sup>352</sup> üzerine Melik Nasır Muhammed çekilme fikrinden tamamen vazgeçerek zaten onu daha önce cesaretlendirmiş olan Şam'daki muhalif emirlere ve kendisine sadık vilayet naiblerine mektuplar yollayarak onları Sultan Beybars'ın aleyhine çevirdi.<sup>353</sup> Muhaliflerin Şam'da güçlenmesi üzerine Sultan Muzaffer Beybars, Halife'den ikinci kez biat akdi<sup>354</sup> ve emirlerden bağlılık yemini alarak muhalefetin meşruiyetini zayıflatmaya çalıştı. Halife, Sultan Beybars'a verdiği bu ikinci akitte, memleketi idare edenlere biat edilmesi gerektiğini; hükümdarlığın irsi olmadığını; Melik Nasır Muhammed'in Müslümanlara isyan etmiş durumda olduğunu; isyana devam ederse kendisinin dahi ona karşı harekete geçeceğini; bu durumda kendi sancağı altında birleşen Müslümanların savaşmasının vacip olduğunu bildiriyordu.<sup>355</sup>

Sultan Muzaffer Beybars, Halife'den aldığı bu akdi, Melik Nasır Muhammed'in üzerine yolladığı Emir Barluğu'ya<sup>356</sup> göndererek, onun birliğinden eski sultana katılımları önlemek için askerlere okumasını istedi. Emir Barluğu, akdi okuduktan sonra haberi getirene Halife'yi orada kimsenin saymadığını söyledi.<sup>357</sup> Halife'nin akdi Kahire Camisi'nde okunurken de akdin içeriğine cemaat tarafından itiraz edildi; Melik Nasır Muhammed'in adının geçtiği yerde halk dua ederken; Sultan Beybars'ın isminin geçtiği yerde uğultu duyuluyordu.<sup>358</sup> Hatta bu akdin okunmasından sonra cami cemaatinden

---

<sup>352</sup> Beybars El-Mansurî, 2016, s. 181

<sup>353</sup> Makrizî, C.2, K.1, s. 70. El-Mansurî'nin verdiği bilgiye göre Melik Nasır Muhammed, mektubunda kendisine yapılan haksızlıkların çekilemez raddeye geldiğini ve bunun karşısında Moğollara sığınabileceğini söyleyerek tüm emir ve naibleri Beybars ve Salar'ın aleyhine çevirmek istiyordu. Bkz. Beybars El-Mansurî, 2016, s. 183

<sup>354</sup> Beybars El-Mansurî, 2016, s.188; Sürur, 1947, s.77-78

<sup>355</sup> Makrizî, C.2, K.1, s. 81-82. Bu akdin tamamı için gösterilen yere bakınız. Ayrıca Holt, Aktan ve Sürur da makalelerinde bu metinden bahseder. Holt, 1984, s. 505-506; Aktan, 1991, s. 624; Sürur, 1947, s.77-78

<sup>356</sup> veya 'Barlığı'. El-Mansurî, 2016

<sup>357</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 129; Holt, 1984, s. 506; Kortantamer, 1993, s.152-153; Sürur, 1947, s.79

<sup>358</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 130; Makrizî, C.2, K.1, s. 82; Sürur, 1947, s.78-79

kişiler, vaizlerin üzerine yürümüş; onları minberlerden indirmiş; vaizler de bu tepkiyi önlemek için *'bu kağıtları dürmüşler'*, *'hükümler yırtılıp atılmış, ar perdesi yırtılmış'*ti.<sup>359</sup>

Melik Nasır Muhammed, Şam yolundayken hava tamamen ona dönüyordu.<sup>360</sup> Nasır Şam'a vardığında, Sultan Beybars tarafından onun üzerine yollanan ve aynı zamanda Sultan Beybars'ın damadı olan Emir Barluğu'nun da Melik Nasır'a katılması üzerine mücadelenin sonucu belli oldu ve Sultan Beybars, Kahire'yi terketti. Melik Nasır Muhammed, tahta üçüncü kez çıktı ve Beybars'ı affetmedi.<sup>361</sup>

Halife Müstekfi'nin Sultan Nasır'a karşı Emir Beybars'a iki defa biat vermesi ve halkı Nasır Muhammed'e karşı mücadeleye çağırmasından sonra Sultan Nasır Muhammed'in tekrar tahta çıkmasının ardından kendisini selamlamak için gelen Halife'ye *"Katına gelen bir asiye nasıl selam veriyorsun? Ben bir asi miydim ve Beybars Abbasî sülalesinden miydi?"* diye sordu.<sup>362</sup> Bundan sonra Halife ile Sultan Nasır Muhammed'in arasında eskisi gibi bir ilişki olmadı. Halife önce 1336'da Menazir'ül-Kebş'den çıkarılıp Kale'ye, babası Hakim Biemrillah'ın tutulduğu yere taşındı; kapısına nöbetçi candar<sup>363</sup> dikildi ve ahali ile görüşmekten men edildi. Ardından 28 Ekim 1336'da Emir Kusun'un Sultan'dan ricasıyla burçtan konağa indirildi; bu süre içerisinde Halife ile görüştüğü belirlenen bir camedar ile Kale Camisi'nin müezzini dövüldü. Daha sonra Halife'nin, taraf olduğu bir dava için Sultan'ı huzuruna çağırması

---

<sup>359</sup> Beybars El-Mansurî, 2016, s. 188. Bu gibi olaylar açıkça ortaya koyuyor ki ortaya çıkan meselelerin kritik olduğu safhalarda halifelerin bir ağırlığı yok; onlar gerçekte ancak emr-i vâkinin iştirakçuları halindeler.

<sup>360</sup> Makrizî, C.2, K.1, s. 82-83. Halep Naibi Kara Sunkur, Hama Naibi Emir Kapçak, Trablus Naibi Esendemür, Humus Naibi Temür es-Sâki, Kudüs Naibi Kiray el Mansurî, Safad Naibi Bektemür El-Çevkendâr, Nasır Muhammed'e katılanlar arasındaydı. İbn Tagrıberdi, 2013, s. 130

<sup>361</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 130-134; Makrizî, C.2, K.1, s. 89

<sup>362</sup> Makrizî, C.2, K.1, s. 91; Holt, 1984, s. 506

<sup>363</sup> Muhafız demektir; bunlar genel itibariyle korumalar ve nöbetçilerdir. Bkz. Uzunçarşılı, 1988, s.358



üzerine öfkelenen Sultan'ın verdiği Müstekfi'nin huzuruna getirilmesi kararını Başkadı Celaleddin Kazvinî durdurdu. Fakat Sultan'ın aldığı kararla Halife Müstekfi, 19 Temmuz 1337'de evladı, amcaoğlu ve ailesi ile Yukarı Mısır'da yer alan Kus'a sürgün edildi.<sup>364</sup> Halife'ye bağlanan on beş bin dirhemlik gelir de önce üç bine sonra da bine indirildi; öyle ki Halife son zamanlarda geçinebilmek için eşyasını satmak zorunda kalır hale gelmişti.<sup>365</sup> Halife Müstekfi, 1340 Şubatı başında ölene kadar Kus'ta yaşadı.<sup>366</sup>

### **2.3. Muhammed b. Tuğluk'a Taklid Gönderilmesi**

Memlük Devleti'ndeki Abbasî Halifelerinin diğer Müslüman hükümdarlar tarafından çok önemsendiği söylenemez; ancak Hindistan'da hükmedenler, bazı özel sebeple bu durumun istisnalarıdır.

1325 yılında babası Gıyaseddin Tuğluk'un ölümünden sonra tahta çıkan Delhi Sultanı Muhammed b. Tuğluk hem ülkenin kontrolünü ele alabilmek<sup>367</sup> için hem de artık Müslümanlaşmalarına rağmen İlhanlılara karşı Müslümanlık üzerinden oluşturulan cepheye<sup>368</sup> Memlükler ile ittifak arayışında bulunmak için Halife'den taklid istedi; elçiler gidip geldi; nihayet istek Halife tarafından gerçekleştirildikten sonra da

---

<sup>364</sup> Makrizî, C.2, K.2, s. 108, 120-122; Suyutî, 1881, s. 513; Aktan, 1991, s. 624-625; Clot, 2005, s. 86; Yiğit, 1991, s.167; İbn Kesir, 1994, C.14, s. 281,285; Sürur, 1947, s. 80-81. İbn Kesir halifenin kapatıldığı tarihi Haziran/ Temmuz 1336 olarak veriyor. İbn Kesir, 1994, C.14, s.281

<sup>365</sup> Makrizî, C.2, K.2, s. 120-122; Kortantamer, 1993, s. 72-73

<sup>366</sup> İbn Kesir, 1994, C.14, s. 298-299. 1-10 Şubat halinde veren Kortantamer, 1993, s. 74.

<sup>367</sup> Arnold, 1924, s. 103-104; Aktan, 1991, s. 624

<sup>368</sup> Bu, güçlü bir siyasi cepheydi; Cengiz Yasası, gelenekleri ve onun nesli hükümdarlarına karşı İslamiyet ve halifelik mesele edilmişti. Ebu Said bunu kırmak için 1318'de Mekke'de hutbeyi kendi adına okutmak istemiş; ancak bu Memlükler tarafından engellenebilmişti. Daha sonraları Pir Muhammed, Şahrüh'a başkaldırıldığında dahi bu tarihsel birikimi arkasına almak için halifeden onay alınması gerektiğinden bahsediyordu. Barthold, 2012, s.78-86; Arnold, 1924, s. 105-106

Muhammed b.Tuğluk, Halife'nin ismini hutbelere ve paralara ekletti.<sup>369</sup> Ancak Hindistan'ın batıdan yaşananlardan pek bir haberdar olduğu da söylemezdi; zaten belki de taklid istemenin bir sebebi de buydu; nitekim Halife'nin adı onun ölümünden ancak üç yıl sonra paradan kaldırıldı.<sup>370</sup>

### **3.Vasık Billah, Ebu İshak İbrahim bin Müstemsik Billah (1340-1341)**

Halife Müstekfi'nin Kus'ta ölümünden sonra Sultan Nasır Muhammed, Müstekfi Billah'ın veliaht tayin edip yerine bıraktığı oğlu Ahmed yerine Müstekfi'nin yeğeni olan İbrahim'i Şubat 1340'da Kale'ye çağırdıysa da Ahmed'in hilafetine dair ortada bir vasiyetin olması<sup>371</sup> ve İbrahim'in bazı kötü davranışları<sup>372</sup> sebebiyle kadılar İbrahim'in halife ilan edilmesine itiraz ettiler. Bunun üzerine Sultan, Müstekfi'nin yerine bıraktığı Ahmed'i çağırdı; ama onu halife ilan etmedi. 5 Haziran 1340'ta İbrahim tekrar çağrılarak Vasık Billah lakabı ile halife ilan edildi; Sultan'ın İbrahim'in tövbe ettiğini ifade edip İbrahim'de ısrar etmesi üzerine kadıların da yapacak bir şeyi kalmadı. Müstekfi'nin ölümü ile Vasık Billah'ın hilafeti arasındaki dört aylık süre boyunca hutbelerde halifenin adı anılmadı.<sup>373</sup>

---

<sup>369</sup> Barthold, 2012, 78-79; Sürur, 1947, s. 97-99, 141; Arnold, 1924. Firuz Şah da Kahire'deki halifelere bağlılığı devam ettirdi; Kahire'deki halifeden taklid aldı ve otobiyografisinde, bundan sultanlığının meşruiyeti olarak gururla bahsetti. Sürur, 1947, s. 99-100, 141; Arnold, 1924, s.104-105

<sup>370</sup> Barthold, 2012, s.78-79. Muhammed b. Tuğluk, Müstekfi'den sonra halife ilan edilen II. Hakim'in elçisini de saygıyla kabul etmiş ve yeni halifeye bağlılığını bildiren bir mektup yollamıştı. Bkz. Yiğit, 1991, s.163

<sup>371</sup> Halife Kus'ta vefat etmeden önce kendisinden sonra oğlu Ahmed'in hilafetini vasiyet etmiş; bunu Kus Kadısı ve daha başka şahitler önünde gerçekleştirmişti. Bkz. Aktan, 1991, s.626

<sup>372</sup> Bu kötü huylardan bazıları, Suyutî'nin İbn Fazlullah'tan aktardığına göre; güvercin uçurmak, horoz ve koç dövüşürmek, uzun kulaklı kıllı keçileri yarıştırmak, kiraladığı yerin kirasını ödememek, aldığı malın parasını vermemek, para için dolap çevirmektir. Bkz. Suyutî, 1881, s. 515-516

<sup>373</sup> Makrizî, C.2, K.2, s. 216-217; Suyutî, 1881, s. 515-516; İbn Kesir, 1994, C.14, s. 304; Sürur, 1947, s. 81-82; Aktan, 1991, s. 626-627; Kortantamer, 1993, s.75-76

Sultan Nasır Muhammed<sup>374</sup> ölümünden önce 1341’de, pişmanlık duymuş olacak ki kadıların da daha evvel muhalefet etmiş olduğu İbrahim’in halife tayin edilmesi kararından vazgeçerek Müstekfi’nin oğlu Ahmed’in halifelige getirilmesini vasiyet etti. Sultan Nasır’dan sonra tahta çıkan oğlu Sultan Mansur Ebubekir,<sup>375</sup> babasının vasiyeti<sup>376</sup> ve Kus kadısından<sup>377</sup> gelen mektupla, Müstekfi’nin yerine bıraktığı oğlu Ahmed’in halifelige getirilmesi için kadıları topladı ve 14 Haziran 1341’de I.Vasık İbrahim halifelikten alınarak Ahmed bin Ebu’r-Rebi’ Süleyman, dedesinin de lakabı olan Hakim Biemrillah ismi ile halifelige getirildi.<sup>378</sup>

Böylece I. Vasık, Ebu İshak İbrahim, tarihi kaynaklara yansiyacak önemli bir olayın içinde yer almadan sadece bir yıl halifelik yaptıktan sonra azledilmiş oldu.

---

<sup>374</sup>Sultan Nasır Muhammed’in otuz yıldan biraz fazla süren üçüncü saltanatı, onun mutlak hakimiyeti altında geçen ve genel olarak halkın memnun biçimde yaşadığı bir dönem oldu. Sultan Nasır Muhammed, birçok vergiyi kaldırdı ve toplumsal desteğini daha da arttırdı. Nasır, bu süreçte önceki saltanatından tecrübeyle tedbiren birçok sürgün ve tutuklama emretti; birçok emirin malını müsadere etti ve hazineye kattı. Sultan’a toprak gelirlerinden gelen 4/24’lük pay, emirlerin paylarından kesilerek 10/24’e çıktı. İbn Tagrıberdi, 2013, s. 133-138; Clot, 2005, s. 78-81. Bu gelirlerle Sultan Nasır Muhammed, birçok memlük aldı; bu, onun otoritesini daha da muhkemleştirdi. Moğol tehlikesi de ölen Gazan Han’dan ve yerine geçen Olcaytu’dan sonra, Ebu Said döneminde Memlükler ile Moğollar arasında bir barış tesis edilmesiyle hafifledi. Bundan sonra da İran Moğolları, iç çekişmelerle gerileme sürecine girdiler.

<sup>375</sup> Sultan Nasır Muhammed, 23 Kasım 1331’de emirler, kadılar ve Halife’yi çağırarak oğlu Anuk’a biat aldı ve onu sultanlık alametleriyle ata bindirerek kendisi yerine hazırlamaya çalıştı; fakat daha sonra yerine oğlu Ebu Bekir’i veliyaht ilan etti. İbn Tagrıberdi, 2013, s. 142-143

<sup>376</sup> Aktan, 1991, s. 627

<sup>377</sup> Kus kadısı, Halife Müstekfi’nin Kus’ta sürgünde yaşarken kendi oğlu Ahmed’i veliyaht ilan ettiğine daha önce şahit olmuştu. Aktan, 1991, s. 626

<sup>378</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 147-148; İbn Kesir, 1994, C.14, s. 304; Sürur, 1947, s. 82. İbn Kesir, Mustansır lakabından bahsediyor; ancak bunun bir yanlışlık olması icab eder.

#### 4.Hakim Biemrillah, Ebu Abbas bin Müstekfî Billah (1341-1352?)

Sultan Nasır Muhammed'in vasiyetiyle 14 Haziran 1341'de<sup>379</sup> halifelige getirilen<sup>380</sup> ve Hakim Biemrillah lakabını alan Ebu Abbas Ahmed, zikredildiği gibi Müstekfî Billah'ın oğluydu. Törende üzerinde yeşil hilat, başındaki sarıgın üzerinde ise altın sırmalı siyah şerit vardı.<sup>381</sup> Sultan Ebu Mansur Ebu Bekir'in Halife'ye saygın davranması ve toplantılara katılmasına izin vermesi üzerine Halife'nin saygınlığı zamanla arttı.<sup>382</sup>

Halife II.Hakim Biemrillah'ın hilafeti boyunca taht sekiz defa el değiştirdi. Ancak bu değişimlerin hiçbirinde Halife'nin sultanların saltanatlarını onaylamaktan başka bir dahli olmadı;<sup>383</sup> zira bu sekiz sultanın<sup>384</sup> tümü iktidarı muhkem, memlûkü çok olan Sultan Nasır Muhammed'in çocuklarıydı ve sultanlıkları için bundan başka hiçbir ek meşruiyete ihtiyaçları yoktu.

Melik Nasır Ahmed de tahta çıktığında adet üzerine, saltanatı Halife tarafından onaylanmıştı. Ancak Sultan Nasır Ahmed'in, Kerek'e giderek burada geleneksel Arap kıyafetleriyle gezmesi ve ülkeyi buradan yönetmeye çalışması üzerine Kahire'deki

---

<sup>379</sup> İbn Tagrıberdi'de 14 Haziran, Makrizi'de 16 Haziran, Suyutî'de 7 Haziran şeklinde geçiyor.

<sup>380</sup> Bazı kaynaklara göre Ahmed, babası Müstekfî Billah'ın vasiyeti üzerine henüz Kus'ta iken kendisine halife olarak biat almış; ancak Sultan Nasır Muhammed bunu kabul etmemişti. Aktan, 1991, s. 627. Nasır Muhammed'in Ahmed yerine Vasık Billah İbrahim'i halife tayin ettiği ise daha önce anlatılmıştı.

<sup>381</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 147-148. Yeşil İslam'ı, siyah Abbasîleri temsil ediyordu.

Kahire'deki halifelerin taşıdıkları hilafet alametleri şunlardı: hilafet yüzüğü (*hâtim*), siyah hilat (*burde*) ve asa (*kadib*). Kortantamer, 1993.

<sup>382</sup> Sürur, 1947, s. 83-84

<sup>383</sup> İbn Kesir'in 15 Ağustos 1341'de Kahire'den Şam'a gelen bir emirden duyduğu ve *garip bir olay* olarak anlattığı bir olay vardır: Büyük emirler Hakim Biemrillah'a çıkmış ve Mansur'un veliahtlığına onun bazı '*kötü işler*' işlediği gerekçesiyle karşı çıkmışlar ve Hakim Biemrillah da buna ikna olmuş; daha sonra Mansur ve üç kardeşi Kus'a sürülmüş; Melik Eşref de bu sebeple tahta geçirilmiş. İbn Kesir, 1994, C.14, s. 305-306.

<sup>384</sup> Melik Mansur Ebubekir, Melik Eşref Alaaddin Küçük, Melik Nasır Şihabüddin Ahmed, Melik Salih İsmail, Melik Kamil Şaban, Melik Muzaffer Hacı, Melik Nasır Hasan ve Melik Salih Selahaddin.

emirler, Sultan'ı 26 Haziran 1342'de tahttan indirdi. Bu sırada Halife Hakim Biemrillah Ebu Abbas Ahmed de Sultan'ın yanındaydı. Alınan bu karardan sonra Halife Hakim Biemrillah da Sultan Nasır Ahmed'in yanındaki emirlerle beraber Temmuz/Ağustos (Safer) ayında Gazze'den Kahire'ye dönmüştür.<sup>385</sup> Fakat bu olay, Halife'nin Sultan'dan yüz çevirmesi gibi siyasi bir tavır kabul edilemez.

II. Hakim Biemrillah, 1347 veya en geç 1352<sup>386</sup> senesinde Melik Salih'in saltanatı devrinde vefat etti,<sup>387</sup> Halife'nin kendisinden sonra yeri için herhangi bir vasiyeti olmaması üzerine<sup>388</sup> kardeşi olan Ebu Bekir çağrılarak kendisine hilafet hilatı giydirildi ve Mû'tezid Billah lakabıyla halife ilan edildi.<sup>389</sup>

### **5.Mu'tezid Billah, Ebu Feth Ebu Bekir bin Müstekfî Billah (1352?-1362)**

Halife II.Hâkim Biemrillah Ebu Abbas Ahmed'in ölümünden sonra kardeşi Ebu Feth Ebu Bekir'in çağrılarak Mu'tezid Billah lakabıyla halife ilan edildiği söylenmişti.

Halife Mu'tezid, Halep Naibi Emir Seyfeddin Yelboğa'nın Sultan Melik Salih'e karşı isyan edip 5 Eylül 1352'de Şam'a girmesinden sonra Sultan'ın Şam'a yürüyüşünde onunla birlikteydi. Halife Mu'tezid, Sultan'ın hemen solunda at üzerinde,

---

<sup>385</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 166, 168-169, 171

Sultan Nasır Ahmed, Kerek'te iki yıl direnmiş; fakat tahta geçen kardeşi Melik Salih'in emriyle Mencek el-Yusuflî en-Nasırî tarafından öldürülmüş, başı Kahire'ye getirilmişti. İbn Tagrıberdi, 2013, s. 174-175

<sup>386</sup> Halife'nin ölüm tarihi şüphelidir. Örneğin Tagrıberdi önce 22 Kasım 1347 (17 Şaban 748) tarihini veriyor; ancak daha sonra tekrar Halife'nin ölümünden bahsederek 1353/1354 (754) tarihini veriyor. İbn Tagrıberdi, 2013, s. 193, 217. Fakat İbn Kesir 1352'de Şam'da Halife Mu'tezid Billah ile tanışmasından anlaşılıyor ki ikinci tarih yanlıştır.

<sup>387</sup> Aktan da ölüm tarihi ile ilgili çelişkili tarihlerden bahsederek Halife'nin vebaya yakalanması sonucu vefat ettiğini eklemektedir. Aktan, 1991, s. 628

<sup>388</sup> Sürur, 1947, s.84

<sup>389</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 217

onunla birlikte Şam'a girdi. Kaçan Emir Yelboğa'nın taraftarları da Halep'te 24 Ekim 1352'de öldürüldü.<sup>390</sup>

Halife Mu'tezid Billah, hilafeti sırasında Sultan Melik Salih'in 20 Ekim 1354'te tahttan indirilip yerine Sultan Nasır Hasan'ın ikinci defa sultan edilişini; Sultan Hasan'ın, Emir Yelboğa el-Ömerî'nin kendisi üzerindeki tahakkümünü kırma çabalarının bertaraf edilerek öldürülüşünü ve Emir Yelboğa el-Ömerî'nin, Sultan Nasır Hasan yerine tahta çıkardığı Melik Mansur Muhammed'in saltanatını gördü. Sadece taht değişikliklerini onaylamakla kaldı.

Muzafferîler'den Mübârizeddin Muhammed,<sup>391</sup> İlhanlı tabiiyetinden çıkıp güney İran'ı kontrol etmeye başladıktan sonra 1354 yılında Kahire'deki Halife Mu'tezid Billah'a bağlılığını açıkladı; 1357'den sonra Tebriz'i ele geçirdikten sonra da Halife'nin ismini hutbelerde geçirtti.<sup>392</sup> Bu hiç kuşkusuz İlhanlı egemenliğine yapılan başkaldırıda bir propaganda müttefik veya destek arama hamlesiydi.

Ayrıca Mu'tezid Billah döneminde, Güney Hindistan'da hüküm süren, daha evvel Muhammed bin Tuğluk emrinde valilik de yapmış olan ve Bahmanî Sultanlığı'nın kurucusu olan Alaeddin Bahman Şah da Halife'den taklid isteyip 1355 yılında alabilmişti.<sup>393</sup>

---

<sup>390</sup> İbn Kesir, 1994, C.14, s. 373-377. İbn Kesir, Şam'da Halife Mu'tezid'i bizzat görmüş ve selamlamıştı; bunu, gösterilen yerde de belirtir.

<sup>391</sup> Muzafferîler, Güney ve Batı İran'da yerel bir hanedanlıktı. İlhanlı Hükümdarı Ebu Said Han zamanında bu hanedandan Mübârizeddin Muhammed'e Yezd Emirliği verilmişti. Ebu Said Han'ın ölümü ardından İlhanlı otoritesi zayıflayınca Mübârizeddin Muhammed, İran ve Irak'ın bir bölümünü içeren geniş bir alanda kendi otoritesini tesis edebilmişti. Bkz. Rıza Kurtuluş, "Muzafferîler" **DİA**, 2006, C.31, s.419-420

<sup>392</sup> Arnold, 1924, s.103; Sürur, 1947, s.100.

<sup>393</sup> Sürur, 1947, s.100

Kaynaklarda kendisi ile ilgili bilgilerin kısıtlı olması sebebiyle bu olaylarda önemli rol oynamadığı anlaşılan Halife Mu'tezid Billah Ebu Bekir, yerine oğlu Ebu Abdullah Muhammed'i vasiyet ederek 15 Mart 1362'de vefat etti.<sup>394</sup>

---

<sup>394</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 225'de 15 Mart; Suyutî, 1881, s. 529'da 28 Mart; İbn İyas'tan aktaran Aktan'da 10 Mart; İbn Kesir'de ise 7 ile 17 Mart günleri arasında olarak verilmiştir. İbn Kesir, 1994, C.14, s. 440

**IV.BÖLÜM:**  
**BURCÎ MEMLÜKLER (1382-1517) DÖNEMİNDE**  
**KAHİRE'DE OTURAN ABBASÎ HALİFELERİ VE FAALİYETLERİ**

**1.Mütevekkil Alellah, Ebu Abdullah Muhammed bin Mu'tezid Billah (1362-1377, 1377-1383, 1389-1406)**

Mu'tezid Billah'ın vasiyeti üzerine halife ilan edilen oğlu Mütevekkil Alellah Ebu Abdullah Muhammed, Kahire'deki Abbasî Halifeleri arasında yapıp ettikleriyle özel bir yere sahiptir. Hilafet dönemi kesintilidir; kendisi üç defa halife ilan edilmiş; kırk yıl halifelik yapmıştır. Halife Mütevekkil, bu kırk sene içinde birçok önemli olay görmüş; bazılarında ise kendisi bizzat etkin olmuştur. Suyutî'nin demesiyle yüz kadar çocuğu vardı<sup>395</sup> ve bunlardan beşi halifelik yaptı.

***1.1.Halife'ye Sultanlık Teklif Edilmesi***

Memlüklerde halifelerin dahil oldukları konular ekseriyetle iç siyasetle ilgilidir. Bunlardan birinde; Sultan Eşref Şaban, Emir Yelboğa el-Ömerî tarafından kardeşi Melik Anuk için tahttan indirilmek istenince, Sultan Eşref Şaban'ın memlükleri ile Emir Yelboğa grubu arasında çatışma yaşandı ve Emir Yelboğa öldürüldü. Bu olayın ardından edindikleri konumları kaybeden Emir Yelboğa'nın memlükleri, bir girişimde daha bulduysa da bu da Sultan Şaban tarafından bastırıldı.<sup>396</sup> Yelboğa'nın

---

<sup>395</sup> Suyutî, 1881, s. 530

<sup>396</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 229-232



öldürülmesi ardından gittikçe muhkemleşerek on dört yıl boyunca devam edecek Eşref Şaban'ın saltanatı, Halife Mütevekkil Alellah'ın da olayların içinde görüleceği bir dizi gelişmeyle son buldu. Sonunda Halife Mütevekkil'e sultanlık için müracaatın gerçekleşeceği bu olaylar zinciri, Sultan Eşref Şaban'ın sağlığına yönelik uyarılara rağmen 1376/1377'de hac için Hicaz'a yola çıkmasıyla başladı.<sup>397</sup>

Hac kafilisi Hicaz yolundayken zaten bu yolculuğa itiraz etmiş bir grup emir, çıkan bir anlaşmazlık<sup>398</sup> sebebiyle Akabe'de<sup>399</sup> Sultan'a saldırdılar; ancak Sultan kaçmayı başardı. Bunun üzerine, kalan emirler, kafilende bulunan Halife Mütevekkil'e sultanlık teklif ettiler ve iki gün orada kalarak Halife için sultanlık hilatı ve alametleri hazırlattılar. Ancak Mütevekkil, bunu reddetti.<sup>400</sup> Olaylar Kahire'de duyulunca 25 Mart 1376'da memalik-i sultaniyeden ve hac kafilisinde olan emirlerin memlüklerinden bir grup, aralarında anlaşıp Kale'ye hücum ederek saraya yöneldiler ve öldürüldüğü söylentisi yayılan Sultan Eşref'in oğlu olan Melik Ali'yi zorla alarak kendisine biat ettiler.<sup>401</sup>

Akabe'den kaçmayı başaran Sultan Eşref Şaban ise yanındaki Emir Yelboğa en-Nasrî ile gizlice Kahire'ye geldi; önce Emir Yelboğa'nın, sonrasında ise bir kadının evinde saklandı. Melik Ali'yi sultan ilan eden Kahire'deki grup, halktan bir kadının

---

<sup>397</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 235

<sup>398</sup> Bu anlaşmazlığın sebebi İbn Tagrıberdi'de Kazan el-Barkuşî ağzından şöyle anlatılıyor: “*Sultan emirleri ve askerleriyle Akabe'ye inip Şevval ayının salı ve çarşamba gününü orada geçirmişti. Memâlik-i sultanîye atları için yem istediler. Onlara Ezlem menziline kadar sabretmeleri söylendi. Fakat memlükler sinirlendiler ve çarşamba günü ikindi vakti yemek yemeyi reddederek atlarına binme konusunda söz birliği ettiler. Başlarında bulunan birkaç emirler birlikte Sultan'a karşı isyan bayrağı açtılar. Sultan durumu öğrenince emirleri ve hasekileriyle birlikte onları karşıladı, fakat yenilip kaçtı.*” İbn Tagrıberdi, 2013, s. 236

<sup>399</sup> Kızıldeniz'den kuzeydoğuya doğru uzanan Akabe Körfezi'nin kuzey ucunda yer alan sahil kentidir; Eyle, Eylet isimleriyle de bilinir. Bkz. Mustafa L. Bilge, “Akabe”, **DİA**, 1989, C.2, ss.209-210; Aktan, 1991, s.629

<sup>400</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 237-238; Suyutî, 1881, s. 531; Sürur, 1947, s.86

<sup>401</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 235-236

verdiği bilgiyle Sultan Eşref Şaban'ı yakalayıp, aşağılayıcı biçimde falakaya yatırdıktan sonra boğarak öldürdüler. Akabe'den Kahire'ye dönmekte olan grup ise Sultan Eşref Şaban'ın ölüm haberiyle biraz rahatlasa da Kahire'deki iktidarın el değişimi sebebiyle tedirgindiler. Nitekim Kahire'deki grup bunlarla karşılaştığında üzerlerine saldırarak bir kısmını öldürüp kalanların da mallarına el koydular<sup>402</sup> ve böylece yeni kurulacak Sultan Mansur Ali'nin iktidarında mevkilerini hazırladılar.

Melik Ali'nin tahta çıkarılışı sırasında Halife Mütevekkil Akabe'deydi; dolayısıyla tahta cülus için kendisinin katıldığı bir tören yapılmamıştı. Bu yüzden Sultan Eşref Şaban'ın öldürüldüğü günden üç gün sonra, 19 Mart 1337'de emirler, kadılar ve Halife Mütevekkil Alellah'ın katılımıyla gerçekleşen törende sultana biat yenilendi.<sup>403</sup>

Sultan Melik Ali, tahta çıktığında henüz yedi yaşındaydı; dolayısıyla asıl iktidarı onun arkasında eline alan, Emir Aynabek el-Bedrî'ydi. Emir Aynabek, 11 Temmuz'da Halife'yi çağırdı ve kendisinden Emir Yelboğa El-Ömerî'nin oğlu Ahmed'i sultanlığa atmasını istedi; ancak Halife bunu reddetti.<sup>404</sup> Bunun üzerine Emir Aynabek, 11 Temmuz'da Halife'yi Kus'a sürgün ettiğini söyleyip, 12 Temmuz 1377'de Halife II.Hâkim Biemrillah'ın torunu olan Necmeddin Zekeriya bin İbrahim'i bir biat töreni yapılmaksızın Musta'sım Billah ismi ile halife ilan ettiyse de diğer emirlerin bu atamaya ve Halife Mütevekkil'in bu şekilde azledilmesine muhalefetiyle 27 Temmuz 1377'de bu karar geri alınarak Mütevekkil Alellah halifeliğe iade edildi.<sup>405</sup> Bu olaydan da anlaşılacağı üzere iktidara gelen grup, henüz dengeyi sağlayamamıştı ve bir süre iç çatışmalar devam etti. Nitekim akabinde Emir Aynabek bir grup emirin ayaklanması

---

<sup>402</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 236-238

<sup>403</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 240; Sürur, 1947, s.86

<sup>404</sup> Aktan, 1991, s.630; Sürur, 1947, s. 87; Kortantamer, 1993, s. 148-149

<sup>405</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 242; Suyutî, 1881, s. 531-532

sebebiyle kaçmak zorunda kaldı; fakat bu da iç çatışmaları dindirmeye yetmedi. Bu çatışmalar, henüz üst düzey emirler arasına gireli iki ay olmuş olan Emir Berkuk'un ortaya çıkmasına neden olan ortamı yaratacaktı. Onun da etkin olduğu bir Kale içi çatışmayla, Atabek Taştēmür el-Alâi bulunduğu görevden alındı ve İskenderiye'ye yollandı; böylece 12 Nisan 1378'de Emir Berkuk, atabekliğe yükseldi.<sup>406</sup>

### ***1.2.Sultan'a Karşı Suikast Planı ve Halife'nin Rolü***

Emir Berkuk'un atabekliği döneminde iç çatışmalar devam etti.<sup>407</sup> Atabek Berkuk önce grubunun ve kendisinin iktidarını tesis etti; daha sonra da kendi grubu içindeki güçlü emirleri tutuklattı. Tüm bunlara rağmen Emir Berkuk'un gücü, Sultan Mansur Ali'nin ölümünden sonra kendini sultan ilan edecek raddeye gelmemiştir. Bu nedenle Berkuk, sultanın ölümünden sonra kendisinin sultan olacağı yönündeki şayiaları, Eşref Şaban'ın büyük oğlu olan Melik Salih'i, Halife ve emirlere sultan adayı olarak takdim ederek bastırdı.<sup>408</sup> Sultan Salih henüz dokuz yaşındaydı ve Emir Berkuk yine atabeylik makamındaydı. Bu uzun sürmedi; nihayet 26 Kasım 1382'de Emir Berkuk destekçisi emirler, Sultan Salih'in belindeki hançeri Emir Berkuk'a verip,

---

<sup>406</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 244; Şehabeddin Tekindağ, **Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı**, İstanbul, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1961, s. 44-46

<sup>407</sup> Bu çatışmalarda Türk ve Çerkes memlûkler farklı grupları destekliyorlardı. Örneğin Berkuk ve *hoşdaşı* (aynı üstadın memlûkleri) Emir Bereke, Emir İnal el-Yusufi, el-Yelboğavî'nin saldırısını bastırırken Türkler doğal olarak Çerkes Berkuk'a karşı Yelboğavî'nin yanında yer alırken; daha sonraki Bereke ve Berkuk arasında çıkan anlaşmazlıkta önceden karşı oldukları Bereke'nin tarafını tuttular. Berkuk da iktidarını tesis edip kendi çevresindeki potansiyel tehlikeleri yok etme işine giriştiğinde, daha önce güçlerini kırdıkları ilk muhaliflerinden Yelboğa en-Nasırî'yi tarafına çekerek yeni muhaliflerine karşı kullanıyordu.

<sup>408</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 250; Tekindağ, 1961, s.51-52

Halife Mütevekkil ve bir kısım emirlerin hazır edilmesiyle Berkuk'u sultan ilan ettiler.<sup>409</sup>

Halife Mütevekkil Alellah, buraya kadar yaşanan olaylarda, tahta cüslardaki törenlerde görülebiliyorken; Emir Berkuk'un tahta oturmasından sonraki süreçte Halife'nin siyasette daha aktif bir rol üstlendiği görülür. Halife'nin içinde bulunduğu olaylardan en çarpıcı olanı, Halife'nin, Emir Kurt b. Ömer er-Türkmanî, Emr-i Candâr İbrahim b. Kutluk Temür el-Alâî, bir grup Türkmen ve Kürt ile anlaşarak Sultan Berkuk Kale'den çevgen<sup>410</sup> oynamak için meydana indiğinde Sultan'a suikast tertiplenmesi işine karışmasıdır. İbn Tagrıberdi'nin anlattığına göre, bu kişilerin aralarında yaptıkları anlaşmayla, Sultan Berkuk'a suikasttan sonra Halife Mütevekkil sultan ilan edilecek; et-Türkmanî ve el-Alâî de onun saltanatında önemli yerler edineceklerdi. Fakat bu suikast girişimi, 30 Ağustos 1383'te Emir Salahaddin Muhammed b. Muhammed b. Tengiz tarafından Sultan'a ihbar edildi. Sultan Berkuk; Halife Mütevekkil, Kurt et-Türkmanî ve el-Alâî'yi yanına çağırarak bu iddiayı onlara sorunca Halife ve el-Alâî inkar etti; ancak Kurt et-Türkmanî iddiaların doğruluğunu teyit etti. Emir Kurt, Halife'nin onu çağırdığını; Sultan Berkuk'un zalim olduğunu, tahtı kendisinin rızası olmadan ele geçirdiğini, halkın mallarını haksız yere aldığını ve kendisine yardım etmesi gerektiğini söylediğini ifade etmesi üzerine Sultan Berkuk, Mütevekkil'e bu söylenenlerin doğru olup olmadığını sordu ve Halife yine her şeyi inkâr etti. Fakat diğer emir İbrahim b. Kutluk Temür el-Alâî inkârdan vazgeçerek, Emir Kurt'un Halife'yle konuşmasında orada olmadığını ancak Halife'nin kendisini Fil Adası'ndaki evine çağırarak buna

---

<sup>409</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 252. Berkuk'tan sonra sultanlık Çerkes memlûklerden devam edecektir; bundan sonraki iç çatışmalarda Çerkes – Türk mücadelesi çatışmaların tabanını teşkil eder.

<sup>410</sup> Çevgen, Türkler arasında yaygın at üzerinde oynanan bir oyundur. Divanü Lugati't Türk'te de geçer; oyunla ilgili birkaç kelime de açıklanır. Örneğin, oyunun isminin geldiği “çögen” kelimesi, Kaşgarlı Mahmud'a göre “çevgen oyununda kullanılan değnek”tir. Daha fazlası için bkz. Kaşgarlı Mahmud, **Divanü Lugati't Türk**, İstanbul, Kabcacı, 2005, s. 241, 399, 523, 530, 538, 578, 637

benzer şeyler söylediğini ve onu '*Allah'ın rızası ve hakkın zaferi için*' isyana teşvik ettiğini itiraf etti. Halife Mütevekkil, bu sözleri de inkâr edince Sultan Berkuk, Halife'yi öldürmek için kılıcını kınından çıkardıysa da orada bulunan Naib Sudun hemen ayağa kalkarak Sultan Berkuk'u durdurdu. Bunun üzerine Berkuk, Emir Kurt et-Türkmanî ve İbrahim b. Kutluk Temür el-Alâî'nin çarımha çivilenmesini emredip;<sup>411</sup> Halife Mütevekkil'in katli için de kadıların çağrılmasını istedi; ancak kadılardan bu yönde bir fetva alamayınca Halife Mütevekkil'i Kale'de hapsedirdi.<sup>412</sup>

Sultan Berkuk daha sonra Halife Mütevekkil'i azlederek; onun amcaoğlu olan Ömer'i çağırarak Vasık Billah ismiyle halife ilan etti. Bazı emirlerin ısrarıyla Mütevekkil'in öldürülmesi arzusunun vazgeçip, bir müddet sonra da ellerinin çözülüp ailesiyle birlikte Kale içinde bir eve yerleşmesine izin verdi.<sup>413</sup>

### ***1.3.Saltanat Davasında Halife'nin Konumu***

Halife Mütevekkil'in bu durumu, Halife'nin azlinin ve ona reva görülen tavrın, Sultan Berkuk'a karşı isyan eden Malatya Naibi Mintaş Emir Temürboğa el-Afdalî ve ona karşı durmakla görevlendirilmişken bir müddet sonra ona katılan Halep Naibi Emir Yelboğa en-Nasırî tarafından Sultan Berkuk aleyhine yürütülen propagandada kullanması üzerine değişti. Sultan Berkuk, Emir Yelboğa'nın isyanı henüz vahim bir durum almadan önce tedbiren, eski halife Mütevekkil ve önceki sultan çocuklarının

---

<sup>411</sup> Emirler çarımha çivilenip Kahire ve Fustat'ta dolaştırıldı. Ardından Kale'nin altında Kurt et-Türkmanî infaz edildikten sonra birkaç memlûkün oraya giderek Sultan'ın Kutluk Temür'ü affettiğini söylemesi üzerine Kutluk Temür hapsedildi. İbn Tagrıberdi, 2013, s. 256

<sup>412</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 256; Suyutî, 1881, s.532; Tekindağ, 1961, s. 55-56; Aktan, 1991, s. 630; Sürur, 1947, s.87-88

<sup>413</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 257; Suyutî, 1881, s. 532; Sürur, 1947, s.88

diğer kişilerle görüşmesini yasakladı daha sonra da Mütevekkil'in gönlünü almak için ona bir miktar para ve hediye yolladı.<sup>414</sup>

Sultan Berkuk dönemindeki çatışmalarda, Türk – Çerkes mücadelesi geri plana damga vurdu. Çerkes memlûkler Kahire'den güç alırken; Türk memlûkler Kahire karşısında Şam'daki emirlerle bir ağırlık oluşturuyorlardı.<sup>415</sup> Nitekim Emir Yelboğa'nın isyanı, Şam'ın Eşrefî Memlûklerinin, Türkmen Beyi Dulkadiroğlu Sevlî Bey<sup>416</sup> ve Arap Emiri Nuayr'ın katılımıyla büyüdü. Muhaliflerin halife sancakları hazırlatarak Kerek, Şam ve Ba'lebek<sup>417</sup> Kaleleri dışındaki tüm yerleri ele geçirmesi üzerine Kahire ordusu, 5 Nisan 1389'da Şam'a vardı; ancak burada ağır bir yenilgi aldı.<sup>418</sup> Bunun üzerine Sultan Berkuk, yenilgi korkusuyla bir yandan yeni bir ordu hazırlarken bir yandan da toplumsal desteğini arttırabilmek ve muhaliflerin Mütevekkil üzerinden giriştikleri karşı propagandayı kırabilmek için Mütevekkil'i Kale içindeki evinden çağırıp; kadılar huzurunda ona hilat giydirip; *altın kökreteli* bir at hediye ederek onu Nisan 1389'da tekrar halife ilan etti. Halife'ye Kale içinde bir saray, ikta ve maaş tahsis edildi.<sup>419</sup>

Halife Mütevekkil, 3 Mayıs 1389'da, Sultan Berkuk'un isteğiyle Kale'den şehre indi ve yanında Saltanat Naibi Emir Sudun el-Fahrî, Şeyhülislam Seraceddin Ömer el-Bulkînî de bulunur halde, Kahire sokaklarında, elindeki kağıttan Sultan'ın vergilere ve mezalime son verdiği; halkın ona itaat etmesi gerektiği; '*azgın düşman*'dan barış istenmesine rağmen kabul edilmediği; halkın kapıları kapatması, mahalle girişlerini

---

<sup>414</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 261; Tekindağ, 1961, s. 57-59; Sürur, 1947, s.89

<sup>415</sup> Clot, 2005, s. 101

<sup>416</sup> Sevlî Bey'in kardeşi Halil Bey'in Sultan Berkuk tarafından öldürülmesinden sonra Selvi Bey Dulkadirilerin başına geçti ve Berkuk'un önlemlerine karşı ona isyan eden Yelboğa en-Nasırî'ye katıldı. Bkz. Refet Yinanç, **Dulkadir Beyliği**, Ankara, TTK Basımevi, 1989, s. 27-30

<sup>417</sup> Veya Baalbek, Doğu Lübnan Sıra Dağları'nın (Anti-Lübnan Dağları) batı eteklerinde Beka Vadisi'nin kuzeydoğusunda yer alan bir kent. Bkz. İdris Bostan, "Ba'lebek", **DİA**, 1992, C.5, s. 9-11

<sup>418</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 262-263; Tekindağ, 1961, s. 58-60

<sup>419</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 264; Suyutî, 1881, s. 532; Aktan, 1991, s. 631

tutması, canı ve namusu için savaşması gerektiği ifadelerini okudu.<sup>420</sup> Ancak Sultan Berkuk'un bu girişimi, halkı korkuya salmak ve olayın gidişatını daha da aleyhine çevirmekten başka bir işe yaramadı.

Emir Yelboğa en-Nasırî'nin muhalif emirler ve memlûkler dışında Kürt, Türkmen ve Arapların da katılmış olduğu grubu ile Kahire'ye yürüyüşü devam etti. Emir Yelboğa Kahire'ye vardığında burada da kendisine katılanlar oldu. Kale'de ise sultan sancakları burçlara dikildi; savaş kösleri vuruldu; asker toplandı. Sultan Berkuk ve Halife Mütevekkil Kale içinde atla dolaştılar; ancak o gün bir çatışma olmadı. Direnemeyeceği ortada olduğundan Sultan Berkuk, saltanat hançerini iki emirle birlikte Emir Yelboğa'ya yollayarak can güvenliği istedi ve ortadan kayboldu.<sup>421</sup> Emir Yelboğa en-Nasırî; Halife Mütevekkil ve Kadıkudat'ı saygılı biçimde ağırladı, ardından Sultan Berkuk'a muhalif olup İskenderiye'de tutsak edilmiş emirlerin, Halife Mütevekkil'in yazılı kararı ile serbest bırakılması kararlaştırıldı. Emir Yelboğa, kendini sultan ilan etmedi; onun tavsiyesiyle Berkuk'un tahttan indirmiş olduğu Melih Salih, Sultan Melik Mansur ismi ile tekrar çıkarıldı ve Halife Mütevekkil'in de katıldığı törende sultan ilan edildi. Emir Yelboğa en-Nasırî ise atabeklik makamına seçildi.<sup>422</sup>

Atabek Yelboğa'nın, iktidarı giderek ele almaya başlaması ve ardından daha önce ittifak ettiği kimseleri yönetimden uzak tutması neticesinde ona en büyük desteği sağlamış Emir Mintaş ile arası açıldı. Emir Mintaş, Atabek Yelboğa'ya karşı olan Berkuk'un memlûkleri ile birlikte Kale'yi kuşattı. Yelboğa, Halife Mütevekkil'i arabuluculuk için Mintaş'a yolladıysa da Halife Mütevekkil, Emir Mintaş'ı bu işten

---

<sup>420</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 265; Tekindağ, 1961, s.60

<sup>421</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 269-270. Tekindağ'ın verdiği bilgiye göre Sultan Berkuk önce Cîze'ye sonra da Şeyh Ekmeleddin'in akrabası Ebu Yezid'in evine sığındı. Tekindağ, 1961, s. 62

<sup>422</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 269-273. Cemaleddin Sürur'a göre, bazı emirlerce Halife de sultanlık için aday gösterilmiş; ancak o kabul etmemişti. Bkz. Sürur, 1947, s.90.

vazgeçirmeye ikna edemedi ve nihayet Mintaş, Kale'yi ele geçirerek Yelboğa'yı İskenderiye'ye hapse yolladı.<sup>423</sup>

İktidarın sürekli el değiştirdiği Sultan Berkuk sonrası çalkantılı dönem, Kerek Kalesi'ne hapsedilmiş Berkuk'un tekrar saltanata yürüyüş yolunu açacaktı. Bu yolda, 1389 Güzü'nde Berkuk'un, sürgün yaşadığı Kerek'in halkını arkasına alarak 6 Aralık 1389'da Şam'ı kuşatması<sup>424</sup> üzerine Emir Mintaş, önce Halife Mütevekkil Alellah ve kadıları topladı ve onlardan Berkuk'un gayrişer'i işler yaptığına ve Berkuk ile savaşmanın gerekliliğine yönelik bir fetva olarak bunu on nüsha çoğaltıp okunması için ülkenin farklı kazalarına gönderdi. Emir Mintaş daha sonra Berkuk'un karşısına Sultan Melik Mansur Hacı için Halife Mütevekkil ve kadılardan reşitlik onayı olarak onun sultanlığına vurgu yapmak istedi ve böylece Berkuk'u Melik Mansur Hacı karşısında isyan etmiş hale düşürerek Berkuk'un yürüyüşü ve eylemlerinin meşruiyetini tamamen yitirmesine çabaladı. Berkuk'un yine de giderek güçlenmesi üzerine Emir Mintaş; Halife Mütevekkil Alellah, dört mezhep kadısı, Şeyh Seraceddin Ömer el-Bulkınî, Kadilkudat Bedreddin Muhammed b. Ebu Beka'nın imzaladığı; Müslümanların, *kafirlere karşı* savaşanlara yardımcı olmaları gerektiği yönünde bir fetva daha aldı.<sup>425</sup>

Nihayet 23 Aralık 1389'da, Emir Mintaş ile Berkuk arasında yaşanan çatışmada Berkuk'un sağ ve sol kanatları kırılrsa da kendisinin de içinde bulunduğu merkez grup, Sultan Melik Mansur Hacı'yı, Halife Mütevekkil Alellah'ı, kadıları ve devlet hazinesini ele geçirdi. Emir Mintaş, Berkuk'un yenilerek kaçtığını zannederek savaş meydanından kaçan kanattaki Berkuk memlüklerini kovalarken Berkuk, Sultan ve Halife'yi her iki

---

<sup>423</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 277-279; Tekindağ, 1961, s. 63-64

<sup>424</sup> Tekindağ, 1961, s. 65-66

<sup>425</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 286; Tekindağ, 1961, s. 66-67



yanına alarak sultan sancağı altında duruyordu. Bu durumu gören Emir Mintaş taraftarları da Berkuk'a karşı tekrar bir karşı harekete geçemediler.<sup>426</sup>

Berkuk önce Halife Mütevekkil ve kadılardan Sultan Melik Mansur Hacı'nın saltanattan feragat ettiğine dair şahitlik aldı daha sonra da kendisine sultanlık biatı kabul etti. Böylece ikinci defa tahta çıkan Sultan Berkuk, Kahire'ye Halife Mütevekkil ve kadılar eşliğinde girdi ve burada 10 Şubat 1390'da Halife elinden hilat giydi.<sup>427</sup>

Halife Mütevekkil, henüz Emir Mintaş iktidarı kaybetmemişken Berkuk'a karşı çıkarılan fetvalarda imzası bulunmasına rağmen azledilmedi.<sup>428</sup> Bunun yanında Sultan Berkuk, 1399 Haziranı'nda hastalandığında da Halife Mütevekkil'i ve kadıları çağırarak onlardan kendisinden sonra sırasıyla oğulları Melik Ferec, Abdülaziz ve İbrahim'e saltanat biatı aldı.<sup>429</sup>

#### ***1.4. Dış Gelişmeler ve Halife'nin Dahli***

Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezid 1392 yılında Halife'den teşrif<sup>430</sup> istedi; ancak bu Halife'den ziyade Memlük Sultanı Berkuk'a ulaşmak için yapılmış bir hareketti; zira gelen Timur tehlikesine karşı bir ittifak arayışının sonucuydu.<sup>431</sup> Nitekim Sultan Berkuk da Sultan Bayezid'e giden teşrifin yanında Kerek Naibi Emir Hüsameddin Hasan el-Küçkünî'yi hediyelerle gönderdi. Heyet, Bursa'da merasimle karşılandı; Sultan Bayezid

---

<sup>426</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 288-289

<sup>427</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 289-292; Tekindağ, 1961, s. 68-69

<sup>428</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 312-313. Bunda, Halife Mütevekkil'in Sultan Berkuk'un daha önce dilediği özrü kabul etmesi ve Berkuk'un Halife'nin muhalifler safındayken kendisine karşı tutumunun aksini yapabilecek gücünün olmadığını bilmesi de etkili olsa gerektir.

<sup>429</sup> Sürur, 1947, s. 92-93; Tekindağ, 1961, s.113.

<sup>430</sup> Teşrifin kelime anlamı şereflendirmek demektir. Buradaki kavramsal anlamı ise Halife tarafından gönderilen ve böylece gönderilen kişiyi meşru hükümdar olarak tanıtan bir yazılı metin veya hükümdarlık sembolü olan hilat, kılıç ve benzeri gibi sembolik nesnelere.

<sup>431</sup> Barthold, 2012, s. 80; Arnold, 1924, s.106; Aktan, 1991, s.632

de gönderilen teşrifi giydi ve kılıç kuşandı; bundan sonra da Sultan Berkuk ile Sultan Bayezid arasında mektuplaşma ve hediyeleşmeler devam etti.<sup>432</sup>

Sultan Berkuk ve Sultan Ferec dönemlerinin en belirleyici olayı, Timur'un Memlûk sahasına girmesidir. Bu olay pek tabii ki Memlûklerin önceliği haline geldi ve Timur'u karşılamak için hazırlıklar yapıldı. Sivas ve Kayseri Hakimi Kadı Burhaneddin'in Timur'un kendisine yolladığı tehdit dolu mektubu, Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezid ve Memlûk Sultanı Berkuk'a yollaması üzerine bir bölgesel bir ittifak kuruldu.<sup>433</sup> Ayrıca bu hazırlıklar kapsamında düzenlenen bir toplantıda Halife Mütevekkil ve kadılardan ordu masrafları için ek veya defaten vergi alınmasına izin veren bir icazet de alındı.<sup>434</sup>

Bağdat'ın Timur tarafından zaptı sonrasında Ahmed Celayirî'nin Memlûklere sığınması ve Sultan Berkuk ile Timur arasındaki mektuplaşmalardan sonra Berkuk, Suriye'ye gitmek için hazırlıklara başladı. Memlûk Devleti'e doğudan gelen tehlikeler, genellikle ordu tarafından Şam'da karşılanıyordu. Sultan Berkuk, yanında Ahmed Celayirî, Halife Mütevekkil, dört başkadı bulunur halde yola koyuldu; ancak yolda, Erzurum'a kadar gelmiş olan Timur'un Memlûkler üzerine değil Altın Orda Hanı Toktamış Han üzerine gittiği haberi alındı. Buna rağmen Memlûk ordusu yürüyüşünü devam ettirdi; Şam'a vardı ve böylece savaşa hazır bir görüntü verdi.<sup>435</sup>

Timur tehlikesi, Timur'un Altın Orda ve ardından Hindistan üzerine yürümesiyle bir müddet ortadan kalkınca, Kadı Burhaneddin'in Akkoyunlular

---

<sup>432</sup> Tekindağ, 1961, s. 101-104; Aktan, 1991, s.632

<sup>433</sup> İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, Ankara, TTK Basımevi, 2000, s. 20; Cüneyt Kanat, **Memlûk-Timurlu Münasebetleri (1382-1447)**, İzmir, Ege Üniversitesi, Doktora Tezi, 1996, s. 56-58. Ayrıca, Altınorda Hanı Toktamış Han da Memlûklerle ittifak içerisindeydi. Toktamış Han'ın Kahire'ye yolladığı elçiler 25 Ocak 1385'te önemle karşılanmışlardı. Bkz. Aka, 2000, s. 14

<sup>434</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 329-330; Kanat, 1996, s. 45

<sup>435</sup> Aka, 2000, s. 20; Kanat, 1996, s. 50-74

tarafından öldürülmesinden sonra boşalan Sivas ve civarı bölgesi için Osmanlılar hızlı davrandı ve burayı hakimiyet altına aldı. Malatya'nın da Osmanlı Devleti'nce alınması, Memlüklerin rahatsızlığını arttırdı<sup>436</sup> ve Timur'a karşı kurulmuş olan ittifak bozuldu. Sultan Berkuk'un da ölümü ardından Timur'un yeni seferi için uygun bir ortam oluştu; Timur'u bu defa genç Sultan Ferec ve emirler karşılayacaktı.<sup>437</sup>

Timur'u karşılamak için emirler ve Sultan Ferec, orduyla birlikte 23 Aralık 1400'te Şam'a gittiler. Halife Mütevekkil de hareket edenler içerisindeydi. Ancak Sultan Ferec'in bir grup emirle korkuya kapılarak kaçması ardından Şam, önceleri bir grup emirin halkla birlikte direnmesine rağmen savunulamadı ve yakıldı.<sup>438</sup> Bu kaçış ardından genç Sultan Ferec'in iktidarı ekonominin de felce uğramasıyla tümüyle yok oldu.<sup>439</sup> Emirler arasındaki mücadeleler arttı ve sonunda Halife Mütevekkil'in de katıldığı törenle Berkuk'un diğer oğlu Melik Abdülaziz tahta çıkarıldı.<sup>440</sup> Ancak iki ay sonra, bu sultan değişikliğiyle güçlerini kaybetmiş emir grubu, Emir Yaşbek'in önderliğinde Melik Abdülaziz'i tahttan indirip Melik Ferec'i tekrar sultan ilan etti. Bu durum karşısında Halife Mütevekkil'e düşen görev, Melik Ferec'in sultanlığını ikinci kez onaylamaktan başka bir şey değildi.<sup>441</sup>

Memlük siyasi tarihinin en etkin halifelerinden olan ve kendisinden sonra beş evladı halifelik yapacak Mütevekkil Alellah, 17 veya 18 Ocak 1406'da<sup>442</sup> ömrünü

---

<sup>436</sup> İ.H.Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.2, Ankara, TTK, 2011, s.188

<sup>437</sup> Aka, 2000, s. 24-25

<sup>438</sup> Timur, önce vergi verilmesi halinde kuşatmayı kaldıracağı sözünü verdi. Verginin ödenmesinin ardından silahların da toplanmasını istedi. Bunun sonucunda savunmasız kalan şehir yakıldı. İbn Tagrıberdi, 2013, s. 339-344; Clot, 2005, s. 103; Aka, 2000, s. 26

<sup>439</sup> Hatta öyle ki Şam minberlerinde sadece Halife Mütevekkil Alellah'ın adı anılmış, Sultan Ferec'in adı anılmamıştı. İbn Tagrıberdi, 2013, s. 367; Clot, 2005, s. 105-107.

<sup>440</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 367-372

<sup>441</sup> Clot, 2005, s. 107; İbn Tagrıberdi, 2013, s. 377;

<sup>442</sup> Suyutî, 1881, s.533'de ve İbn İyâs'tan aktaran Aktan, 1991, s. 632'de 28 Recep şeklinde iken İbn Tagrıberdi, 2013, s. 377'de 27 Recep şeklinde.

tamamladı; Mütevekkil'in ölümünden dört gün sonra oğlu Ebu Fazl Abbas Kale'ye çağrılarak Mustaîn Billah lakabıyla halife ilan edildi.

## **2.Vasık Billah, Ebu Hafs Ömer bin Vasık Billah İbrahim (1383-1386)**

Halife Mütevekkil Alellah, Sultan Berkuk'a suikast girişiminin düzenleyicilerinden olduğu anlaşılması üzerine Berkuk tarafından azledilerek Kale'de hapsedildikten sonra Ömer bin İbrahim çağrılarak Eylül 1383'da Vasık Billah lakabıyla halife ilan edilmişti.<sup>443</sup>

Mütevekkil'in Berkuk tarafından azledilmesi ardından onun yerine gelecek halifenin pek etkin olması beklenemezdi; nitekim II.Vasık'ın etkin olduğu bir tarihi olaya kaynaklarda tanık olunmamıştır.

Elimizde hakkında fazla bilgi olmayan II.Vasık Billah, Suyutî'nin verdiği bilgiye göre 13 Kasım 1386'da vefat etmiş; Seyyide Nefise'ye gömülmüştür.<sup>444</sup>

## **3.Musta'sım Billah, Ebu Yahya Necmeddin Zekeriya bin Vasık Billah İbrahim (1377'de 15 gün, 1386-1389)**

Daha önce anlatıldığı gibi Melik Mansur Ali döneminde Emir Aynabek el-Bedrî, Mütevekkil'i Kus'a sürgün edip, 12 Temmuz 1377'de Necmeddin Zekeriya b. İbrahim'i herhangi bir biat töreni yapmadan halife ilan etmiş; ancak emirlerin muhalefeti sebebiyle Mütevekkil, 27 Temmuz 1377'de tekrar halifelğe iade edilmişti.<sup>445</sup> Mu'tasım

---

<sup>443</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 257; Suyutî, 1881, s. 532-533; Aktan, 1991, s. 633-634

<sup>444</sup> Suyutî, 1881, s. 532-533; Aktan, 1991, s. 634

<sup>445</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 242

Billah Necmeddin Zekeriya eğer bu hilafet dönemi sayılırsa Mısır'daki sekizinci sayılmazsa dokuzuncu Abbasî halifesidir.

Musta'sım Billah'ın asıl hilafet dönemi, Mütevekkil Alellah'ın karıştığı Sultan Berkuk'a suikast girişimi ardından halife ilan edilerek ölümüne kadar üç yıl halifelik yapmış olan kardeşi II.Vasık Billah'tan sonraki hilafet dönemidir.

Musta'sım, II.Vasık'ın ölümünden sonra Sultan Berkuk tarafından çağrılmış; amcası Mu'tezid Billah'ın, kendisini veliaht tayin ettiğini ifade eden ahitnameyi göstermiş ve Kasım 1386'da halife ilan edilmiştir. II. Vasık gibi Sultan Berkuk'un altında sessiz bir yaşantısı olan Musta'sım, daha önce bahsedildiği gibi Sultan Berkuk'un Nisan 1389'da tekrar Mütevekkil'i halife ilan etmesine kadar hilafette kalmış; 1399 yılında vefat etmiştir.<sup>446</sup>

#### **4.Musta'în Billah, Ebu Fazl Abbas bin Mütevekkil Alellah (1406-1414)**

Halife Mütevekkil Alellah'ın ölümünden dört gün sonra 22 Ocak 1406'da oğlu Ebu Fazl Abbas çağrılarak Musta'în Billah lakabı ile halife ilan edildi.<sup>447</sup> Halife Musta'în Billah, Kahire'deki halifeler içinde sultanlık da yapması sebebiyle özel bir yere sahiptir.

##### ***4.1.Halife Musta'în'in Sultan Edilmesi***

Halife Musta'în'in sultan edilmesi, bazı büyük emirlerin bir olarak Sultan Ferec'e karşı yürüttükleri ayaklanma karşısında başarılı olmalarının ardından, kimin

---

<sup>446</sup> Suyutî, 1881, s. 532, 534; Aktan, 1991, s. 633

<sup>447</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 377

tahta oturacağı konusundaki tartışma ve çatışmaları bertaraf etmek için alınan bir kararın neticesidir.

Emir Çekem ayaklanarak kendini Fırat'tan Gazze'ye sultan ilan etmişti; ancak 25 Nisan 1407'de Akkoyunlu Karayülük Osman Bey ve Türkmenler tarafından Diyarbakır'da öldürüldü.<sup>448</sup> Sultan Ferec, Emir Çekem'in öldürülmesine rağmen Şam'da otorite sağlayamadı. Sultan Ferec'in daha önce güvendiği, Emir Çekem'e karşı savaştırdığı ve birer defa affetmiş olduğu Emir Şeyh ile Emir Nevruz aralarında anlaşıp; Sultan'ı 1412 Mayıs'ında Şam civarında mağlubiyete uğrattılar; Sultan, Şam'a doğru kaçmak zorunda kaldı.<sup>449</sup>

Muhalif emirlerin yanındaki Halife Musta'ın Billah, 7 Mayıs 1412'de Melik Nasır Ferec'i sultanlıktan azletti. Emirler, Halife'yi başa geçirmek istedilerse de gelecekte olabileceklerden korkan Halife Musta'ın bunu kabul etmedi. Ancak emirler Musta'ın'ın, Sultan Ferec karşısındaki muhalif rolünü arttırmak ve onu bu işi kabule mecbur bırakmak için Halife'nin anne bir kardeşi Nasıruddin Muhammed b. Mübarek Şeyh et-Tâzî'yi bir belge ile halk arasında dolaştırıp; Halife Musta'ın'ın, Sultan Ferec'in *kötülüklerine karşı* halkı mücadeleye çağırdığı yönünde haberleri yaydılar.<sup>450</sup> Bunun üzerine Halife Musta'ın, Sultan Ferec'in ileride taht mücadelesini kazanması

---

<sup>448</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 380; Faruk Sümer, "Akkoyunlular", **DİA**, 1989, C.2, s.271

<sup>449</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 380-396; Kazım Yaşar Koprıman, **Mısır Memlûkleri Tarihi Sultan Al-Malik Al-Mu'ayyed Şeyh al-Mahmûdî Devri (1412-1421)**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989 s. 99-103; Holt, 1984, s. 506; Clot, 2005, s. 107; Yiğit, "Şeyh el-Mahmudî", **DİA**, 2010, C.39, s. 58-59  
Ayrıca Emir Yaşbek, Çekem, Nevruz ve Şeyh arasındaki mücadeleler ile Sultan Ferec'in bunlarla uzun uzadıya değişen ittifaklar içerisinde mücadeleleri için bkz. Koprıman, 1989.

<sup>450</sup> Koprıman, 1989, s.105-106. İbn Tagrıberdi'nin anlattığına göre bu ilan üzerine halk ikiye ayrılmıştı. Muhalifler, Halife'ye karşı çıkmanın küfür, Allah ve Peygamber'e isyan olduğunu düşünürken; Ferec taraftarları, onun meşru sultan olduğunu, her kim ki ona isyan ederse onun itaatten çıkmış olacağını düşünüyorlardı. Bkz. İbn Tagrıberdi, 2013, s. 399. Bu durum, meselenin dini bir tavır veya ilkeden ziyade tamamen siyasi bir mahiyet taşıdığını göstermektedir. Bunun yanında, toplumda halifenin de konumunun sorgulandığı, kendisine itaatin ve kendisinin kabulünün her durum için geçerli olmadığı bu örneklerle ortadadır.

durumunda kendi başına gelecek olanın artık belli olduğundan sultanlığı kabul etti.<sup>451</sup> Sultan Ferec'in durumu, muhalifler karşısında giderek geriledi ve nihayet Sultan Ferec aman istedi. Sultan Ferec, amanın ardından tutulduktan sonra Şam Kalesi'nde hapsedildi ve idamı tartışılmaya başlandı. Halife Musta'în de Sultan Ferec'e karşı isyanın içerisinde yer aldığı ve olmaz ya Sultan Ferec'in tekrar iktidarı ele geçirmesi durumunda kendi akıbeti az çok belli olduğundan Sultan Ferec'in idamını istedi; buna tek direnen Hanefî Başkadısı da ikna edilerek Sultan Ferec'in öldürülmesinde karar kılındı. Biri Halife'nin kardeşi İbn Mübarek, biri Emir Nevruz'un biri de Emir Şeyh'in adamı olan üç kişi yanlarında iki cellat ile gelip kendilerine direnen genç Sultan Ferec'i boğdurdular.<sup>452</sup>

Emir Nevruz Şam'da buranın naibi olarak bırakıldıktan sonra Halife Musta'în Billah ve Emir Müeyyed Şeyh Kahire'ye geldiler; Halife ve Sultan Musta'în Kale'de saraya yerleşti; Musta'în böylece altı ay sürecek olan saltanatı boyunca Emir Müeyyed Şeyh'in *'elinde ve emri altındaydı'*.<sup>453</sup> Nihayet Müeyyed Şeyh, 6 Kasım 1412'de emirler, dört kadı ve Kadıkudat Celaleddin el-Bulkînî'nin iştirakiyle alınan kararla sultan oldu; çıktı saraya oturdu. Ancak Melik Ferec'in sultanlıktan indirilmesi bahsinde adı geçen Emir Nevruz bu durumu kabullenmeyerek Kahire'ye yolladığı mektuplarda *"İmamî El-Musta'înî"* ibaresini kullanarak Musta'în Billah'ı işaret ediyordu. Emir Nevruz'un muhalefetini sürdürmesi üzerine Sultan Müeyyed Şeyh, Şubat 1413'te Emir Nevruz'a karşı savaş hazırlıklarına başladı ve 7 Mart 1414'te Musta'în Billah'ı

---

<sup>451</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 398-399. Suyuti'ye göre Halife, eğer bir gün sultanlıktan indirilirse halifelğe devam edeceği şartıyla bu sultanlığı kabul etti. Suyutî, 1881, s. 534; Aktan, 1991, s. 635; Sürur, 1947, s.93-94

<sup>452</sup> Koprman, 1989, 107-108; İbn Tagrıberdi, 2013, s. 399

<sup>453</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 401. Halife gerçek gücün kendi elinde olmadığı sultanlığı süresi içerisinde, yalıtılmış biçimde yaşamaktan sıkıntı ve üzüntü duymaktaydı. Holt, 1984, s. 506; Sürur, 1947, s.96

halifelikten azlederek yerine kardeşi Davud'u Mu'tezid Billah lakabıyla halife ilan etti.<sup>454</sup>

Sultan Müeyyed Şeyh bu hareketiyle belli ki Emir Nevruz ile Halife Musta'ın'ın olası işbirliğini bertaraf etmek istiyordu. Hiç şüphesiz daha önce sultanlığı tatmış, emirlerle ilişkilerini belirli bir düzeye ulaştırmış Halife Musta'ın'ın, Müeyyed Şeyh'in saltanatı için arz ettiği tehlike, o zamana kadar devletin içinde yer almamış kardeşi Davud'unkinden daha azdı. Bunun yanında Sultan Müeyyed Şeyh'in Halife Musta'ın Billah'ı daha önce azletmemiş olmasının nedeni de bu olay ile siyaseten karşı propaganda üretilmesinin önüne geçmekti. Siyasette, dikkatlerin kanalize edileceği herhangi bir tehlike olmadığı zamanlarda, iktidarın eleştiri alabilecek eylemleri, kendisi için daha yıpratıcı olurken; askeri tedbir ve eylem dönemlerinde bazen bunların bahsi bile edilmez.

Netice itibariyle Müsta'ın Ahmed, 1418 yılı Ocak ayında İskenderiye'ye gönderilene kadar üç yıl kalede gözetim altında tutuldu. Bu süre zarfında sultanlıktan azledildikten sonra kişilerle görüşmemesi için kapısında adam bekliyordu. Emir Nevruz ise kadıları çağırarak Musta'ın'ın azlinin haksız olduğuna yönelik karar aldı<sup>455</sup> ve böylece Sultan Müeyyed Şeyh'e karşı mücadelesinin meşruiyetini arttırmaya çalıştı.

Müsta'ın Billah, 29 Ocak 1417'de İskenderiye'ye gönderildi<sup>456</sup> ve burada 1421 yılı Aralık ayına kadar mahpus kaldı; serbest bırakıldıktan sonra da vebadan ölene kadar kendi isteği ile ticaretle uğraşarak İskenderiye'de yaşadı.<sup>457</sup>

---

<sup>454</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 401-405; Suyutı, 1881, s. 537; Koprıman, 1989, s.110-116; Yiğit, 2010, C.39, s. 59; Holt, 1984, s. 507

<sup>455</sup> Suyutı, 1881, s. 537

<sup>456</sup> Koprıman, 1989, s.116.



Halife Müsta'in Billah yaşamında bir Muzaffer Şah'a taklid göndermişti. Gucerat Valiliği'ne atanmışken Tuğluk Hanedanı'nın çöküşü ardından bağımsızlığını ilan eden Muzaffer Şah, 1410 yılında meşruiyetini sağlamlaştırmak için Halife Müsta'in'den taklid istemiş; Halife de bu isteği yerine getirmişti.<sup>458</sup>

## **5.Mu'tezid Billah, Ebu Feth Davud bin Mütevekkil Alellah (1414-1441)**

Halife I.Mütevekkil Alellah'ın oğlu olan Ebu Feth Davud, kardeşi Müsta'in Billah Ebu-Fazl Ahmed'in halifelikten azlinden sonra onun yerine halife ilan edilmek için Kale'ye çağrıldı; ancak Müsta'in Billah'ın azli, meşru bir gerekçe olmadan, Sultan tarafından gerçekleştirildiği için kadılar, Davud'a biat etmeye gönüllü değillerdi. Buna rağmen 9 Mart 1414'te Davud'a Mu'tezid Billah ismi verilip hilat giydirildi.<sup>459</sup>

### ***5.1.Sultan Müeyyed Şeyh Döneminde Halife'nin Durumu***

Mu'tezid Billah, Sultan Müeyyed Şeyh'in sultanlık dönemi boyunca büyük işler içinde bulunmadı. Bu dönemde Halife, 1415 Güzü'nde, Sultan Müeyyed Şeyh'e isyan eden Şam Naibi Emir Kanıbay'ın yok edildiği Şam seferine katıldı.<sup>460</sup> Halife'nin sefere götürülmesi, Sultan Müeyyed Şeyh'in, Emir Kanıbay karşısında kendi meşruiyetini vurgulamasından başka bir şey değildi.

---

<sup>457</sup> Suyutî, 1881, s. 537. Müsta'in, Bağdat Abbasî Halifelerinden sonra Mescidü'l-Haram'da cuma hutbelerinde, dua edilen ilk Abbasî halifesidir. Kendisinin azlinin meşru olmadığını düşünerek yerine Yahya'yı vasiyet etmişse de bu gerçekleşmemiştir. Aktan, 1991, s. 636-637

<sup>458</sup> Yiğit, 1991, s. 163

<sup>459</sup> Aktan, 1991, s. 637. Davud'un annesi Güzel isminde bir Türk'tü. Suyutî, 1881; Aktan, 1991.

<sup>460</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 411. Özellikle Şam'ı ele geçirerek isyan eden muhalif emirlere karşı düzenlenen seferlere sultanlar iştirak ediyorlarsa genellikle halifeleri de yanlarında götürüyorlardı; bu onların meşruiyetini destekleyen bir göstergedi.

28 Eylül 1418'de Sultan; kadıları, Halife'yi ve Kadıkudat el-Bulkinî'yi çağırarak Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'un faaliyetleri sebebiyle fiyatların arttığını; Kara Yusuf'un haremde kırk kadının bulunduğunu, onun Müslüman olmadığını; Müslümanların sınır karakollarına saldırdığını anlatınca katılanlar hemen Kara Yusuf'un öldürülmesinin gerekli olduğunu belirten bir fetva hazırladılar. Bu fetva, Halife Mu'tezid Billah tarafından da onaylanarak Kahire sokaklarında okundu.<sup>461</sup>

Veba, Mısır'a defalarca geldi. Kaynaklar bu salgınlardaki ölümler ve kıtlıklardan uzun uzadıya korkunç bir tablo çizerek bahsederler. 1419 yılında veba Mısır'a tekrar gelince, 4 Mayıs'ta halkın üç gün oruç tutması istendi. Üçüncü gün Sultan Müeyyed Şeyh, atı süssüz ve saltanat alametlerinden arı bir şekilde Halife, kadılar, şeyhler ve ahali ile sahraya çıkıp, dua edip, kurban kestiler.<sup>462</sup>

### ***5.2.Halife'nin Melik Ahmed'in Saltanatına Muhalefeti ve Emir Tatar***

Sultan Müeyyed Şeyh, 1420 Ekimi sonunda hastalandı; ardından Halife Mu'tezid Billah, kadılar ve emirlerden kendisinden sonra bir buçuk yaşındaki oğlu Ahmed'in saltanatı için biat aldı. Ancak 14 Ocak 1421'de Sultan'ın vefatından sonra Melik Ahmed'in tahta geçirilirken ağlaması ve susturulamaması üzerine Halife Mu'tezid Billah, bu yaşta bir çocuğun tahtta olması, emirler arasında çatışmalara sebep olur savıyla henüz yirmi aylık olan Melik Ahmed'in saltanatına itiraz etti. Fakat Sultan Müeyyed Şeyh'in memlükleri, o büyüyene kadar devlet işleriyle Atabek Altunboğa'nın sorumlu olacağını söylemeleri ve ısrar etmeleri üzerine Halife'nin de yapacak bir şeyi kalmadı; çocuk sütannesinin kucağından alınıp tahta oturtularak sultan ilan edildi.<sup>463</sup>

---

<sup>461</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 422-423

<sup>462</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 427

<sup>463</sup> Akabinde, adet üzerine içerde çalınan köslerin çıkardığı ses sebebiyle çocuk Sultan Ahmed, çok korkup şaşkı kaldı. İbn İyas'tan aktaran Ahsen Batur, bkz. İbn Tagrıberdi, 2013, s. 437

29 Ağustos 1921’de, Sultan Muzaffer Ahmed’in annesiyle evlenmiş olan Emir Tatar, Melik Ahmed’i tahttan indirip annesinin yanına yolladı. Bundan sonra kadının yanına bir daha uğramayan Sultan Tatar, daha sonra da onu boşadı. Fakat taht, ona da uzun süre nasip olmadı. Tatar, sultan olduktan elli gün sonra rahatsızlandı. Bunun üzerine İskenderiye’de hapse yollanan Halife Musta’in Billah’ı 22 Kasım 1421’de serbest bıraktırdıysa da bu onu kurtarmadı. Ancak 30 Kasım 1421’de ölmeden önce oğlu Muhammed’e Halife, kadılar ve emirlerden saltanat biatı alabildi. Öldüğü gün, oğlu Muhammed, Melik Salih ismiyle on yaşında tahta geçti.<sup>464</sup> Bu yaşanan olaylarda Halife, sadece tahta geçen kişiye hilat giydirdi. Sultan Tatar’ın oğlu Muhammed için yaptıkları da uzun dönemde bir fayda vermedi; Tatar’ın Müeyyed Şeyh’in oğlu Ahmed’e yaptığını, Melik Eşref Barsbay da onun oğluna yaparak onun küçük oğlunu tahttan indirdi.<sup>465</sup>

### ***5.3.Sultan Aziz Yusuf’un Hal’ Edilmesi***

Sultan Eşref Barsbay’ın saltanatı başında, Kıbrıs hükümdarının esir edilmesi ile neticelenen zafer,<sup>466</sup> kendisinin iktidarını muhkemleştirdi ve böylece ölümüne kadar on dört yıl (1422-1438) saltanat sürdü. Uzun saltanatı olan sultanlar, çok memlük alıp maiyetlerini genişletiyor ve kendileri öldükten sonra da kalan memlükleri aracılığıyla etkilerini devam ettiriyorlardı. Sultan Eşref Barsbay öldükten sonra onun vasiyeti ve Halife’nin imzaladığı ahitname<sup>467</sup> ile tahta geçen oğlu Melik Aziz Yusuf zamanında da Eşrefi Memlüklerin etkileri ve üstadlarının oğlu Melik Yusuf’a bağlılıkları devam etti. Melik Yusuf’a atabek olan Emir Çakmak; kendine taht yolunu açmak için bu gücü kırmak zorundaydı. O da bu direci, daha önce uzun saltanat sürmüş Sultan Müeyyed

---

<sup>464</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 445-448

<sup>465</sup> Koprman, “Barsbay”, *DİA*, 1992, C.5, s.84

<sup>466</sup> Clot, 2005, s. 111-116; Koprman, 1992, C.5, s. 84-85

<sup>467</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 500

Şeyh'in taraftarlarını arkasına alarak Eşrefî Memlûklere karşı bir mücadeleye girişerek kırmaya çalıştı. Kale içi çatışmalar sonucunda Sultan Aziz Yusuf, 9 Eylül 1438'de tahttan indirildi. Halife II.Mu'tezid Billah, kadılar ve emirler çağrıldı. Atabek Çakmak'ın taraftarı Emir Korkmaz, Melik Yusuf'un küçük olduğu; devletin sıhhati için güçlü bir emirin tahta geçmesi gerektiği; buna da Emir Çakmak'ın yakışacağı yönünde bir konuşma yaptı. Ardından bu konuşma, meclis tarafından onaylanınca Halife II.Mu'tezid Billah, elini uzatarak Emir Çakmak'a sultan sıfatıyla biat etti. Sultan Zahir Çakmak da Emir Korkmaz ve Halife'ye hilat giydirip onlara *zerdûz haşalı* birer at hediye etti.<sup>468</sup>

Sultan Çakmak, kendisinin iktidarı sürecinde yanında bulunan Emir Korkmaz'ın isyanını, isyancıları yanına çekerek akamete uğrattıktan sonra, 1439'da Melik Yusuf adına isyan eden Halep ve Şam'daki emirleri de itaat altına almayı başardı; Melik Yusuf ise İskenderiye'ye yollandı.<sup>469</sup>

Kardeşi Süleyman'ı kendi yerine vasiyet eden Halife Mu'tezid Billah ise 23 Temmuz 1441'de vefat etti; cenaze namazına Sultan Zahir Çakmak da katıldı. Mezarı, Seyyide Nefise Türbesi'ndedir.<sup>470</sup>

---

<sup>468</sup> Daha sonra Emir Korkmaz ile Sultan Çakmak'ın arası açılacak, Emir Korkmaz idam edilecek, Melik Yusuf saltanattan indirilirken işbirliği yapılan Müeyyed Şeyh'in memlûkları da iktidar çevresinden uzaklaştırılacaklardır. İbn Tagrıberdi, 2013, s. 502-516; Clot, 2005, s. 121

<sup>469</sup> Asri Çubukçu, "Çakmak, El-Melikü'z-Zahir", **DİA**, 1993, C.8, s.192; Clot, 2005, s. 121-122

<sup>470</sup> Suyutî, 1881, s. 539-540. Aktan'da bir ay farklılıkla 22 Ağustos şeklinde. Aktan, 1991, s. 638

## 6.Müstekfî Billah, Ebu Rabi' Süleyman bin Mütevekkil Alellah (1441-1451)

Halife Mütevekkil'in oğlu olan Süleyman Ebu'r-Rabi, kardeşi Mu'tezid Billah'ın ölümü üzerine Mu'tezid'in vasiyeti ve ahitnamesi üzerine Kale'ye çağrıldı ve 1441 tarihinde Müstekfî Billah lakabıyla halife ilan edildi.<sup>471</sup>

Müstekfî Billah, on yıllık hilafet dönemine rağmen kaynaklarda ismi en az geçen halifedir; bunda hiç kuşkusuz bu sürenin iktidarlı Sultan Zahir Çakmak'ın sultanlık yılları içinde olması da etkilidir. Ayrıca küçükken Halife'nin evinde bulunmuş Suyutî'ye göre Sultan Çakmak ile Halife Müstekfî Billah arasında samimi bir güven bağı vardı.<sup>472</sup>

Müstekfî Billah'ın hilafeti döneminde Halife'ye danışılacak bir konu, Timur'un oğlu Şahruh'un Kâbe örtüsünü değiştirmek için Sultan Çakmak'a başvurusuna verilecek cevap olabilirdi; ancak bu tartışma içinde Halife'nin ismi hiç zikredilmemektedir. Kahire'deki emirler ve halkın muhalefetine rağmen Şahruh'un bu isteğinin Sultan katında kabul görmesi üzerine, Şahruh'un elçilerinin evleri yağmalandı; ve elçiler hakarete uğradılar; bu olaylar, Sultan Çakmak tarafından çok ağır biçimde cezalandırıldı.<sup>473</sup>

1451 yılı Şubat başında vefat eden Müstekfî Billah'ın cenazesinde Sultan Çakmak da bulundu; Halife'nin tabutunu taşıdı ve toprağa verdi. Müstekfî Billah, Seyyide Nefise'deki diğer halifelerin de kabristanı olan yere defnedildi.<sup>474</sup>

---

<sup>471</sup> Halife'nin ahitnamesini Suyutî'nin babası yazmıştı, Suyutî bu metni Tarihü'l-Hülefa'da verir. Bkz. Suyutî, 1881, s. 540-541.

<sup>472</sup> Suyutî, 1881, s. 542

<sup>473</sup> Clot, 2005, s. 123; İbn Tagrıberdi, 2013; Çubukçu, 1993, C.8, s.193

<sup>474</sup> Suyutî, 1881, s. 542; Aktan, 1991, s. 639

## 7.Ka'im Biemrillah Ebu Bekâ Hamza bin Mütevekkil Alellah (1451-1455)

Halife Mütevekkil Alellah'ın oğlu, Müstekfî Billah'ın kardeşi olan Ebu Bekâ Hamza, kardeşi Müstekfî'nin Şubat 1551'de ölümü üzerine Kale'ye çağrılarak Ka'im Biemrillah ismiyle halife ilan edildi.<sup>475</sup>

### 7.1. Halife'nin Mansur Osman'ın Sultanlıktan Azletmesi

1453 yılı başında Sultan Çakmak rahatsızlandı, Halife ve kadıları çağırarak tahttan feragat ettiğini açıkladı; ancak yerine oğlunu önermeyip kararı oradakilere bırakınca onlar da Sultan Çakmak'ın on sekiz yaşındaki oğlu Melik Osman'ı önerdiler. Bundan sonra kısa bir süre, Sultan Çakmak rahatsız yattı; bu süre zarfında Melik Osman sultanlık etti. 13 Şubat 1453'te vefat eden Sultan Çakmak'ın cenaze namazını Halife Ka'im Biemrillah kıldırdı.<sup>476</sup>

Sultan Çakmak dönemindeki sükûnet, onun ölümünden sonra Halife Ka'im Biemrillah'ın da iştirak ettiği bir müdahale ile Sultan Mansur Osman tahttan indirilmesiyle bozuldu. Bu müdahale, Sultan Çakmak'ın ölümünden sonra, onun iktidardan uzaklaştırmış olduğu Eşrefî Memlûkler tarafından düzenlendi. Girişim 12 Mart 1453 günü seher vakti, bir grup Eşrefî Memlûkün atlanarak Kale altında, gelecek olan Zahirî Emirlerin yolunu tutması ve onları tutuklayarak Atabek İnal el-Alâî'nin evine götürmesiyle başladı. Grup burada Atabek'i sultanlığa teşvik etti ve Halife Ka'im Biemrillah'ı çağırdı. Halife Ka'im, *'açıkça Atabek İnal'dan yana tavır koydu'*.<sup>477</sup> Bunun üzerine Eşrefî Memlûklerin azimleri arttı ve tamamı silahlandı; Kale kuşatıldı. 12

---

<sup>475</sup> Müstekfî Billah kendisinden sonra halife olması için birini belirlememişti. Suyutî, 1881, s. 542

<sup>476</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 531; Suyutî, 1881, s. 542; Çubukçu, 1993, C.8, s.193

<sup>477</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 534'te, Halife'nin açık biçimde muhalifler lehine bu tavrı almasında, Melik Osman'ın saltanat biati sırasında kendisinin tahta oturmasına rağmen Halife'yi yerde oturtmasının etkisi olduğunu söylüyor.

Mart'ta Kale'den top ve nefit atışları yapıldı. Aynı gün Halife Ka'im Biemrillah, Melik Mansur Osman'ı sultanlıktan azlettiğini açıkladı. Bu, kuşatmanın azmini daha da arttırdı. İki gün sonra Halife, bir kez daha Sultan Osman'ı azlettiğini ve onun yerine Atabek İnal'ı sultan atadığını duyurdu. Nihayet, Sultan Osman'ın taraftarlarından kopmalar başlayınca 16 Mart'ta, Halife Ka'im Biemrillah, kadılar ve emirler top atışları altında Sultan Osman'ı yazılı bir metinle azlettiler. Bundan sonra Kale'ye açılan bir gedikten girildi; Kale içindeki meydanda bir çatışma daha yaşandı. Atabek İnal bu durum içerisinde hemen sağındaki Halife Ka'im Biemrillah ile Kale'ye çıktı.<sup>478</sup>

## ***7.2. Sultan İnal'a Karşı İsyana Girişimi ve Halife'nin Dahli***

Sultan Eşref İnal el-Alâi'nin tahta geçmesinden üç ay sonra, bu defa Sultan İnal'a karşı yine Halife Ka'im Biemrillah'ın iştirak ettiği bir muhalif girişim daha yaşandı. Ancak bu, başlangıç itibariyle Melik Osman'a karşı tertip edilenden çok farklıydı; zira ilk olayları, Sultan İnal el-Alâi'nin kendi memlkleri başlatmıştı ve eylemler, sultanı tahttan indirme amacı taşımıyordu. Bu grup, Sultan İnal'ın tahta geçişi ile birlikte elde ettikleri gle asayişi tehdit eder bir hale girmişler ve planlanan Buhayra Seferi'ne gönderilmek istenmişlerdi; fakat daha önceki seferlerin aksine kendilerine deve verilmemişti. Bunun yanında Sultan akmak'tan sonra maaşların para sıkıntısı sebebiyle taksitle ödenmeye başlaması da memlkler arasında genel bir hoşnutsuzluğun zemin bulmasına neden olmuştu. Bu gibi nedenlerle Sultan İnal'a bağlı bu grup, bu durumu protesto ederken iktidar değişimleriyle mevkilerini kaybetmiş olan Zahirî Memlkler bunların arasına katıldı ve Halife Ka'im Biemrillah'ı çağırdılar. Halife de onlara meyledince silah kuşanıldı. Durumun kötüye gittiğini anlayan Sultan İnal'ın memlkleri, üstadlarının saltanatının sona ermemesi için meydandan geri çekildiler. Kalan Zahirî Memlk grubu da Sultan'ın müdahalesiyle dağıtıldı. Halife Ka'im

---

<sup>478</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 533-539

Biemrillah yakalandı ve Sultan'ın önüne getirildi; Sultan tarafından *ağır biçimde* azarlandıktan sonra<sup>479</sup> Kale'de hapsedildi ve Halife'nin kardeşi Yusuf çağrılarak, Müstencid lakabıyla onun yerine halife ilan edildi. Ka'im Biemrillah, bir müddet sonra Kale'den de uzaklaştırılarak kardeşi Musta'in'in de başına geldiği gibi İskenderiye'de hapse yollandı, burada iki yıl mahpus kaldıktan sonra serbest bırakıldı ve 28 Ağustos 1458'de ölene kadar İskenderiye'de yaşadı; vefatı ardından kardeşi Müsta'in Billah'ın yanına defnedildi.<sup>480</sup>

Tüm bu olaylar sırasında Osmanlı Devleti'nden gelen ve 1453 Mayıs'ında İstanbul'un alınmasını haber veren elçilerin ardından Kahire ışıklarla süslendi. Sultan İnal tarafından Fatih Sultan Mehmed'e hediyelerle birlikte bir elçilik heyeti gönderildi.<sup>481</sup> İki devlet arasındaki bu olumlu gelişmelerin dışında bir yandan da Sultan İnal döneminden itibaren Anadolu'nun güneyindeki nüfuz mücadelesi iyice kendini gösterir oldu. Memlüklerin etkin oldukları Dulkadiroğulları sahasının<sup>482</sup>, Karamanoğulları Beyliği'nin sirayet alanı haline gelmesi sebebiyle önce Karaman'a daha sonra da Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan tarafından kuşatılmış Malatya'ya giden Memlük ordusu, vaziyeti tekrar hakimiyet altına aldıktan sonra döndü;<sup>483</sup> ancak bundan sonraki süreçte Anadolu'daki siyaset artık Memlük Devleti'nin öncelemek zorunda kaldığı bir alan olacaktı.

---

<sup>479</sup> Aktan'ın Hüsni'l-Muhadara'dan aktardığına göre Halife bunun üzerine önce kendini sonra da Sultan'ı hal' ettiğini açıklamış; Kadılkudat Alemüddin el-Bulkunî ise Halife'nin önce kendini azlettiği için Sultan'ı hal' edişinin geçersiz olduğunu ileri sürmüştür. Böylece Sultan İnal saltanatına devam etmiştir. Bkz. Aktan, 1991, s. 640.

<sup>480</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 542-544; Suyutî, 1881, s. 542-543; Aktan, 1991, s. 640

<sup>481</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 541; Cengiz Tomar, "El-Melikü'l-Eşref, İnal", **DİA**, 2004, C.29, s. 63

<sup>482</sup> Dulkadiroğulları üzerindeki hakimiyet mücadelesi için bkz. Refet Yinanç, **Dulkadir Beyliği**, Ankara, TTK Basımevi, 1989.

<sup>483</sup> Clot, 2005, s. 125-127



## 8.Müstencid Billah, Ebu Mehâsin Yusuf bin Mütevekkil Alellah (1455-1479)

Halife Ka'im Biemrillah'ın Sultan İnal'a karşı isyan girişimine katılması ve hapsedilmesinden sonra kardeşi Ebu Mehasin Yusuf, Kale'ye çağrılarak 19 Haziran 1455'te Müstencid Billah lakabıyla halife ilan edildi.<sup>484</sup>

Sultan İnal'ın 14 Şubat 1461'de rahatsızlanmasının ardından dört gün sonra Halife Müstencid Billah ve kadılar çağrılarak sultanın oğluna ahitname alındı. Fakat genç Melik Müeyyed Ebu Feth Ahmed, tahta oturuşu şerefine istenen bahşişi çok bulmasının ardından fazla geçmeden - Zahirî ve Eşrefî Memlûklerin aralarında anlaşış barış yaparak Atabek Hoşkadem'i sultanlık için aday göstermeleri üzerine - tahttan indirildi.<sup>485</sup> Halife Müstencid Billah ve kadılara da iştirakin düştüğü bu girişimde, Atabek Hoşkadem'e sultan olarak biat edildi.<sup>486</sup>

### 8.1.Emir Canım'ın Muhalefeti Süresince Halife'nin Durumu

Sultan Hoşkadem'in saltanatını tehdit eden ve daha önce Eşrefilerin desteği üzerinde olan Şam Naibi güçlü Emir Canım'ın girişimleri sırasında, Halife Müstencid ve kadılar, muhaliflerle iletişimin engellenmesi amacıyla Kale'de iskan edildi.<sup>487</sup> Sultan Hoşkadem Şam'daki muhalefeti bastırdı; fakat daha önce bahsedilen gruplaşmalar sebebiyle iktidarı hiçbir dönem muhkem olamadı. Buna Karamanoğulları'nın, veraset meselesinde Osmanlıların desteklediği yeğenleri Pir Ahmed'in, kardeşi İshak karşısında tahtı ele geçirmesi ardından beyliğin Osmanlı nüfuzu altına girmesi;<sup>488</sup> Osmanlı Sultanı

---

<sup>484</sup> Suyutî, 1881, s. 543. Yusuf, Halife Mütevekkil'in halifelik eden beş oğlundan sonuncusudur.

<sup>485</sup> Tahttan indirilen Sultan Ahmed, İskenderiye'ye hapse gönderildi. Abdülkadir Özcan, "Hoşkadem", **DİA**, 1998, C.18, s. 249

<sup>486</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 549-560; Suyutî, 1881, s. 543; Clot, 2005, s. 127.

<sup>487</sup> Suyutî, 1881, s. 543-544; Aktan, 1991, s. 641

<sup>488</sup> Osmanlı Sultanı I.Mehmed'in damadı da olan Karamanoğlu İbrahim Bey henüz sağlığında yerine büyük oğlu İshak Bey'i bırakmıştı. Ancak İbrahim Bey'in diğer oğulları buna razı olmayarak babalarının

II.Mehmed'in 1459'da Sultan İnal'a bir mektup yollayarak yaptığı Hicaz su yollarını tamir teklifinin reddedilmesinin neden olduğu soğukluk;<sup>489</sup> Osmanlı Devleti'nin, Dulkadiroğulları'nı Memlükler karşısında daha cesur davranmaya teşvik etmeleri ve Osmanlı Devleti elçisinin Sultan Hoşkadem karşısında yer öpmemesi<sup>490</sup> gibi sebeplerle Osmanlı Devleti ile girişilen nüfuz mücadelesinin şiddetlenmesi de eklendi.<sup>491</sup>

## **8.2.Emir Kayıtbay Saltanatının Gölgesi Altında Halife'nin Durumu**

Yedi yıllık saltanatı, hastalanarak ölmesiyle son bulan Sultan Hoşkadem, diğer sultanların aksine çocuklarını yerine bırakmadı. Tahta geçirilen Sultan Bilbay ise kısa süre içerisinde Sultan Hoşkadem'in memlüklerinin de desteğiyle Emir Temürboğa tarafından tahttan indirildi. Sultan Zahir Temürboğa döneminde 30 Ocak 1468 günü cülban memlüklerinden bir grup, saraya daldı. Bir kısmı haremi yağmaladı; bir kısmı da Sultan'ı aşağıda bulunan sığınağa götürüp burada onun sultanlık alameti olan hançerini alarak Emir Hayır Bey'e verdiler ve onu sultan ilan ettiler. Durum Atabek Kayıtbay'a bildirilince olaya müdahale edildi; ancak Kayıtbay bundan sonra Sultan Temürboğa'yı

---

ölümünden sonra İshak Bey'in daha evvel valilik yaptığı Silifke taraflarına çekilmesini sağladılar. İbrahim Bey'in I.Mehmed'in kızından olma oğlu Pir Ahmed ise Konya ve çevresini hakimiyeti altına alabildi. Bundan sonra beyliğin başında kalabilmek için İshak Bey ve diğer kardeşi olan Kasım Bey'le mücadeleye girişti. Bu mücadeleler sırasında Osmanlılar Pir Ahmed Bey'i desteklediler. Ancak daha sonra Pir Ahmed'in arası Osmanlılar ile bozuldu ve kendisi üzerine devamlı biçimde ordu sevk edildi. Pir Ahmed buna karşın Akkoyunlular'a yanaşınca beylik daha büyük otoritelerin nüfuz mücadelesi alanı haline geldi. Netice itibarıyla Osmanlılar, İbrahim Bey'in ölümü sonrasında onun oğulları arasındaki kavgaları teşvik ederek beyliği zayıflatıp onun üzerinde etkilerini genişlettiler. Detaylı bilgi için bkz. İ.H.Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.2, Ankara, TTK, 2011, C.2, s. 88-94

<sup>489</sup> Uzunçarşılı, 2011, C.2, s. 141; Tomar, 2004, C.29, s. 63-64

<sup>490</sup> Fatih Sultan Mehmet 1463 yılında Sultan Hoşkadem'e yolladığı mektupta daha önceki hitap şekli olan "Sultan-ı Haremeyn babam" yerine "Sultan-ı Haremeyn Mısır sultanı kardeşim" diye hitap etmesi; bu demektir onu kendine eşit görmesi ve Osmanlı Devleti elçisinin Sultan Hoşkadem karşısında el öpmemesi Memlükler'de rahatsızlık yaratmıştı. Özcan, 1998, C.18, s.249

<sup>491</sup> Clot, 2005, s. 127-128; Özcan, 1998, C.18, s.249

tekrar sultanlığa iade etmek yerine ona saygılı davranmakla<sup>492</sup> birlikte, Halife II.Müstencid'in aksi düşünülemez onayı ile kendini sultan ilan etti. Böylece Sultan Kayıtbay, henüz tahta oturmadan Halife Müstencid Billah'dan biat almış oldu.<sup>493</sup>

Sultan Kayıtbay'ın otuz yıla yakın saltanatı bile tek başına onun sağlam iktidarının göstergesidir. Memlûk Devleti tarihinde ek meşruiyet kaynağına ihtiyaç duyulmayan, muhkem saltanat dönemlerinde halifelerin isimlerine pek rastlanılmaz. Uzun Kayıtbay saltanatı da bu dönemlerden birisidir; ancak Sultan Kayıtbay'ın, Memlûklerin Anadolu'daki siyaset sahasını korumak için giriştiği mücadelede, orduya ek kaynak yaratma çabasında bir yerde, pek önemli rol oynamasa da Halife Müstencid'in ismi karşımıza çıkar.

Memlûklerin etkili olduğu Dulkadiroğulları Beyliği'nde Osmanlı Sultanı II.Mehmed'in desteklediği Şehsuvar Bey, daha önce Sultan Hoşkadem desteğiyle<sup>494</sup> tahta çıkmış olan Şah Budak'a karşı yürüttüğü saltanat davasını kazanmıştı.<sup>495</sup> Osmanlılar ve Memlûklerin taht adayları üzerinden yürüttükleri vekalet mücadelesi, Sultan Kayıtbay'ın ordu masraflarına kaynak yaratmak amacıyla camilere ayrılmış vakıf mallarının gelirlerini kullanmak için yaptığı, Halife Müstencid Billah'ın da katılımı olumlu kanaat bildirdiği toplantı<sup>496</sup> ardından ordusunun Anadolu'ya ilerleyişi ve 1467 - 1472 arası savaşlarda Şehsuvar Bey'in mağlup edilmesi ile son buldu. Şehsuvar Bey

---

<sup>492</sup> Sultan Temürboğa tutuklanmadı; kendisi Dimyat'a çekildi. Sultan Kayıtbay, hükümdarlığı süresince önceki sultan veya meliklere de serbestlik tanıdı; onları çevgen oyunlarına davet etti ve hatta habersiz biçimde Kahire'ye girmelerine izin verdi. Bkz. Sobernheim, "Kayıtbay", **MEB İA**, 1977, C.6, s. 463

<sup>493</sup> İbn Tagrıberdi, 2013, s. 576-580. İbn İyas'a göre cülban memlûklerinden bir kısmın saraya girerek yaptığı işlerden de Kayıtbay sorumluydu. İbn İyas'tan aktaran Ahsen Batur, İbn Tagrıberdi, 2013, s. 578

<sup>494</sup> Dulkadiroğlu Melik Arslan Bey, Osmanlı Sultanı II.Mehmed'in kayınbiraderi idi. Ancak 1465 yılında kardeşi Şah Budak tarafından öldürtüldü ve Şah Budak, Memlûk Sultanı tarafından Dulkadir Beyi olarak atandı. Uzunçarşılı, 2011, C.2, s.141-142

<sup>495</sup> Yinanç, 1989, s. 62-63; Uzunçarşılı, 2011, C.2, s.142

<sup>496</sup> Aktan, 1991, s. 641. Bu toplantıda Şeyhülislam Eminüddin el-Aksarayî dışında kimse karara itiraz edememişti.

yakalandı; Kahire’de teşhir edilip, Kale’de asıldı ve Şah Budak yeniden Dulkadirli Beyliği başına geçirildi.<sup>497</sup> Yine daha önce Dulkadiroğulları üzerine yürümüş Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan’ın da 1472’de Suriye’nin kuzeyinden uzaklaştırılması ardından 1473’te Otlukbeli’nde Osmanlı Sultanı II. Mehmed’e yenilmesiyle bu tehlike de bertaraf oldu.<sup>498</sup>

On bir yılı Sultan Kayıtbay’ın gölgesi altında toplam yirmi dört yıl hilafette bulunan Halife Müstencid Billah, iki yıl felç kaldıktan sonra 21 Nisan 1479’da vefat etti. Ölmeden önce yerine kardeşi Yakub’un oğlu Abdülaziz’i vasiyet eden Müstencid Billah Seyyide Nefise’de defnedildi.<sup>499</sup>

## **9.Mütevekkil Alellah, Ebu İzz Abdülaziz bin Yakub bin Mütevekkil Alellah (1479-1497)**

Halife Müstencid Billah ölmeden önce, halifelik yapmayan kardeşi Yakub’un oğlu, kendisinin de damadı olan Ebu İzz Abdülaziz’i kendi yerine vasiyet etmişti. Müstencid’in ölümünden iki gün sonra 23 Nisan 1479’da, Abdülaziz, altmış iki yaşında Mütevekkil Alellah lakabı ile halife ilan edildi.<sup>500</sup>

### **9.1. Halife’nin Osmanlı Sultanı II.Bayezid’e Mektup Göndermesi**

Halife II.Mütevekkil’in hilafet dönemindeki en önemli olaylardan biri, Osmanlı Sultanı II.Mehmed’in ölümünden sonra Sultan II.Bayezid’e karşı giriştiği taht

---

<sup>497</sup> Yinanç, 1989, s. 65-76; Uzunçarşılı, 2011, C.2, s. 142-143; Clot, 2005, s. 128-129; Sobernheim, 1977, C.6, s. 463

<sup>498</sup> Faruk Sümer, “Uzun Hasan”, *DİA*, 2012, C.42, s. 263; Sobernheim, 1977, C.6, s. 463; Uzunçarşılı, 2011, C.2, s. 100-103

<sup>499</sup> Suyutî, 1881, s. 544; Aktan, 1991, s. 641

<sup>500</sup> Suyutî, 1881, s. 544

mücadelesini kaybeden Cem Sultan'ın, Memlük topraklarına girmesidir. Cem Sultan; Tarsus, Halep ve Şam üzerinden 25 Eylül 1481'de Kahire'ye geldi; kendisi Sultan Kayıtbay tarafından iyi karşılandı;<sup>501</sup> Sultan Kayıtbay, onu kalacağı yere merasimle götürdü.<sup>502</sup> Cem Sultan, Sultan II.Bayezid'den gelen hükümdarlık iddiasından vazgeçmesi koşuluyla kendisine verileceği söylenen bir milyon akçelik tahsisat teklifini redderek<sup>503</sup> Aralık 1481'de hac ziyaretini<sup>504</sup> yaptıktan sonra Halep'te asker toplayıp Osmanlı Sultanı II. Bayezid üzerine yürüse de yenilerek<sup>505</sup> yeni bir girişim için Rumeli'ye yola çıkmak için Rodos şövalyelerinden yardım alacaktı.<sup>506</sup> Cem Sultan'ın başarısız olması, Osmanlı bahsini Memlükler için daha da çıkmaza soktu. Halife Mütevekkil, 1485 yılında Osmanlı – Memlük çatışmalarının dindirilmesi için Memlük elçisiyle beraber Beyazid'e çatışmanın sonlanması dileğini içeren bir mektup ve bir taklid gönderse de<sup>507</sup> fayda etmedi. Nitekim bundan sonra 1485-1491 yılları arasında Osmanlı-Memlük Savaşları<sup>508</sup> sürdü. Bu savaşlarda Memlüklerin eski tip silahlar

---

<sup>501</sup> İsmail Hikmet Ertaylan, **Sultan Cem**, İstanbul, MEB Basımevi, 1951, s. 109-110; Suyuti, 1881, s.545-546; Sobernheim, 1977, C.6, s.463; Mahmut H. Şakiroğlu, "Cem Sultan", **DİA**, 1993, C.7, s. 283

<sup>502</sup> Sultan Kayıtbay, Cem Sultan'ı Kale'de bizzat karşıladıktan sonra ona hilat giydirip, önünde emirler yürür halde donatılmış bir at üzerinde misafir edileceği eve göndermişti. İbn İyas'tan aktaran Uzunçarşılı, 2011, C.2, s. 165

<sup>503</sup> Uzunçarşılı, 2011, C.2, s.165-166

<sup>504</sup> Ertaylan, 1951, s. 113-114; Şakiroğlu, 1993, C.7, s. 283

<sup>505</sup> Uzunçarşılı, 2011, C.2, s.167-169; Ertaylan, 1951, s. 122-130; Şakiroğlu, 1993, C.7, s. 283-284

<sup>506</sup> Clot, 2005, s. 135-136. Cem Sultan, Beyazid'le anlaşan Rodos Saint-Jean Şövalyeleri tarafından tutuklanıp önce Fransa'ya sonra Roma'ya götürüldü ve İtalya öldü. Cem Sultan'ın hayatı hakkında detaylı bir inceleme için bkz. İsmail Hikmet Ertaylan, **Sultan Cem**, 1951, İstanbul, MEB Basımevi

<sup>507</sup> Aktan, 1991, s. 642; Uzunçarşılı, 2011, C.2, s.190

<sup>508</sup> Osmanlı destekli Dulkadiroğulları'ndan Alaüddeve'nin Malatya'yı zaptı sonrasında, Memlüklerin Malatya'yı tekrar ele geçirmesi ve Osmanlı Devleti'nin Dulkadiroğulları'na karşı direnen Turgutlu ile Varsak aşiretlerine baş eğdirmek amacıyla Adana ve civarına Karaman Beylerbeyi komutasında bir ordu sevk etmesi, cepheyi derinleştirdi. Tarsus ile Adana'nın Osmanlı Devleti'nce zaptı ile başlayan savaşlar, Şubat 1486'da ve Mart 1486'da Anadolu Beylerbeyi Hersekli Ahmed Paşa'nın da ele geçirilmesiyle birlikte Memlükler lehine sonuçlandı. 1487'de Memlükler üzerine yürüyen Sadrazam Davud Paşa da bir netice elde edemedi. Savaşlar, Osmanlı donanmasının İskenderun'da fırtınayla yıkılması ve 1488'de Memlük Emiri Özbek'in Adana ile civarını geri almasından sonra Memlük Devleti lehine kesinleşti.

kullanmalarına rağmen gösterdikleri başarılar, Sultan Kayıtbay ve Memlük Devleti'nin saygınlığını arttırdı.

Osmanlı Devleti ile ilişkilerinin devletin önceliğinde olduğu bu dönemde, 1484 yılında Kale içinde üç gün boyunca süren büyük bir yangın çıktı. Yangının Halife Mütevekkil'in evinden çıktığı söylentileri sebebiyle Halife, Sultan Kayıtbay emriyle Kale dışına, şehre yerleştirildi. Mütevekkil, bundan sonra ancak Sultan Nasır Muhammed zamanında Kale'ye dönebildi.<sup>509</sup>

### ***9.2.Halife'nin, Sultan'ın Kapısından Geri Çevrilmesi***

Sultan Kayıtbay'ın seksen yaşını aştığı yıllarda, ondan sonrası için Memlükler arasında gruplaşmalar başlamıştı. Sultan Kayıtbay, 6 Ağustos 1496'da ölmeden kısa zaman önce temmuz ayında oğlu Melik Nasır Muhammed lehine tahttan çekildi.<sup>510</sup> Babasının Kale'den uzaklaştırdığı Halife Mütevekkil'i tekrar Kale içine alan Sultan Nasır Muhammed'e karşı Halife'nin cevabı, 1497'de Sultan'a karşı ayaklanan Emir Kansu'nun yanında yer alarak Sultan'ı azletmesi şeklinde oldu. Ancak isyan girişimi hedefine ulaşamadı; Halife Mütevekkil bu defa tekrar Sultan'a biat etse de bu durum artık Sultan katında bir anlam ifade etmedi; Sultan, sonraki Ramazan Bayramı'nda Halife Mütevekkil'in tebrikini kabul etmedi ve onu kapıdan çevirdi.<sup>511</sup>

Ayrıca Halife Mütevekkil, 1496'da tüm İslam ülkelerinin bağlı olduğu özel bir kadılık kurumu tesis ettiğini açıklamış ve bu göreve, yakın ilişkisi bulunan Celaledin

---

Bundan sonra yapılan barış ancak Yavuz Selim dönemine kadar savaşların önüne geçilebildi. Bkz. Yinanç, 1989, s. 81-87; Uzunçarşılı, 2011, C.2, s.191-195; Clot, 2005, s. 135-137; Carl F. Petry, **Twilight of Majesty: The Reigns Of The Mamlük Sultans Al-Ashraf Qaytbay And Qansuh Al-Ghawri in Egypt**, Seattle, University of Washington Press, 1993; Sobernheim, 1977, C.6, s.463

<sup>509</sup> İbn İyas'tan aktaran Aktan, 1991, s. 642

<sup>510</sup> Clot, 2005, s. 137

<sup>511</sup> İbn İyas'tan aktaran Aktan, 1991, s. 643

Suyutî'yi atadığını duyurmuş; ancak Mısır'daki dört mezhebin başkadısının da bağlı olacağı bu kadılık kurumu, kadılar tarafından Halife'nin, Sultan'ın yetkisini gasp ettiği gerekçesiyle kabul edilmeyince, Sultan'dan çekinen Halife Mütevekkil bu kararını geri çekmişti.<sup>512</sup>

Halife II.Mütevekkil Alellah aynı yıl, 29 Eylül 1497'de vefat etti. Ölmeden önce oğlu Yakub'u kendi yerine vasiyet edip ona Müstemsik Billah ismini verdi; naaşı Seyyide Nefise'ye defnedildi.<sup>513</sup>

#### **10.Müstemsik Billah, Ebu Sabr Yakub bin Mütevekkil Alellah Abdülaziz (1497-1508, 1516-1517'de Vekaleten)**

Ebu's-sabr Yakub, 1497'de babası Mütevekkil Abdülaziz'in vefatı ardından onun vasiyetine uygun olarak Mütevekkil'in verdiği Müstemsik Billah lakabı ile halife ilan edildi.

Müstemsik Billah beş sultana biat etti; bunlardan Sultan Kansu Gavri dışında hiçbiri tam anlamıyla otorite tesis edemedi. Sultan Kayıtbay'ın Memlûklerde kullanılmaması bir şeref meselesi haline gelmiş olan ateşli silahlara düşkün, eli açık oğlu Sultan Nasır Muhammed 1498'de; Sultan Muhammed'den sonra tahta geçen Sultan Zahir Kansu 1500'de; onun yerine başa geçirilen Sultan Eşref Canbulat da Kale'de direnmek istese de aynı yıl, Sultan Kayıtbay'ın atabekliğini yapmış Emir Tumanbay'ın girişimleriyle tahttan indirildi ve İskenderiye'ye gönderildiler. Sultan Canbulat'tan sonra Şam'dan gelen Emir Tumanbay'ın Adil lakabıyla bizzat sultan oluşu da fayda etmedi; sert Sultan Adil Tumanbay'a karşı biriken muhalefet, Halep Naibliği

---

<sup>512</sup> Aktan, 1991, s.642-643; Halit Özkan, "Suyutî", **DİA**, 2010, s.189

<sup>513</sup> Suyutî, 1881, s. 546

de yapmış olan ve saltanatı on altı yıl sürecek Emir Kansu Gavri altında birleşip Sultan Tumanbay'ı devirdi.<sup>514</sup>

### ***10.1.Halife'nin Hilafetten Çekilmesi ve Oğlu Mütevekkil'e Vekaleti***

İktidar mücadeleleri ile geçen bu dönem içerisinde Müstemsik Billah Yakub ile amcaoğulları arasında bir ihtilaf çıktı. Yakub'un amcaoğlu olan Halil, kendisinin halife seçilebilmesi için Yakub'un hilafetine onun gözlerinin iyi görmemesi nedeniyle itiraz etti; ancak kendisine itibar edilmeyerek halifelik Yakub'ta bırakıldı ve Halife, Emir Tumanbay'ın Şam'dan Kahire'ye yürüyüşü sırasında Sultan Eşref Canbulat'ın emri ile Kale'ye taşındı; ancak Emir Tumanbay, Kahire'ye girdikten sonra Halife'yi tekrar Kale'den şehirdeki evine yolladı.<sup>515</sup>

Sultan Kansu Gavri döneminde, Halife'nin amcaoğlu olan Halil'in Müstemsik Billah'ın hilafetine yine aynı sebeple bir kez daha itiraz etmesi, Sultan katında kabul gördü; bunun üzerine Müstemsik Billah, 1508'de, oğlunu veliaht ilan ederek hilafetten çekilince Halil değil; Halife'nin oğlu Muhammed halife ilan edildi.<sup>516</sup>

Oğlunun hilafet dönemi boyunca Kahire'de oturan Müstemsik Billah, daha sonra detaylı biçimde anlatılacağı gibi oğlu Mütevekkil Alellah Halep'teyken ona vekalet etti. Müstemsik Billah, Mütevekkil'in Yavuz Selim tarafından İstanbul'a götürülmesinden sonra da gözlerinin görmemesi ve yaşlılığı sebebiyle Kahire'de bırakıldı. Böylece Osmanlı idaresi alındaki Kahire'de 27 Şubat 1521'de seksenli yaşlarda vefat etti; bir gün sonra Seyyide Nefise Türbesi'ne gömüldü.<sup>517</sup>

---

<sup>514</sup> S. Muhammed es-Seyid, "Kansu Gavri", **DİA**, 2001, C.24, s. 314; Clot, 2005, s. 137-138

<sup>515</sup> Aktan, 1991, s. 643-644

<sup>516</sup> İbn İyas, **Bedâyi'z-Zühûr fi Vakâyi'd-Dühûr**, 5.Cilt (Çeviri İsmi: Yavuz'un Mısır'ı Fethi, Çev. Ramazan Şeşen), İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2016, s. 351-352; Aktan, 1991, s. 644

<sup>517</sup> İbn İyas, 2016, s. 352



## **V.BÖLÜM: YAVUZ SELİM VE HİLAFAFET**

### **1.Mütevekkil Alellah, Muhammed bin Müstemsik Billah (1508-1517)**

Halife Müstemsik Billah, amcaoğlu Halil'in itirazı sebebiyle 1508'de hilafetten çekildiğini açıklayıp yerine oğlu Muhammed'i göstermesi üzerine Muhammed, Mütevekkil Alellah lakabıyla halife ilan edilmişti.

#### ***1.1.Mercidabık Savaşı ve Halife'nin Yavuz Selim'in Eline Geçmesi***

Osmanlıların Anadolu'daki nüfuz alanlarını genişletme çabaları daha önce de Memlükler safında rahatsızlık yaratmış; bunun sonucunda daha önce değinildiği gibi iki devlet arasında, Dulkadiroğulları ve Karamanoğulları üzerinde vekalet mücadeleleri ve hatta Sultan Kayıtbay döneminde askeri seferler vuku bulmuştu. Cem Sultan'ın Memlükler tarafından karşılanması ve Halep'te ordu tertip ederek taht için yürümüş olması da ayrı bir sorun yaratmıştı. Bunun dışında Osmanlı Devleti içerisindeki merkeze dahil edilemeyen ekseriyetle konar-göçer Türkmenlerin devletin merkezileşme sürecinde yaşadığı dönüşümlere gösterdikleri direnç ve muhalefet, doğuda Safevîlerin taraftar kazanmasına sebep olmuş ve nihayet Ağustos 1514'te gerçekleşen meydan savaşını Safevî Hükümdarı Şah İsmail kaybetmişti. Bütünlük içerisinde geri planda görülebilen Memlük-Osmanlı çekişmesi ve nüfuz mücadelesi; Memlüklerin, Osmanlılar karşısında Safevîler ile ittifak kurduğu iddiaları ve Yavuz Selim'in Dulkadiroğulları

üzerine düzenlediği seferler sonucunda aldığı kalelerin Dulkadiroğulları'na tesliminin reddi gibi sebepler Memlûk-Osmanlı ilişkisini askeri mücadele seviyesine taşıdı.<sup>518</sup>

Harekete geçen Osmanlı Sultanı Yavuz Selim'in Suriye'de karşılanması için Sultan Kansu Gavri, önden hazırlığını tamamlayarak ilerleyen birliklerin ardından, 18 Mayıs 1516'da altın çullu yüksek bir kır at üzerinde Kahire'den yola çıktı. Sultan'ın yirmi adım önünde Halife Mütevekkil,<sup>519</sup> üzerinde siyah ipekten kaftanı, yanında akrabaları, kutsal eşyalar, süslü atlarla yürüyordu. Halife'nin de önünde Atabek Sudun el-Acemî, Şafi Başkadısı Kemaleddin et-Tavil, Hanefi Başkadısı Hüsameddin Mahmud bin el-Şihne, Malikî başkadısı Muhyiddin Yahya ed-Demirî ve Hanbeli Başkadısı İbn Neccar Şihabeddin Ahmed el-Fütûhî yer alıyordu.<sup>520</sup> Sultan Gavri, 19 Haziran'da Şam'a ve nihayet 11 Temmuz 1516'da beraberinde Halife ve kadılar ile Halep'e vardı.<sup>521</sup>

Halep'e Yavuz Selim'in öldürdüğü kardeşi Ahmed'in kaçan on üç yaşındaki oğlu da getirildi ve bu haberin yayılması sağlandı. Sultan Gavri'nin bundan maksadı savaş sırasında Osmanlı ordusundan Şehzade Kasım'ın tarafına geçişleri teşvik etmektir.<sup>522</sup>

Yavuz Selim'in Halep'e yolladığı elçiler Kazasker Rükneddin ve Karaca Paşa, Yavuz'un Sultan Gavri'ye *baba* diye hitap ettiğini, Şah İsmail'e karşı mücadelesinde

---

<sup>518</sup> Ayalon'un dikkat çektiği, Kansu Gavri ile Yavuz Selim arasındaki iletişimde göze çarpan bir sorun, Sultan Gavri'nin, Selim'i Mısır'a tüccarlar tarafından getirilen memlûkleri yani devletin asker kaynağını kesmeyle suçlamasıydı. Selim ise bu durumun sebebinin kendisinin bu ticareti engellemesi değil; değeri düşmüş Memlûk parasının tüccarlar tarafından beğenilmemesi olarak açıklıyordu. David Ayalon, "Memlûk: Military Slavery in Egypt and Syria", **Encyclopaedia of Islam** (2th Edition), Leiden, 1987, s.103-104; David Ayalon, **Islam and the Abode of War**, Farnham, Variorum, 1994, II.Makale, s.5. Netice itibarıyla, asker kaynağı yerli halk olmayan Memlûk Devleti için bu hayati bir meseleydi.

<sup>519</sup> Halife bu seferde Sultan'dan gereği kadar ödeme alamamış ve kendi maiyetinin sefer hazırlıkları için emirlerden faizle borç para almak zorunda kalmıştı. İbn İyas, 2016, s. 36

<sup>520</sup> İbn İyas, 2016, s. 44-46

<sup>521</sup> İbn İyas, 2016, s. 54-60; Es-Seyid, 2001, C.24, s.315

<sup>522</sup> İbn İyas, 2016, s. 52,63; Uzunçarşılı, 2011, C.2, s.281-282

sulh için Sultan Gavri'nin araya girmemesini istediğini söylüyordu. Ancak bu, Selim'in Suriye'ye varana kadar uyguladığı karşı tarafı tereddüte düşürerek savaş azmini kırma amacına hizmet eden bir taktikten başka bir şey değildi; üstelik bu sürede Selim, Sultan Kansu Gavri'ye, Halife Mütevekkil Alellah'a ve Atabek Sudun'a hediyeler de yollamıştı. Selim'in çok geçmeden sonraki Memlük elçisi Moğolbay'ın sakalının tıraş ettirmesi, üstüne eski ve kirli elbise giydirerek zayıf, iğdiş edilmiş bir ata bindirmesi ve Sultan Gavri'yi Mercidabık'a çağırmasıyla her şey anlaşıldı.<sup>523</sup>

Sultan Gavri, önden gönderdiği Şam ve Halep Naiblerinin ardından 19 Ağustos'ta Halep'teki meydandan Halife ve kadınlar ile birlikte savaş köslerinin büyük gürültüsüyle Halep'in hemen kuzeyinde Mercidabık'a doğru yola çıktı. 24 Ağustos'ta Mercidabık'ta Osmanlı ordusu görüldü; Sultan omzunda teber, yanında Halife Mütevekkil bulunur halde ordusunu bizzat tertip etti. Sultan etrafında, sarı ipekten yapılmış çantalar içerisinde aralarında Halife Osman'ın mushafı da bulunun kırk Kur'an vardı. Sultan'ın ordusuna tarikatlardan ve önde gelen alimlerden katılımlar da vardı. Bunlardan bazıları, al bayraklarıyla Ahmed el-Bedevî'nin halifesi, mavi bayraklarıyla Kadiriye Şeyhleri, halifelik bayrağıyla Ahmed bin el-Rifâi'nin Halifesi, siyah bayraklarıyla Seyyide Nefise Türbesi Hizmetkarı Şeyh Afifeddin'di. Bunun dışında Osmanoğulları'ndan Şehzade Ahmed'in oğlu Kasım, başı üzerindeki al bayrakla, Halife Mütevekkil'in sırasında bulunuyordu. Memlük ordusunun sağ kanadı Şam Naibi Sibay, sol kanadı ise Halep Naibi Hayır Bey tarafından komuta edilecekti.<sup>524</sup>

Osmanlı ordusunda ak, büyük bir sancak; Yavuz'un atalarının isimlerinin yazıldığı yedi sancak ve Yavuz Selim'in ismine düzenlenmiş 24 sancak vardı;

---

<sup>523</sup> İbn İyas, 2016, s. 60-61, 67; Selahattin Tansel, **Yavuz Sultan Selim**, Ankara, MEB Basımevi, 1969, s.123-135; Uzunçarşılı, 2011, C.2, s.280-284

<sup>524</sup> İbn İyas, 2016, s. 67-68; Faruk Sümer, "Yavuz Selim Halifeliği Devraldı mı?", **TTK Belleten**, 1992, C.LVI, S. 217, s. 681-683; Uzunçarşılı, 2011, C.2, s.284-286; Es-Seyyid, "Kansu Gavri", **DİA**, 2001, c.24, s. 316

sancaklarda da *Allah'tan gelen yardım ve yakında gelecek zaferi* müjdeleyen ayetler vardı.<sup>525</sup> Yavuz Selim merkezde kapıkulu askerleri ile çevrili, sağ kolda Anadolu Beylerbeyi Zeynel Paşa ve onun arkasında Karaman Beylerbeyi Hüsrev Paşa, Şehsuvar Bey, Ramazan oğlu Mahmud Bey vardı. Sol kolda, Rumeli Beylerbeyi Küçük Sinan Paşa komutası altındaydı. Amasya ve Diyarbakir Beylerbeyi de onun arkasındaydı.<sup>526</sup> Üç yüz kadar zincirlerle birbirine bağlı top arabası Osmanlı muharip gücünün en önemli parçasıydı ve Memlûk ordusunda top yoktu.<sup>527</sup>

Savaş, Memlûk ordusunun taarruzu ile başladı. Başta Memlûk ordusu üstünlük kursa da anlaşıldığı kadarıyla sultan tarafından satın alınmış olan cülban memlûklerinin, eski sultanların satın almış oldukları karanisa memlûklerine yeterince yardım etmemesinin de yol açtığı ikilik ve tereddüt ile Şam Naibi'nin öldürülmesinden sonra ordunun sağ kanadı bozguna uğradı. Sol kanat başındayken kaçan Halep Naibi Hayır Bey'in de Yavuz Selim ile işbirliği içerisinde olduğu sonradan anlaşıldı. Merkezde yalnız kalan Sultan Gavri, bir iddiaya göre yüzüğündeki zehri içti; bir iddiaya göre ise bir tarafına felç indi ve atından düşerek öldü.<sup>528</sup> Canını kurtaran emirler ise Halep halkı tarafından şehre alınmadı ve Şam'a kaçmaya mecbur bırakıldılar.<sup>529</sup>

Yavuz Selim, Halep'e girdikten sonra burada oturdu. Ele geçirilen Halife Mütevekkil Alellah, Şafî, Malîkî ve Hanbelî başkadıları Selim'in huzuruna getirildi. Hanefî kadısı Mahmud bin el-Şihne, Şam'a perişan halde kaçabilmişti. Yavuz Selim,

---

<sup>525</sup> Barthold, 2012, s. 98

<sup>526</sup> Hoca Saadettin, **Tacü't-Tevarih**, C.4, Kültür Bakanlığı 1979, s. 285; Tansel, 1969, s. 137; Uzunçarşılı, 2011, C.2, s.284-286

<sup>527</sup> Tansel, 1969, s. 137

<sup>528</sup> Müneccimbaşı ve Hoca Saadettin, Sultan Gavri'nin yanına büyük bir top güllesi düşmesi ardından korkup su içmek için gittiği nehir kenarında öldüğünü ifade ediyor. Bkz. Müneccimbaşı Ahmed Dede, **Müneccimbaşı Tarihi**, C.2, Tercüman, s. 479-480; Hoca Saadettin, 1979, C.4, s.287; Uzunçarşılı, 2011, C.2, s.286

<sup>529</sup> İbn İyas, 2016, s. 68-69, 72

Halife'ye bir *dolama*<sup>530</sup> hediye etti ve Halife'yi Bağdat'ta makamına oturtacağını söyleyerek kaçmaması için gözaltına aldırdı.<sup>531</sup> Kadılar ise Yavuz Selim tarafından, verdikleri hükümler karşısında rüşvet almakla ve sultanların zulmüne ses çıkarmamakla tenkit edildi.<sup>532</sup>

## ***1.2.Ridaniye Savaşı ve Halife'nin Osmanlılar ile Kahire'ye Girişi***

Sultan Kansu Gavri'nin ölüm haberinin Kahire'ye ulaşması ardından daha önce onun devadarı<sup>533</sup> olan ancak sefere çıktıktan sonra kendi yerine naib bıraktığı Emir Tumanbay, 11 Ekim 1516'da<sup>534</sup> sultan seçildi. Yavuz Selim elinde tutsak olan Halife Mütevekkil'in yerine de babası Müstemsik, Halife Mütevekkil'in orduyla beraber Halep'e gitmeden önce kendisine verdiği vekaletnameye ve bunun Kadı Şemseddin bin Vuhayş tarafından tasdik edilmesine dayanılarak hilafet makamına getirildi. Sultan, Halife Müstemsik Yakub'un arkasından yürüyerek tahta oturdu; ardından Halife Yakub'a hilat giydirdi ve alay düzenlendi.<sup>535</sup>

Yavuz Selim, Halep'ten sonra girdiği Şam'da iki ayı biraz aşkın bir süre bekledi<sup>536</sup> ve Sultan Tumanbay'a bir mektup yolladı. Yavuz Selim mektupta, Sultan Tumanbay'ın satın alınmış bir köle olduğunu, kendisinin ise yirmi cedde kadar melik olduğunu; kılıcı ile Gavri'nin mülkünü fethettiğini; kendisinin '*Allah'ın yeryüzündeki*

<sup>530</sup> Faruk Sümer'in tespitine göre Türkçe bir kelime olan dolama, uzun bir kaftana denilir; 13. asırda Isık Göl çevresinde ve Uygur ilinde giyilirdi. Bkz. Sümer, 1992, s.682

<sup>531</sup> İbn İyas, 2016, s. 72-73; Sümer, 1992, s. 684; Barthold, 2012, s. 103; Arnold, 1924, s.140; Aktan, 1991, s. 645; Tansel, 1969, s.211; İncelik, 2010, s.142; Emecen, 2011, s.79

<sup>532</sup> İbn İyas, 2016, s. 73

<sup>533</sup> Devadar, divit kelimesinden gelmektedir, divit tutucu demektir. Devadar, sultan yazılarını gereken yer veya kimselere ulaştırmakla, gelen belgeleri kendi mütalaasıyla sultana sunmakla ve saraya girecek kişilere merasimi öğretmekle görevliydi. Uzunçarşılı, 1988, s.356-358; Sobernheim, "Devatdar", **MEB İA**, C.3, s.557-558

<sup>534</sup> İbn İyas, 2016, s. 98. Veya 17 Ekim. Barthold, 2012, s. 103

<sup>535</sup> İbn İyas, 2016, s. 99-100; Barthold, 2012, s. 103-104

<sup>536</sup> Münecimbaşı, C.2, s.481-482

*halifesi*' olduğunu; Haremeyn'e hizmette kendisinin Tumanbay'dan daha layık olduğunu ifade ediyor ve Tumanbay'dan Mısır'ın vergisinin her yıl, daha önce Bağdat halifelerine yapıldığı gibi kendisine göndermesini; Mısır'da kendi adına hutbe okutmasını istiyordu. Yavuz Selim, Tumanbay'ın bunları yaptığı takdirde kendisinin naibi olarak kalacağını yok eğer itaat etmezse kendisinin Mısır'a geleceğini ve bunun ona ölüm getireceğini bildiriyordu.<sup>537</sup>

Mektuba olumlu cevap gelmeyince Osmanlı birlikleri ilerlemeye devam ettiler<sup>538</sup> ve Gazze Şeria Vadisi'nde, Kahire'den yanına birlik gönderilmiş yeni Şam Naibi Canberdi Gazali'yle karşılaştılar. Osmanlı ordusu burada, 22 Aralık 1516'da gerçekleşen savaşta Sinan Paşa komutasında, Memlükleri bir kez daha mağlup ettiler.<sup>539</sup>

12 Ocak 1517'de ise Yavuz Selim'in bizzat ordu başında Kahire'ye ilerlediği haberi alındı. Bu haberin ardından yapılan istişarede Osmanlı ordusunun Ridaniye'de<sup>540</sup> karşılanması; Şehzade Ahmed'in oğlu Kasım'ın da yine savaş meydanında olması kararlaştırıldı. Nihayet 22 Ocak 1517'de Kahire'ye yakın Ridaniye'de gerçekleşen savaşta Mukattam Dağı'ndan<sup>541</sup> Nil'e kadar uzanan bir cepheye yerleşen<sup>542</sup> Memlük ordusu önemli bir direniş gösterse de Osmanlı ordusunun topları karşılığın almak

---

<sup>537</sup> İbn İyas, 2016, s. 117; Barthold, 2012, s. 104; Sümer, 1992, s. 685; Uzunçarşılı, 2011, C.2, s.287; İnalçık, 2010, s.142; Emecen, 2011, s.80

<sup>538</sup> Osmanlı ordusunun geçtiği yol ve konaklar Yavuz Ercan tarafından sırasıyla verilmiştir. Ayrıntı için bkz. Yavuz Ercan, "Yavuz Sultan Selim Dönemi", **Tarihte Türkler**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, C.9, s.921-945

<sup>539</sup> İbn İyas, 2016, s. 120-121; Münecimbaşı, C.2, s. 483; Hoca Saadettin, 1979, C.4, s. 301-304; Barthold, 2012, s. 95; Tansel, 1969, s.156-158

<sup>540</sup> Kahire'nin kuzeydoğusunda şehre çok yakın iyi tahkim edilmiş bir köydü. Uzunçarşılı, 2011, C.2, s.288

<sup>541</sup> Mukattam Dağı veya Mukattam Tepeleri, Kahire'nin güneydoğusunda yer alan, deniz seviyesinden yaklaşık 200 metre yükseklikteki tepelerin ismidir.

<sup>542</sup> Mercidabık Savaşı'nda eski silahları kullanan Memlük ordusu bu defa Avrupa'dan getirilen iki yüz kıta topla tahkim edilmişti. Uzunçarşılı, 2011, C.2, s.288-289; Feridun Emecen, **Osmanlı Sultanları I**, İstanbul, İsam Yayınları, 2011, s.82

yerine Mukattam Dağı'nı dolaşarak Memlûk Ordugahı'na güneydoğudan saldırmasıyla başlayan savaşta Sultan Tumanbay, son bir hamle ile Osmanlı ordusu kalbine yönelip Yavuz Selim'i ele geçirmek istediysede Yavuz Selim'in dağı dolaşan birliklerin içinde olması sebebiyle amacına ulaşamadı ve sultanlık sancağını gizleyerek kaçmayı başarabildi.<sup>543</sup>

24 Ocak'ta Halife Mütevekkil; Şafiî, Malikî, Hanbelî kadıları; Hayır Bey ile bazı Osmanlı vezir ve birlikleri Kahire'ye girdiler. Duyurucular tarafından şehir halkına bir zararın gelmeyeceği; zulüm kapısının kapanıp adalet kapısının açıldığı; şehirde gizlenen evlere sığınmış memlûklerin ihbar edilmesi aksi takdirde etmeyenlerin evleri önünde idam edilecekleri bildirildi.<sup>544</sup>

Yavuz Selim, iki gün sonra 26 Ocak'ta şehre alayla girdi; önünde Halife Mütevekkil ve başkadılar da vardı; bu halde Kahire içinde ilerleyerek Nil kıyısındaki Bulak'ta oturdu; Kale'ye çıkmadı.<sup>545</sup>

### ***1.3.Sultan Tumanbay'ın Baskını ve Kahire'deki Durum***

Sultan Tumanbay, ani bir baskınla 27 Ocak gecesi, Nil kıyısında oturan Yavuz'un etrafını kuşattı; üzerine ot yüklü develerle hücum ederek yükleri tutuşturdu. Osmanlı çadırlarında birçok kişi yaralandı ve öldürüldü. Nil etrafındaki Araplar da sapanlarla saldırdılar. Sabah olunca bu defa da Devadar Emir Allan, Büyük Meydan'da

---

<sup>543</sup> İbn İyas, 2016, s. 127-135; Müneccimbaşı, C.2, s. 484-485; Hoca Saadettin, 1979, C.4, s. 308-316; Uzunçarşılı, 2011, C.2, s.289-290; Tansel, 1969, s.164-170

<sup>544</sup> İbn İyas, 2016, s. 136-137; Sümer, 1992, s. 687

<sup>545</sup> İbn İyas, 2016, s. 140; İbn İyas ve Haydar Çelebi'den aktaran Sümer, 1992, s. 687. Bu elbette bir hataydı zira Kale müstahkemdi; savunması kolaydı.

direndi. Böylece 27 Ocak'tan itibaren Salibiye'deki Şeyhu Camisi'ni<sup>546</sup> karargah yapan Sultan Tumanbay yanındaki az sayıda askerle şehirde ciddi bir direniş başlattı. 23 Ocak'ta Yavuz Selim adına okunan hutbe, 30 Ocak'ta Sultan Tumanbay adına okundu. Kahire içindeki çatışmalar 31 Ocak'a kadar sürdü ve nihayet 31 Ocak'ta Şeyhu Camisi ve etrafındaki Aziz Sokağı'ndaki<sup>547</sup> evler Osmanlı ordusu tarafından yakıldı. Cami hatibinin öldürülmesini ise Halife Mütevekkil engelledi.<sup>548</sup>

Halife Mütevekkil Alellah, Osmanlı ordusunun Kahire'ye girmesinden sonra emir eşlerinin, şehrin önde gelenlerinin ve halkın ilticagahı oldu. "*Emir ve yasakları o veriyordu.*" Kendisine hediyeler getirildi; emir çocukları, aralarında Sultan Tumanbay'ın eşi de olmak üzere emir eşleri onun evine sığındı. İbn İyas'a göre Halife hem Yavuz Selim'den bir tahsisat alıyordu; hem de kendisine sığınanlardan gelir sağlıyordu.<sup>549</sup>

Dört mezhebin başkadıları da 5 Mart'ta Yavuz Selim elinde hilat giydiler ve görevlerine iade edildiler.<sup>550</sup> Ancak zamanla Osmanlı yönetimi Mısır'da kurumsallaştıkça önce bu kurumların görevleri azaltılacak daha sonra da kaldırılacaklardır.

---

<sup>546</sup> Bu cami, Sultan Muhammed Nasır'un memlûklerinden Trablusşam Nâibliği de yapmış olan Emir Şeyhû en-Nasirî tarafından 1349 yılında yaptırılmıştır. Bkz. Fulya Eruz, "Memlûkler", **DİA**, 2004, c.29, s.98

<sup>547</sup> Bu sokak ismini İbn İyas vermektedir. Bkz. İbn İyas, 2016, s.144

<sup>548</sup> İbn İyas, 2016, s. 142-146; Hoca Saadettin, 1979, C.4, s. 316-320; Barthold, 2012, s. 95; Sümer, 1992; Uzunçarşılı, 2011, C.2, s.290-291

<sup>549</sup> İbn İyas, 2016, s. 146,148; Sümer, 1992, s. 688; Barthold, 2012, s. 105. Ancak İbn İyas'ın verdiği bilgiye göre Yavuz Selim, Halife Mütevekkil'e ayırdığı tahsisatı daha sonra azalttı. İbn İyas, 2016, s. 148

<sup>550</sup> İbn İyas, 2016, s. 154-155



#### 1.4. Nil'in Batısında Son Bir Direniş

Sultan Tumanbay mart ayı içinde memurlarına, sırkatibi ve Halife'ye mektuplar gönderip onları tenkit ettikten sonra bir mektup<sup>551</sup> da Yavuz Selim'e yolladı. Tumanbay mektubunda, Yavuz Selim'in daha önceki otoritesini kabul ettiği takdirde Tumanbay'ı naib olarak bırakacağı teklifi geçerliyse Yavuz Selim'e barış teklifi öneriyor; bunun sağlanabilmesi için Salihye'ye gitmesini istiyordu. Yok eğer Yavuz Selim bunu kabul etmiyorsa kendisinin, onu, yanında otuz kadar binler emiri<sup>552</sup>, kırk kadar onlar emiri ve yirmi bin kadar askeri<sup>553</sup> ile Cize'de bekleyeceğini belirtiyordu. Yavuz Selim mektubu alınca Anadolu Defterdarı olan Mustafa Çelebi,<sup>554</sup> dört mezhep kadısı ve Halife Mütevekkil'i, Sultan Tumanbay'a yollamayı kararlaştırdı; ancak Halife Mütevekkil, Sultan Tumanbay'dan çekinmiş olacak ki<sup>555</sup> kendisinin yerine devadarı Birdibek'i atadı. Heyet, Yukarı Mısır'a hareket etti; ancak Behnesa'ya<sup>556</sup> vardıklarında Memlükler onları yağmaladı; Birdibek, üç kadı ile birlikte canını zor kurtarabildi.<sup>557</sup>

---

<sup>551</sup> İbn İyas bundan bir ay önce, 3 Şubat günü Sultan Tumanbay'ın Behnesa Kadısı Abdüsselam'ı Halife Mütevekkil'e yolladığı ve onun aracılığıyla Yavuz Selim'den aman istediği bilgisinin yayıldığını da ifade ediyor. İbn İyas, 2016, s. 150

<sup>552</sup> Mukaddemi elf ismiyle bilinen bu emirlere binler emiri veya binbaşı da denilebilir. Bunlar, birinci derecede emirlerdi; naiblikler, atabeklik, devadarlık, emir-i silahlık, emir-i ahurluk gibi tüm üst düzey görevlere bu emirler arasından atamalar yapıldı. Kapılarında sekiz davul, iki nekkare, iki zurna ve dört borudan oluşan bando çalınırdı; sultandan fazla olmamak koşulu ile geniş maiyyetleri vardı. Bkz. Uzunçarşılı, 1988, s.324-326

<sup>553</sup> Henüz mart ayı girmeden, 21 Şubat'ta Sultan Tumanbay'ın etrafında çok sayıda emir ve Arap topladığı, İskenderiye'den silah aldığı haberi Kahire'ye ulaşmıştı. İbn İyas, 2016, s. 152-153

<sup>554</sup> Tansel, 1969, s. 180; Sümer, 1992. İbn İyas'ta Muslihiddin ismiyle geçiyor.

<sup>555</sup> Bunda, Tumanbay'ın Halife'yi eleştiren mektubunun etkisi olsa gerektir.

<sup>556</sup> El-Behnesa, Kahire'nin yaklaşık 180 km güneyinde Nil'in batı kıyısında bir yer, kent.

<sup>557</sup> İbn İyas, 2016, s. 155-157; Barthold, 2012, s. 104; Sümer, 1992, s. 689. Haydar Çelebi'nin ruznamesinde heyetin tamamının öldürüldüğü ifade edilirken; (Sümer, 1992, s. 689) İbn İyas'ta sadece Hanefi Başkadısı Hüsameddin Mahmud bin Abdülber bin el-Şihne'nin öldürüldüğü şeklinde geçiyor. İbn İyas, 2016, s. 162. Kadıların sonradan dönmesinden İbn İyas'ın verdiği bilginin doğu olduğu ortaya çıkıyor.

Elçi heyetinin başına gelenlerden sonra Sultan Tumanbay'ın savaşmak azminde olduğu anlaşıldı. Bunun üzerine daha önce aman verilmesi üzerine ortaya çıkmış ve Osmanlılar tarafından Kale'de hapis tutulan binler emirlerinin başları vuruldu,<sup>558</sup> savaş hazırlıklarına başlandı.

29 Mart 1517'de Yavuz Selim, Sultan Tumanbay'la savaşmak için Cize'ye gitti ve Nil'in batısında bir yerde<sup>559</sup> bir savaş daha oldu. Savaşın başında kısmen muvaffak olduğu anlaşılan Memlükler, neticede bir defa daha yenildiler. Sultan Tumanbay batıya kaçıp Buhayra Şeyhlerine sığındıysa da eski dostu da olan Hasan bin Merî<sup>560</sup> ile kardeşi Şükr, ihanet ederek Tumanbay'ı Yavuz Selim'e teslim ettiler. Osmanlı ordusuna karşı defalarca az sayıda askeriyle direnen Sultan Tumanbay, ele geçirildikten 17 gün sonra öldürüldü.<sup>561</sup> Bu, Memlük Devleti'nin de sonu demektir.

### ***1.5.Halife'nin İstanbul'a Nakli***

Osmanlı ordusu İstanbul'a dönmeden önce, Halife Mütevekkil'in babası Müstemsik Billah hariç<sup>562</sup> Abbasoğullarından Halife Mütevekkil Alellah,<sup>563</sup> Halife'nin amcaoğulları Ebu Bekir, Ahmed, damadı Nasırüddin Muhammed ile eski Memlük

---

<sup>558</sup> İbn İyas, 2016, s. 158-159; Tansel, 1969, s.181

<sup>559</sup> İbn İyas; Verdan, Menavat ve Kum el-Hamam olarak üç yer ismi veriyor. Bkz. İbn İyas, 2016, s. 160

<sup>560</sup> Hasan bin Merî, 18 Ağustos'ta yaranmak için geldiği Yavuz Selim tarafından tutuklanıp hapsedildi; ancak 3 Aralık'ta Buhayra Arapları, onun ayağındaki zinciri keserek onu kurtarmayı başarabildiler; bundan sonra kendisinin bir isyan girişimi de bastırıldı. İbn İyas, 2016, s. 182, 201-202

<sup>561</sup> İbn İyas, 2016, 160-165; Müneccimbaşı, C.2, s. 488-489; . Hoca Saadettin, 1979, C.4, s. 325-329; Barthold, 2012, s. 95-96; Sümer, 1992, s. 689; Tansel, 1969, s. 184-188; Emecen, 2011, s.85

<sup>562</sup> Halife Mütevekkil'in babası eski halife Müstemsik Billah, çok yaşlı olması ve gözleri görmemesi sebebiyle hariç tutuldu. Sümer, 1992, s. 690-691; Aktan, 1991, s. 645

<sup>563</sup> İbn İyas'a göre Halife bu habere çok üzülmüştü; yani gönülsüzdü. Ayrıca Faruk Sümer'in Tarihçi Cenabî, Müneccimbaşı ve Karamanî'ye dayanarak verdiği bilgiye göre Halife, İstanbul'a tutuklu biçimde götürülmüştür; fakat Sümer buna itibar etmiyor. Sümer, 1992, s. 691. Türk kaynakların tutukluluktan kastı, Halife'nin derdest halde götürülmesiye bu pek makul gözüküyor; ancak isteksizliğiye bunu İbn İyas da doğrulamış oluyor.

sultan çocukları, emirler, kadılar ve benzeri ileri gelenleri kabileler halinde yola çıkardılar. Halife'nin içinde bulunduğu kabile, 2 Haziran 1517'de İstanbul'a yola çıktı; Halife Bulak'a indikten sonra 9 Haziran'a kadar burada bekledi ve oradan Reşid Limanı'na<sup>564</sup> gitmek için gemilere binildi.<sup>565</sup> Özellikle emirler, eski Memlük sultanlarının çocukları ve Abbasoğullarının nakli Mısır'ın elde tutulmasına amacına hizmet eden bir güvenlik önlemiydi.

Yavuz Selim, kendisine Mıkyas'ta<sup>566</sup> kendi askerleri tarafından düzenlenen suikasti<sup>567</sup> boşa çıkardıktan sonra dönerken daha önce kendi tarafına geçmiş olan eski Memlük emiri ve Halep Naibi Hayır Bey'i<sup>568</sup> 30 Ağustos'ta Mısır'a naib bıraktıktan<sup>569</sup> sonra yanına daha önce aman verdiği Kansu Gavri'nin oğlunu alıp yola çıktı; 8 Ekim'de Şam'a vardı ve kışı burada geçirdi. Bu arada Şehzade Kasım, Yavuz Selim'in Mısır'dan

---

<sup>564</sup> Kahire şehir merkezinin yaklaşık 200 km kuzeyinde, İskenderiye'nin 60 km doğusunda, Nil'in bir kolunun denize döküldüğü yerdeki liman ve kent.

<sup>565</sup> İbn İyas, 2016, s. 169-172; Sümer, 1992, s. 690-691; Barthold, 2012, s. 102,105; Holt, 1984, s. 507; Uzunçarşılı, 2011, C.2, s.293; İnalçık, 2010, s.143; Emecen, 2011, s.86.

Halife Mütevekkil İstanbul'a gönderilince Seyyide Nefise Türbesi idaresi Abbasoğulları'ndan alındı. Halife ailesi, bu türbeden önemli gelir sağlıyordu; Halife Mütevekkil'in babası Müstemsik Billah Yakub'un bu kararı engelleme çabası da fayda etmedi. İbn İyas, 2016, s. 178

<sup>566</sup> Mıkyas'ün-Nil, Nil Nehri kıyısında su seviyesini ölçmek için kurulmuş tesisin adıdır. Ravza Adası'nın güney ucunda 751'de yapılmış, 861'de geliştirilmiş olanı, el-Mıkyas'ül-Kebir ismiyle bilinir ve en ünlüsüdür. Mahmut Kaya, "Mikyâsü'n-Nîl", **DİA**, 2005, C.30, s. 52-53. İbn İyas'ta geçen Mıkyas ifadesi de burayı yani Ravza Adası'nı kastediyor olsa gerektir. Nitekim Feridun Emecen de suikastin burada gerçekleştiğini ifade edip; Yavuz Selim'in burada birgün de sandaldan sahile çıkmak isterken düştüğünü ve kurtarıldığını aktarıyor. Bkz. Emecen, 2011, s.85 ve F. Emecen, "Selim I", **DİA**, 2009, C.36, s.412

<sup>567</sup> İbn İyas, 2016, s. 185

<sup>568</sup> Hayır Bey, Yavuz Selim tarafına döndükten sonra Türkmenler gibi yuvarlak sarık sarıp, dolama giymiş ve sakalını kesmişti. Hayır Bey'in eşi ve çocukları da İstanbul'a rehin götürülmüştü; bunlar, daha sonra Mısır'a döndüler. İbn İyas, 2016, s. 328, 388. Hayır Bey'in sonraki süreçte, ölene kadar Osmanlılara sadık kaldığı net biçimde görünüyor; İbn İyas'ın anlattıklarına göre Hayır Bey, Mısır'da Osmanlılardan habersiz iş görmedi ve isyan eden Canberdi Gazali'yle iş tutmayarak onu ihbar etti. Canberdi Gazali'nin Yavuz Selim'in ölümünden sonraki isyanı için bkz. Uzunçarşılı, 2011, C.2, s.307-309

<sup>569</sup> İbn İyas, 2016, s. 186, 191-192; Münecimbaşı, C.2, s. 493; İnalçık, 2010, s.143

ayrılmasından sonra 29 Ocak 1518’de yakalandı; Yavuz Selim’e muhalif askerler tarafından herhangi bir girişimde dayanak olarak kullanılmaması için önce gizlice hapsedildi ardından bir gün sonra da Yavuz Selim’in Mısır’a naib bıraktığı Hayır Bey ve Osmanlı memurları tarafından cesedi çıkarıldı.<sup>570</sup> Şehzade Kasım’ın ölümünü Yavuz Selim’e müjdeleyen<sup>571</sup> Emir Canım el-Hamzavî’ye İskenderiye Naibliği verildi.<sup>572</sup> Yavuz Selim, 16 Şubat 1518’de memlük emirlerinden Canberdi Gazali’yi<sup>573</sup> de Şam’a naib olarak atadı<sup>574</sup> ve 21 Şubat’ta Halep’e gitmek üzere buradan ayrıldı. Mart ve nisan aylarını Halep’te geçirdikten sonra 6 Mayıs’ta İstanbul’a dönmek üzere buradan ayrılarak 25 Temmuz’da payitahtına vardı.<sup>575</sup>

### ***1.6.Halife’nin Yedikule’ye Hapsi***

İbn İyas’ın aktardığına göre Mısır’dan İstanbul’a götürülenlerden geride kalan yakınlarına gelen bir mektupta, Yavuz Selim’in İstanbul’a vardığında Halife Mütevekkil ve onun amcaoğullarının da bulunduğu bir grup Mısırlı tarafından karşılandığı; Yavuz Selim’in, Halife’nin atından inmesine izin vermediği ve ondan başka kimsenin yüzüne bakmadığı yazıyormuş. Eğer bu doğruysa Halife’nin gerek Ridaniye Savaşı sonrası Kahire’deki konumu gerekse bu olay, onun başta en azından

---

<sup>570</sup> Şehzade Kasım’ın naaşı emirler tarafından omuzda taşındı; başında Memlükler’de matem alameti olan beyaz renkli bir bayrak taşındı; cenaze namazını Şafîi başkadısı kıldırdı. Bu ölüme Osmanlılar çok üzülmüş, ağlamışlardı. İbn İyas, 2016, s.215-216; Eşref Buharalı, “Türklerde Matem Alametleri”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Nisan 1990, S.65, s.156

<sup>571</sup> Şehzade Kasım’ın başı, Şam’da bulunan amcası Yavuz Selim’e yollandı; öldürüldüğünde on yedi yaşındaydı. Uzunçarşılı, 2011, C.2, s.296-297

<sup>572</sup> İbn İyas, 2016, s. 215-217, 221.

<sup>573</sup> Canberdi Gazali, Yavuz Selim’in Mısır’ı zapt etmesinden sonra ona yolladığı adamla aman istemişti. İbn İyas, 2016, s. 149-150

<sup>574</sup> İbn İyas, 2016, s. 223

<sup>575</sup> Barthold, 2012, s. 96

Selim nazarında belirli bir düzeyde saygı gördüğünü ortaya koyuyor.<sup>576</sup> Ancak bu durum, Abbasoğullarının aralarındaki anlaşmazlık ve belirtilecek bazı diğer sebepler dolayısıyla fazla uzun sürmeyecektir.

Abbasî Ailesinden Halil ile Halife Müstemik Yakub arasında devam eden çekişme onların çocukları arasında da devam etmişti. Halife Mütevekkil Alellah, Halil'in ölümü sonrasında ona ayrılmış gelirleri onun çocukları Ebu Bekir ve Ahmed'e değil; kendi oğlu Harun'a vermesi sebebiyle 1514 yılında Ebu Bekir ve Ahmed tarafından Sultan Kansu Gavri'ye şikayet etmişti. Ancak Sultan tarafından Halife'nin tasarrufu değiştirilmemişti.<sup>577</sup> Halil'in oğlu Ebu Bekir ve Ahmed'in Halife Mütevekkil'in de kendilerine haksız davrandığını bir kez de Yavuz Selim'e şikayet etmeleri üzerine Yavuz Selim, ailenin gelirinin üç eşit parçaya ayrılması ve böyle paylaşılmasını emredip; bunun için Kahire'ye bir memur gönderdi. Bunun dışında Halife Mütevekkil Alellah'ın İstanbul'da dikkat çekici bir yaşam sürmesi; birçok çeng çalan kadın köle satın alması; hakkında Mısır emirlerinin, öldürülen emir hanımlarının ve Sultan Tumanbay'ın hanımının kendisine emanet ettiği malları gasbettiği yönündeki şikayetler sebebiyle Halife, Yavuz Selim gözünden düştü ve Yedikule'ye hapsedildi.<sup>578</sup>

---

<sup>576</sup> İbn İyas, 2016, s. 245. İbn İyas'ın anlattığı bir rivayete göre Yavuz Selim, Halep'teyken Mısır'a girdiği takdirde halkı kılıçtan geçireceğini söylemiş; Halife Mütevekkil'in yalvarmasıyla bundan vazgeçmişti. İbn İyas, 2016, s. 141. Ancak bu rivayetin Halife'nin Kahire'deki saygın vaziyetinin görülmesinden sonra halk tarafından oluşturulmuş olma ihtimali yüksektir.

<sup>577</sup> Aktan, 1991, s. 645

<sup>578</sup> İbn İyas, 2016, s. 286, 319; Barthold, 2012, s. 105-106; Arnold, 1924, s.141-142; Sümer, 1992, s. 693; Aktan, 1991, s. 646; Tansel, 1969, s.212; Uzunçarşılı, 2011, C.2, s.294; Ercan, 2002, C.9, s.421-445. İbn İyas bu bilgilere 26 Ekim 1519'da Kahire'ye gelen ulak-memur ve İstanbul'dan dönen Canım el-Hamzavî'nin anlattıkları sayesinde ulaşıyor. Halife Mütevekkil'in Yedikule'ye neden hapsedildiği konusunda, İbn İyas'ın bahsettiği bir iddia da İstanbul'dan kaçan Mısırlılar olduğu ve bu nedenle Halife'nin vezirler tarafından sıkıştırıldığı yönünde olsa da bu, sebep olamayacak kadar zayıf bir haberdir.

Halife'nin Yedikule'ye hapsedilmesinden kısa bir süre sonra<sup>579</sup> 22 Eylül'de Yavuz Selim öldü ve yerine geçen oğlu Sultan Süleyman, Halife Mütevekkil'in babası Yakub'a mektupla bildirdiği gibi Halife'yi serbest bırakılıp ona 60 akçe<sup>580</sup> maaş tahsis etti.<sup>581</sup>

7 Haziran 1521'de İstanbul'dan Kahire'ye gelen Mısırlıların verdiği bilgiye göre Sultan Süleyman, Mısırlıların ülkelerine dönmelerini emretmiş; gecikenlerin cezalandırılacağını duyurmuştu.<sup>582</sup> Halife Mütevekkil Alellah'ın da bu genel izinden sonra Mısır'a dönebildiği anlaşılıyor; zira Halife, Barthold'un tespitine göre, 10 Kasım 1543<sup>583</sup> yılında Kahire'de vefat etti.

Halife Mütevekkil'in ismi, yine Barthold'un tespit ettiğine göre, onun Mısır'a dönmesinden sonra, Osmanlı Valisi Ahmed Paşa'nın 1523'de Sultan Süleyman'a karşı isyan<sup>584</sup> girişiminde Vali'yi sultan atamasıyla tekrar ortaya çıksa da Ahmed Paşa'nın öldürülmesinden sonra isyan bastırıldı. Bu aşamada, Halife'nin isyana dahil sebebiyle cezalandırıldığına dair bir bilgi yoktur.<sup>585</sup>

---

<sup>579</sup> Tarihler, İbn İyas'tan öğrenildiği için haberlerin Kahire'ye ne zaman vardığı önem kazanıyor. Halife'nin hapsedildiği haberi, 3 Eylül 1520'de Kahire'ye ulaşmıştı. Bu haberin ardından en fazla kırk gün içinde Halife'nin serbest bırakıldığı haberi alındı.

<sup>580</sup> Şeşen'in İbn İyas çevirisinde 6 dirhem şeklinde. İbn İyas, 2016.

<sup>581</sup> İbn İyas, 2016, s. 326, 331; Sümer, 1992, s. 693; Barthold, 2012, s. 106-107; Aktan, 1991, s. 646

<sup>582</sup> İbn İyas, 2016, s. 359

<sup>583</sup> Barthold'un Mekke'li Kutbeddin'den aldığı tarihtir. Bkz. Barthold, 2012, s. 107. Yiğit de bu yılı Halife'nin ölüm tarihi olarak veriyor. Yiğit, 1991, s.170. Karamanî'ye göre 3 Ocak 1539; Müneccimbaşı'na göre 1543/1544; aktaran Sümer, 1992, s. 695

<sup>584</sup> Bkz. Uzunçarşılı, 2011, C.2, s.318-320

<sup>585</sup> Barthold, 2012, s. 107-108; Arnold, 1924, s. 142; Tansel, 1969, s.212; Yiğit, 1991, s. 171-172. Barthold'un Tarihçi Cenabî'den aktardığına göre Halife Mütevekkil'in; Ömer, Osman ve Yahya isminde üç oğlu vardı; bunlardan Ömer ve Osman, Cenabî'nin kitabını yazdığı tarihte Osmanlı Devleti'nden maaş alıyorlardı. Barthold, 2012. Daha önce İbn İyas da Halife'nin Harun isimli bir oğlundan bahsetmişti.

### 1.7. Osmanlı Yönetimi Altında Mısır

Halife Mütevekkil Alellah'ın babası Müstemsik Billah, belirtildiği gibi, hep Kahire'de kalmıştı; ancak gerek yaşlılığı gerekse hilafetin Mütevekkil elinde bulunmasından dolayı buradaki siyasette bir yeri yoktu. Kahire'de naib<sup>586</sup> bırakılan Hayır Bey de önceden olduğu gibi yeni ayda Halife olmadığı için sadece dört mezhebin başkadısından tebrikleri alıyordu. Daha sonra bu kadılıklar da Mayıs 1522'de Osmanlı merkezden atanmış Seydi Çelebi tarafından kaldırıldı ve bu kadılıklar yerine dört naiblik kurularak Şafîî ve Hanefî naibler Osmanlı ulemasından seçildi.<sup>587</sup>

Kanunî Sultan Süleyman zamanında Mısır'a bağlı tüm naibliklere Osmanlı paşaları atandı. 23 Ekim 1522'de Hayır Bey'in ölümünün<sup>588</sup> haberinin alınmasından sonra bir müddet vekaleten Mısır'ı idare eden Sinan Paşa'nın yerine yüz bin altın maaş ile Mustafa Paşa atandı. 1523'te Mustafa Paşa zamanında bazı memlüklerin Hayır Bey'in emir-i ahuru<sup>589</sup> Emir Kansu'yu sultan ilan etme girişimleri de içlerinden bir kişinin bu girişimi Osmanlılar'a bildirmesi ile akamete uğratıldı.<sup>590</sup>

Sadrazamlık beklerken Mısır'a atanan Ahmed Paşa ise Mısır'daki siyasi hareketliliği sükunetle çözdü. Dört başkadılığı yeniden ihdas etti. Ancak Ahmed Paşa da merkezden bağımsız hareket etmesi ardından yakalanarak öldürüldü. Eylül 1524'te

---

<sup>586</sup> Osmanlılara göre vali.

<sup>587</sup> Abdurrahman Atçıl, "Memlükler'den Osmanlılar'a Geçişte Mısır'da Adli Teşkilat ve Hukuk (922-931/1517-1525)", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 2017, S.38, s.102-103

<sup>588</sup> Hayır Bey'in cenaze töreninde Osmanlılar ve Memlük emirleri birlikte yürümüşler ve Memlüklerin matem rengi olan beyaz yerine artık Osmanlı geleneğine uygun biçimde siyah giymiştir. Buharalı, 1990, s.154

<sup>589</sup> Emir-i ahur, sultana ait ahırın (ıstabl-ı sultaniye) başındaki emirdir; binler emirlerinden (mukaddem-i elf) seçilirlerdi. Kırklar emirlerinden (tabılhane emirleri de denilir) yardımcılar seçebilirlerdi; onlara da emir-i ahur sani (ikinci) ve salis (üçüncü) ünvanları verilirdi. Bkz. Uzunçarşılı, 1988, s. 337-338

<sup>590</sup> Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi I* (Haz.: Bekir Sıtkı Baykal), Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 60-61; Uzunçarşılı, 2011, C.2, s.316-317

Sadrazam İbrahim Paşa Mısır'a girdi; burada şikayetleri dinledi; bazı müzakereler yaptı ve ardından Mısır için Kanunî Sultan Süleyman zamanında bölgeye uygun bir yönetim için Mısır Kanunnamesi yürürlüğe konuldu. Dört başkadılık da Leyszade Pir Ahmed Çelebi tarafından tekrar ilga edildi.<sup>591</sup> Sonuç itibariyle Mısır, Hayır Bey yönetimiyle bir geçiş dönemi yaşadı. Hayır Bey'den sonra gerçekleşen bazı karşı girişimler bastırıldı ve bölge, yapılan adli ve idari düzenlemelerle mutlak biçimde Osmanlı Devleti yönetimi sistemine girdi.

## 2.Hilafetin Yavuz Selim'e Geçip Geçmediği Meselesi

Yavuz Selim'in Mısır'ı zapt etmesinden sonra hilafetin Osmanlılara geçtiği yönündeki genel kanının ve hatta bunun Ayasofya Camisi'nde törenle gerçekleştiği gibi rivayetlerin<sup>592</sup> aslı astarı ilk defa 1912 yılında Barthold tarafından incelenmiş; bunların tarihsel gerçeklikten yoksun olduğu tespiti, bir makale halinde yayımlanmıştır.<sup>593</sup> Ancak aynı kanının devam etmesi sebebiyle bir makale de Faruk Sümer tarafından 1991 yılında kaleme alınmış;<sup>594</sup> Barthold'un yapmış olduğu tespit desteklenmiş ve netleştirilmiştir.

Yavuz Selim'in Mısır'a girişini ve sonraki süreci ayrıntılı biçimde anlatan çağdaş İbn İyas'ın eserinde hilafet için herhangi bir devir töreni, işlemi veya Halife Mütevekkil'in feragati gibi bir olaydan bahsedilmemektedir. İbn İyas'a göre Halife Mütevekkil, Halep'te Yavuz Selim karşısına getirilmiş; Selim onu baba mülkü Irak'a

---

<sup>591</sup> Atçıl, 2017, s.105-107

<sup>592</sup> Barthold, Ayasofya Camisi'nde gerçekleşen tören rivayetini Namık Kemal, **Evrak-ı Perişan**, İstanbul, 1883/1884, s.70'te tespit etmiştir. Barthold, 2012, s. 106

<sup>593</sup> V.V. Barthold, **İslam'da İktidarın Serüveni: Halife ve Sultan**, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2012

<sup>594</sup> Faruk Sümer, "Yavuz Selim Halifeliği Devraldı mı?", **Bellekten**, Aralık 1992, Cilt: 56, Sayı: 217



göndereceğini söylemiş; ancak daha sonra önemli emir çocukları ve diğer Abbasoğulları ile birlikte İstanbul'a göndermiş; burada da daha önce anlatılan cürümler sebebiyle tutuklatmıştır. Osmanlı tarih kaynaklarında ise halifeden bahis dahi yoktur.

Her şeyden evvel Yavuz Selim'in hilafeti Mütevekkil'den devralabilmesi için o makamın sahibinin Mütevekkil olduğunu kabul etmesi gerekirdi; ancak Yavuz'un böyle düşündüğünü gösterir bir delil de yoktur. Nitekim Yavuz - daha önce anlatıldığı gibi - Tumanbay'a göndererek itaat istediği mektubunda kendisini '*Allah'ın yeryüzündeki halifesi*' olarak tanımlamış ve Mısır vergisinin daha önce Bağdat'taki Abbasî Halifelerine gönderildiği gibi kendisine gönderilmesini istemiştir. Kaldı ki sultanlar tarafından kendileri "*halife*" kelimesinin kullanılması, Yavuz Selim'den çok önce de vardı; Osmanlı sultanları da özellikle I. Murad döneminden itibaren<sup>595</sup> bu unvanı kullanılıyordu; bu anlamda hilafet, Müslüman tebaanın üzerinde kurulu sultanlığın kaynağı için uluhiyeti çağrıştırması yanında, artık hak üzere adalet eden sultan anlamına gelen bir saygınlık ifadesi haline gelmişti. Bu anlamda Memlûk sultanlarının gölgesi ve dahi tahakkümü altındaki Abbasi hilafetinin gerçekte Yavuz Selim'e katacağı bir değer veya saygınlık da bulunmamaktaydı. Nitekim *hilafetin*, evveli ve ahiri aynı mahiyete sahip bir kavram olmadığı; Abbasi Devleti'nin gerçek siyasi ve askeri gücünü kaybetmesinden sonra kavramın tarihsel süreç içerisinde anlam değişimi ve kaymalarına uğradığı ve neticede, zamanla siyasi oluşumlara sözde meşruiyet belgesi dağıtan bir kurum haline geldiğinden bu tezin önceki bölümlerinde bahsedilmişti.

O halde, hilafetin Osmanlılara geçtiği rivayetlerinin varlık sebebi ne olmalıdır? Barthold'un tespitine göre bu rivayet, ilk defa Baron D'Ohsson'un *Tableau général de l'Empire Othoman* adlı eserinde yer almıştır ve bu anlatımın yer aldığı eserin birinci cildi, 1788'de basılmıştır. Bu tarihten henüz dört yıl önce Küçük Kaynarca

---

<sup>595</sup> 'Halife' kelimesinin Osmanlı sultanları için kullanıldığı örnekler için bkz. Arnold, 1924, s. 130-138; Tansel, 1969, s.212-214

Anlaşması'nda Kırım'ın Osmanlı Devleti'nden tamamen bağımsız hale gelmesinin engellenmesi; en azından bir iletişim bağının korunması ve bu dönemde, üzerinde Müslüman bir halkın yaşadığı toprağın bağımsızlığının, İslam hukuku açısından bazı tartışmalara sebep olması veya oldurtulması neticesinde bir bağlılık formülü aranmış ve bu, hilafet üzerinden bu sağlanmaya çalışılmıştı. Dolayısıyla o süreçte Rusya ile Osmanlı Devleti arasında arabulucuk yapan Fransa ile yakın ilişkileri bulunan İsveç Kralı'na tabi bir görevli olan Baron D'Ohsson'un bu telifinin üzerinde, bu sürecin etkisi olsa gerektir.<sup>596</sup>

Netice itibariyle Yavuz Selim'in hilafeti Halife Mütevekkil'den devraldığı hatta bunun için bir tören gerçekleştirildiği rivayetleri sonradan yapılan yakıştırmalar olup; o devre ait tarihi kaynaklarda böyle bir olaydan bahsedilmemektedir.<sup>597</sup>

---

<sup>596</sup> Barthold, 2012, s. 116-119; İnalçık, 2010, s.144

<sup>597</sup> Barthold, 2012, s. 106-108; Arnold, 1924, s.143-144; Sümer, 1992; Ercan, 2002; Holt, 1984, s. 507

## SONUÇ

Hilafet, Hz. Muhammed'den sonra onun kişisel etkisine ve Tanrının emri olduğu iddia edilen kuralları uygulama iddiasına atıf için o dönemki hükümdarlık kavramlarına karşı üretilmiş alternatif bir hükümdarlık konseptidir; ancak hilafet, ilahi sorumluluk ve seçilmişlik iddiası taşıması bakımından da modernite öncesi dönemdeki diğer hükümdarlık içeriklerinden farklı değildir.

Hz.Muhammed sonrası için idealize edilen dönemin gerçekliği yoktur; bilakis Hz.Muhammed henüz hasta yatağındaiken onun bıraktıkları için dava başlamış; muhacir ile ensar birbirine girmiş; ilk halifeye zorla biat toplanmıştır.

İslam – Arap Devleti, ikinci halife döneminden Emevilerin son zamanlarına dek fasılalar olsa da gelişme ivmesini korumuş; özellikle Halife Ömer döneminden başlayarak fetihlerle gelen hızlı zenginleşme ve büyüme, siyasi yapılanmanın kurumsallaşması ihtiyacını doğurmuş; ancak zenginleşmenin kaynağının sonradan Müslüman olacak Arap olmayan halklar olması, hilafet tarihi boyunca süregelen iktidar mücadelelerine taban olmuştur.

Hz.Muhammed'in ölümünden Abbasîlerin geç dönemlerine kadar, mahiyeti ne olursa olsun toplumsal muhalefet eğer güçlüyse bizzat ortaya çıkmış; yok güçlü değilse Hz.Ali evladının gözleri içine bakmıştır. Hz.Ali evladı, ekseriyetle, toplumsal muhalefette meşru iktidar sahipleri olarak algılanmış; bu durum, onların hemen her dönem baskı altında tutulmalarına; bazen *hurucları* bizzat yönetmelerine ve iktidara yürümek istemelerine ve bazen de bu sebeplerle öldürülmelerine neden olmuştur. İslam ve hilafet tarihi, bu sebeple çok tartışma biriktirmiştir.

Emevîler, iktidara adım adım ustaca gelebilmişler; İslam öncesi Arap kültür kodlarına göre devleti yönetmişler; ancak iktidarda kalabilmek için sert önlemlere başvurmuş ve cinayetlere karışmışlardır; bu, ancak onların sonunu geciktirmiş ve bu sonun vahametini arttırmıştır.

Abbasîler, Arap olmayan unsurların muhalefeti, tabanda yürütülen hareket ve Hz. Ali evladına karşı zulmün intikamı propagandasıyla iktidara gelmiş; ancak muktedir olduktan sonra Emevîler gibi kendi iktidarları için çalışmışlar; kendilerini iktidara taşıyan grupları devlete paydaş yapmışlar; devlet merkezini yeni paydaşların yaşam havzası yakınlarına taşımışlar; bu yeni yapılanmayı İslami bir siyasal sistem ile formüle etmişlerdir.

On ve on birinci yüzyıllarda bir Şîî çağı yaşanmış; Abbasî Hilafetinin varlığı tehlikeye düşmüş; bu durum ancak Selçukluların bu hegemonyayı kırmasıyla son bulabilmiştir. Abbasî halifeleri, sahadaki güçlerini kaybetmeye başlamalarından itibaren, otorite sağlayan emir veya hanlara ‘sultan’lık payeleri dağıtarak onların bağlılıklarını korumak istemiş; ancak otorite boşluğu buldukça siyasi çekişmeler zeminine inmiş; özellikle Selçukluların gerileme döneminden itibaren mahiyeti ne olursa olsun her türlü siyasi girişim, manevra ve ittifakın içinde yer almış; iktidar için ordu tertip edip çeşitli tedbirler almışlardır. Halifelerin iktidar mücadelesi, Selçuklu ve Harzemşah Sultanları ile yaşadıkları, bu çerçevede fazlasıyla çarpıcıdır.

Türklerin Abbasî Hilafeti altında askeriyeden başlamak suretiyle devletin üst kademelerine ulaşmaları neticesinde İslamiyet sahasında Türk etkisi ve daha sonra egemenliği başlamış; bu durum Mısır’da da gerçekleşmiştir. Burada, Türk egemenlik ve etkisi sırasıyla Tolunoğulları, İhşidîler, Eyyübîler, 1258 Bağdat’ın tahribi sonrasında halifeliği tesis edecek Memlükler ve sonra da Osmanlılar’a kadar sürmüştür.

Üstadlarının oğlunu öldürerek Mısır'a hükmetmeye başlayan Memlüklerin meşruiyet desteği aramaları ve devletler arası sistem içerisinde kabul görmek istemeleri ile tarihsel süreç içerisinde gelenekselleşmiş meşruiyet kaynağı olan Abbasî Hilafetinin Kahire'de tesis edilmesi arasında doğrudan bir ilişki vardır. Memlüklerin Turanşah'ı öldürmesinden sonra Moğollar karşısında Mısır'ı savunabilmeleri onların iktidarda tutunmasını sağlamış; daha sonra Necmeddin Salih Eyyüb'ün dul eşi Şeceretüddür ile Atabek Aybek evlendirilerek Mısır doğrudan Memlükler idaresi altına alınmış; ancak bu, Eyyübî naiblikleri tarafından kabul görmemişti. Bu sebeple meşruiyet desteği arayan Sultan Aybek, kendisini "*Halife'nin Kahire'deki Naibi*" olarak adlandırıyordu. 1258'de Bağdat'ın yıkılmasından sonra henüz Sultan Seyfeddin Kutuz zamanında halifeliğin tekrar tesisi için bir girişimde bulunulmuş; ancak bu, Moğol tehdidinin Şam'a yaklaşması sebebiyle gerçekleşmemiştir. Neticede, Sultan Kutuz'u öldürerek yerine geçen Sultan Beybars bu amaca ulaştı.

Halifeliğin Kahire'de tesisi, Memlüklere ve Sultan Beybars'a önemli bir meşruiyet ve prestij kazandırmış; Memlükler, Moğollar karşısındaki başarıları ve prestijleri ile önemli siyasi inisiyatifler almışlardır. Mustansır Billah, Kahire'de tarih kitaplarının '*unutulmaz bir gün*' olarak tasvir ettikleri şaşalı bir törenle halife olarak biat almış; hemen sonrasında Sultan Beybars'a büyük övgüler yağdırmış; onu "*Mısır, Şam, Diyarbakır, Hicaz, Yemen, Fırat boyları ve yeni baştan fethedilecek alçak ve yüksek yerlerin sultanı*" atamıştır. Abbasî Hilafetinin yeniden tesisinden sonra Müslüman olan Altın Orda Hükümdarı Berke Han ile Halife Hakim Biemrillah'ın da dahil edilmesiyle Müslümanlık üzerinden bir ittifak tesis edilmiş; Anadolu'da Kayseri'ye kadar gelinmiş ancak muhkem müttefik karakter bulunamamış; Moğollara, Haçlılara ve Ermenilere karşı savaşlar tertip edilmiştir.

Halifelerin Kahire’de oturmaları, Sultan dışında bir otoritenin daha varlığına neden olmuş; halifeler, onlara atfedilen tarihsel önem ve meşruiyet kaynağı oluşlarıyla iç siyasette referans gösterilecek önemli karakterler haline gelmişlerdir. Mustansır Billah’ın Irak Seferi’nden dönmemesi ve Bağdat’ın artık kısa zamanda alınamayacağını anlaşılması üzerine bu sefere sonradan iştirak etmiş olan fakat sağ olarak kurtularak Kahire’ye gelen Hakim Biemrillah, Kahire’de iskan edildi. Ancak gerek Abbasî Hilafetinin tarihsel olarak Müslüman devletlerin sultanları için meşruiyet kaynağı olmaları gerekse hilafetin Kahire’de tesisinde yaşanan azametli törenler ve buna atfedilen önem, sultanın halife tarafından atanması, halifeyi ister istemez sultanın da üzerinde konumlandırmıştı. Böyle bir güç, sultana yaptırmak istediği işlerde kolaylık sağlayacağı gibi muhaleftin de herhangi bir girişiminde en önemli başvuru mercii olacaktı. Bu gibi sebeplerle, Hakim Biemrillah kısa süreli bir özgürlük döneminden sonra Sultan Beybars tarafından gözetim altına alındı ve Sultan Eşref Halil döneminde Kadir Gecesi’nde serbestlik tanınana kadar böyle yaşadı. Hakim Biemrillah’ın uzun yıllar gözetim altında tutulması ve ortalıkta gözükmemesi, Memlük siyasetinde halifelerin konumunu olabildiğince geriletmiştir; ancak tamamıyla yok edememiştir.

Halifelerin Memlük Devleti’ndeki en önemli rolleri, sultanların tahta çıkış törenlerinde bulunmaları ve onları sultan olarak atamalarıdır; ancak halifelerin gerçekte bunda bir söz hakları yoktur. Sultan adayları ya önceki sultanların çocukları ya emirlerin kendi aralarında seçtikleri ya da yürüttüğü muhalif girişimi başarıya ulaştıranlardır. Tahta çıkma törenleri sırasında Halife tarafından itiraz edilen tek kişi Sultan Müeyyed Şeyh’in bir buçuk yaşındaki oğlu Melik Ahmed’dir; zira Melik Ahmed bu tören boyunca içeride çalınan köslerden dolayı çok korkmuş ve ağlamış; bunun üzerine Halife Mu’tezid Billah, bu bebeğin sultan edilmesinin emirler arasında mücadelelere sebep olacağını dillendirse de Sultan Müeyyed Şeyh’in memlüklerinin ısrarıyla mecburen ‘ikna’ olmuş ve töreni gerçekleştirmiştir.

Her emirin tahta geçebilme şansının olduğu Memlük Devleti'nin bu özel siyaset yapısında halifeler çok kez saltanat davalarının ortasında kalmış; bazen sultanların muhalefeti bastırmasına bazen de muhalefetin sultanı indirmeye çalışmasına katkı sağlamışlardır. Memlüklerde muhalefet üç yerden ızhar olurdu; buralar, muhalif grup yeterince güçlüyse Kale'nin içi, Kale içinde maiyeti fazla olan eski sultanların hapsedildiği Kerek Kalesi ve müdahalenin gecikeceği Şam'dır. Muhalif bir girişim başladığında halife derhal Kale'ye alınır ve kimseyle görüşürülmezdi. Eğer muhalefet hareketi desteğini arttırmışsa sultan halifeden muhalefetin gayrimeşru olduğuna ve onunla mücadele edilmesi gerektiğine dair fetva alırdı. Sultan otoritesini kaybetmeye başladığı zaman halifeden tekrar biat alma yoluna da gidebilirdi. Bazen sultanlar otoritelerini kaybetmeden muhalefet üzerine bizzat ordu başında yürürlerdi -ki bu hemen her zaman Şam olurdu- halifeyi de kendilerinin meşru sultan olduğunu vurgulamak için yanlarında götürürlerdi. Halife, muhalefet için de aynı anlamları taşımaktaydı; eğer Kale içinde bir çatışma yaşanırsa halife evinden çağrılır ve girişime destek vermesi sağlanırdı. Bazen halife ile birlikte muhalefet üzerine yürüyen sultanın yenilmesinde sonra halife muhaliflerin eline geçerdi ve bu defa da muhalefeti desteklemek zorunda kalırdı. Yine nadiren de olsa herhangi bir halife, sultan tarafından hakarete uğramış veya azledilmişse bu durum muhalefet tarafından karşı propaganda da kullanılırdı. Bu çıkarımlara örnekler vermek gerekirse; Sultan Beybars el-Çeşnigir, Melik Nasır Muhammed'e karşı Halife Müstekfi'den iki defa biat ve Melik Nasır Muhammed'e karşı mücadele fetvası aldı, Halife bu fetvada halkı *isyancı* eski sultan Melik Nasır Muhammed'e mücadeleye çağırıyor, kendisinin de Melik Nasır Muhammed'e karşı mücadele edeceğini ilan ediyordu. Yine Emir Mintaş, Berkuk'un Kerek'ten çıkarak güçlenmesi sebebiyle Halife Mütevekkil'den ona karşı savaşmanın gerekli olduğuna dair fetva almıştı. Sultan Müeyyed Şeyh, eski Şam Naibi Kanıbay üzerine yürürken yanında Halife Mu'tezid Billah'ı götürmüş; Emir Mintaş, Berkuk'a

karşı Mütevekkil'i kullanmıştı. II.Mütevekkil, Sultan Kayıtbay'ın oğlu Sultan Nasır Muhammed'e karşı Emir Kansu'yu desteklemiş; Halife II. Mu'tezid, Emir Çakmak'ın, Sultan Eşref Barsbay'ın oğlu Melik Aziz Yusuf'u tahttan indirmesinde ona destek sağlamış; Halife Kaim, Sultan Çakmak'ın oğlu Melik Osman'ın tahttan indirilişinde muhalefete açıkça destek vermişti. Halife Mütevekkil, Emir Mintaş'ın yanında Berkuk'a karşı savaşa çağırsa da Berkuk'un mücadeleyi kazanmasından sonra onun eline düşmüş ve onun saltanat törenine katılmıştı. Halife Mütevekkil'in Sultan Berkuk'a karşı suikast girişimi içerisinde yer alması sebebiyle azlinin ardından düştüğü durum muhaliflerce kullanılmış; Sultan Berkuk da bu eleştiriler karşısında onu hapisten çıkarıp tekrar halife ilan etmiş ve onun Kahire sokaklarında, halkı muhalefete ('azılı düşmana') karşı mücadeleye çağırmasını sağlamıştı.

Sultana karşı muhalefetin ittifaklarla oluştuğu ve müttefiklerin hangisinin sultanlığa geleceğinin tartışma yaratabileceği bazı durumlarda eğer Halife muhaliflerin elindeyse ona sultanlık teklif edilmiştir; bir halife de sultan olmuştur. Emir Şeyh ve Emir Nevruz, Sultan Ferec'e karşı yürüttükleri saltanat davasında Sultan Ferec'i Şam yakınlarında yenerek Halife Müsta'in'i ele geçirmişler ve Sultan Ferec'i ona azlettirmişlerdi. Ancak daha sonra kimin sultan olacağı konusunda tartışma çıkmasını istemediklerinden Halife Müsta'in'e sultanlık teklif etmişler; kabul etmemesi üzerine bir oyun ile kabule mecbur bırakmışlardı. Bir başka sultanlık teklifi de Halife Mütevekkil'e yapılmıştı. Sultan Eşref Şaban'a hac yolunda saldıran muhalif emirler, Kahire'ye bir sultan ile beraber gitmek istemişler ve orada bulunan Halife Mütevekkil'e bunu teklif etmişler ancak o da kabul etmemişti; bu olaylar yaşanırken Kahire'de de küçük Melik Ali'ye biat edilmek isteniyordu.



Halifeler, bazı zamanlarda siyaset üstü görülüp taraflar arasında onların arabuluculuğuna başvurulmuştur. Sultan Beybars'ın oğlu Berke Han, kayınbabası olan Emir Seyfeddin Kalavun'un da önderlerinden olduğu bir muhalefet girişime Hakim Biemrillah'ı yollamış; Emir Yelboğa da eski müttefiki Emir Mintaş'a Halife Mütevekkil'i yollamış ancak her iki durumda da gidişat değişmemişti. Halife'ye dış siyasette de uzlaştırıcı olarak başvurulmuş; Altın Orda Hanı Berke Han ile ittifak kurulurken Halife Hakim Biemrillah onun elçilerine hilat giydirmiş; adını hutbede okutmuştu. Osmanlı – Memlûk çekişmesinin yoğunlaştığı Sultan Kayıtbay döneminde Halife II.Mütevekkil, Osmanlı Sultanı II.Beyazid'e bir mektup yollamış ve bu yolla gerginliği engellemeye çalışmıştı. Son Halife III.Mütevekkil de Yavuz Selim tarafından Sultan Tumanbay'a yollanacak elçilik heyetine seçilmiş; ancak başına kötü bir şey geleceğinden korkmuş olacak ki bu görevi kendi devadarına tevdi edip Sultan Tumanbay'a gitmemişti.

Halifeler savaş dönemlerinde, halkı ve orduyu düşmana karşı mücadeleye çağırır; gerekli hallerde sefere katılır; sefer için ek gelir temin edilmesi için icazet verirlerdi. Halife Müstekfî, Sultan Nasır Muhammed döneminde Moğollar karşısında ordu içinde yer almış ve ordu düzeni önünde -kaynaklara göre- etkileyici bir konuşma yapmıştı. Sultan Ferec'in Timur'a karşı Şam'a gidişinde ordu içinde halife de vardı. Son Halife Mütevekkil de Yavuz Selim'e karşı orduya katılmış; Sultan Kansu Gavri'nin hemen yanında durmuştu. Orduya ek gelir veya düşmana karşı fetvada da Halifeler, kadılar ile birlikte başvurulacak ilk makamdı. Timur'a karşı tertip edilecek seferde vakıf mallarının gelirlerinin kullanılması, ek vergi alınması; Sultan Kayıtbay'ın Anadolu içine düzenleyeceği seferde camilere ayrılmış vakıf mallarının gelirlerinin müsadere edilmesi ve Karakoyunlu Hükümdarı Kara Yusuf'un üzerine yürünmesi planlanırken Halifelerden fetva veya icazet alınmıştı.

Halifelerin doğrudan kendi iradeleriyle dahil olup takip ettikleri olay pek azdır ve bunların hepsi kişisel bir menfaat ya da problemi barındırır. Halife Mütevekkil, Sultan Berkuk'a karşı suikast girişimi tertip etmişti; buradaki anlaşmaya göre Halife Mütevekkil sultan olacaktı. Halife Müsta'ın, Emir Müeyyed Şeyh ve Emir Nevruz yanında Sultan Ferec'i sultanlıktan azlettikten sonra onun öldürülmesi gerektiğinde direnmişti. Halife Kaim, cülus töreninde kendisini yerde oturtan Sultan Mansur Osman'ın azline istekle katılmıştı; ardından İbn Tagrıberdi'nin demesiyle eline bir şey geçeceğini umarak Sultan İnal'a karşı muhalefete istekle iştirak etmişti.

Halifenin sultan ile olan ilişkisi, sultanın hakimiyeti altında olup; halifenin sultana karşı herhangi bir girişim içerisinde yer almadığı ve sultanın saltanatının tehlike altında bulunmadığı durumlarda iyidir; dost olan, çevgen oynayan halife ve sultanlar vardır. Ancak bunun aksi durumlarda sultanların halifeleri hapsedtikleri, *ağır biçimde* azarladıkları, azlettikleri, sürgün ettikleri ve hatta öldürmeye seğirttikleri vakidir. Halife Mütevekkil'in Sultan Berkuk'a suikast girişiminde bulunmasının anlaşılması üzerine Sultan Berkuk kılıcını çekerek Halife'yi öldürtmeye seğirtmiş; Sultan'ı oradakiler ancak zaptedebilmişlerdi. Halife Müstekfi, Melik Nasır Muhammed'e karşı fetva verdikten sonra tahtı ele geçiren Nasır Muhammed tarafından azarlanıp Kus'a sürülmüştü. Halife-Sultan Müsta'ın, tahttan indirildikten sonra önce bir müddet Kale'de mahpus tutulmuş; sonra da İskenderiye'ye hapse yollanmıştı. Sultan Kayıtbay, Kale içinde çıkan büyük bir yangının Halife Mütevekkil'in mutfağından çıktığı iddiaları üzerine Halife'yi Kale'den uzaklaştırmış, şehre yollamıştı. Sultan Kayıtbay'ın oğlu Sultan Nasır Muhammed'e karşı muhalefeti desteklemiş olan Halife II.Mütevekkil, Ramazan Bayramı'nı tebrik için gittiği sultan kapısından geri çevrilmişti. Sultan İnal, kendisine karşı muhalefete destek veren Halife Kaim'i şiddetli biçimde azarlayıp azletmiş ve İskenderiye'ye hapse yollamıştı. Halifelerin sultanların bu davranışları karşısında yapacakları hiçbir şey yoktu. Sadece Halife Kaim, Sultan İnal'ın kendisini azarlaması karşısında hem kendini

halifelikten hem de onu sultanlıktan azlettiğini açıklamış; ancak başkadı tarafından Halife'nin önce kendini azlettiğini açıklaması sebebiyle sultanı azletmesinin geçerli olmadığı sonucuna varılmıştı.

Halifelerin maddi durumları da onların sultanla olan ilişkilerine ve buna da bağlı olarak alacağı iktaya bağlı olmakla birlikte pek parlak değildir; sultanlara verdikleri taklidler karşılığında aldıkları gelirleri vardır; bazı halifeler ek gelir için diğer bazı işlerle uğraşmışlardır; ancak Seyyide Nefise Türbesi'nin geliri sürekli Abbasîlere bırakılmıştır. Ayrıca Halife'nin sultan ile hareket edeceği durumlarda masraflar sultan tarafından halifeye ödenir. Kus'a sürgün edilen Halife Müstekfi'ye ayrılan tahsisatın giderek azaltılması sonucu Halife'nin ailesi hane mallarını satmak zorunda kalmış; Halife Müsta'in Billah, İskenderiye'de serbest bırakıldıktan sonra orada ticaretle uğraşmış; Yavuz Selim'e karşı ordunun hareketinde Sultan Kansu Gavri tarafından önce Halife Mütevekkil'e ödenek verilmemiş ve Halife emirlerden faizle borç para almak zorunda kalmıştı. 1517 sonrasındaki Osmanlı yönetimi tarafından Seyyide Nefise Türbesi gelirinin Abbasîlerden alınması karşısında da Müstemsik Billah bu kararı değiştirebilmek için çaba göstermişti.

Halifeler, diğer bazı Müslüman hükümdarlar nazarında saygı görmüş ve kendilerinden taklit-teşrif istenilmiştir; ancak bunlar gerçekte halifelerin şahsi saygınlık veya makamlarına yapılmış olan başvurular olmayıp Memlûk sultanlarına karşı yapılmış jestlerdir; genellikle ittifak arayışlarıdır. Babası Gıyaseddin Tuğluk'u tahttan indirerek yerine geçen Delhi Sultanlığı Sultanı Muhammed b. Tuğluk, ülke içerisindeki karışıklıkları dindirmek ve Cengiz Yasalarının sürdürücüleri karşısında konumunu güçlendirmek için Halife Müstekfi Billah'tan taklid istemiş, almış ve onun adına hutbe okutup para bastırmış; oğlu da bunu sürdürmüştü. Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezid, görünen Timur tehlikesi karşısında Memlûklerle ittifak arayışı için önce Halife

Mütevekkil'den teşrif istemiş; almış ve daha sonra Sultan Berkuk ile dostane ilişkiler tesis etmişti. Muzaffer Şah, bağımsızlığını ilan edip Halife Müsta'în Billah'tan taklid istemiş, böylelikle meşruiyetini güçlendirmek istemişti.

Halifelerin halk nazarında tuttıkları yeri anlamak güçtür; zira Memlük siyasetinde halk belirleyici değildir; fakat otorite boşluğunda halkın halifenin kararını beğenmediği, kabul etmediği ve yuhaladığı olmuştur. Melik Nasır Muhammed Kerek'ten önce Şam'a sonra da Kahire'ye yürürken ona karşı mücadelenin gerekliliğini fetva veren ve Sultan Beybars el-Çeşnigir'e iki defa biat akdi veren Halife Müstekfi'nin sözleri Kahire Camisi'nde okunurken cemaatten bir uğultu kopmuş; bazı camilerde cemaat, vaizin üzerine yürümüş; vaizler de bu '*kağıtları dürmek*' zorunda kalmış ve '*hükümler yırtılıp atılmıştı*'. Osmanlıların Mısır'ı zaptı sürecinde son Halife Mütevekkil'in konumu Kahire'de çok güçlenmiş; evi emir eşleri ve çocuklarının ilticagahı olmuştu; korku sebebiyle halktan yakınlık görmüştü; ancak bu da uzun sürmedi zira Abbasoğulları İstanbul'a nakledilecekti.

Halifeler genellikle kendisinden sonra yerine gelmesini istediği kişiyi -ki bu çoğunlukla oğullarıdır- bir ahitname ile belirlerdi ve bu istek yerine getirilirdi; ancak Halife azledilmişse bu mümkün olmazdı ve yeni halife adayı ekseriyetle sultan tarafından belirlenirdi. Sultan Nasır Muhammed, Kus'a sürdüğü Halife Müstekfi'nin orada ölmesinin öncesinde ahitname ile vasiyet ettiği oğlu Ahmed yerine Halife'nin yeğeni İbrahim'i halife tayin etmişti; ancak bu karara kadılar, ortada bir ahitnamenin varlığı ve İbrahim'in bazı davranışları sebebiyle itiraz etmişlerdi. Ancak Sultan'ın ikinci defa İbrahim'i Vasık Billah lakabıyla ilan etmesine karşı bir şey yapamamışlardı.

Kahire'deki Abbasoğulları içerisinde sultan katına kadar taşınan bir çekişme yaşanmış ve bu İstanbul'a kadar intikal etmiştir. Halife Müstemsik Billah'ın hilafetine gözlerinin görmemesi gerekçesi ile itiraz eden ve halifeliğe gelmek isteyen Halife'nin

amcaoğlu Halil; ikinci itirazında Müstemsik'i hilafetten çekilmeye mecbur bıraksa da Müstemsik, yerine oğlu Mütevekkil'i ahdetmişti. Ancak Halil'in ölümünden sonra ona ayrılmış olan gelirin onun çocuklarına bağlanmaması sebebiyle çocuklarının itirazları Yavuz Selim katında kabul görmüş; İstanbul'dan Kahire'ye gelirin eşit paylaşılmasını sağlamak için görevli bir memur gönderilmiştir.

Son olarak, hilafetin Osmanlılara geçtiği; Yavuz Selim'in hilafeti Halife Mütevekkil'den devraldığı; hatta bunun için bir tören gerçekleştirildiği rivayetleri sonradan yapılan yakıştırmalar olup; o devre ait tarihi kaynaklarda böyle bir olaydan bahsedilmemektedir. Halife III.Mütevekkil Alellah, Mercidabık Savaşı'ndan sonra Osmanlı ordusu eline geçmiş; Halep'te Yavuz Selim önüne getirilmiş; Yavuz Selim tarafından kendisinin Bağdat'ta oturtulacağı sözü verilmiş ve kendisine bir *dolama* hediye edilmiştir. Mısır'ın zaptı tamamlandıktan sonra buradaki Osmanlı hakimiyetinin güvenliği için önde gelenler İstanbul'a gönderilmiş; bunlar içerisinde Halife Mütevekkil ve diğer Abbasoğulları da yer almıştır. Mütevekkil'in İstanbul'da kendisine emanet edilen malları üstüne aldığı iddiaları; amcaoğulları Halil'in çocuklarının Halife hakkında gelir paylaşımında adaletsizlik yaptığı şikayetleri; Halife'nin İstanbul'da birçok müzisyen kadın köle alması ve dikkat çekici bir yaşam sürmesi, onun gözden düşmesine neden olmuş; Halife, Yedikule zindanlarına hapsedilmiştir. Ancak Halife'nin hapis hayatı uzun sürmemiş; Yavuz Selim'in ölümü ardından tahta çıkan Sultan Süleyman Mütevekkil'i affetmiş; Halife de Kahire'ye dönmüş ve ömrünü burada tamamlamıştır.

## ÖZET

Bu tez, yedinci asırda Arabistan'da oluşmaya başlayan, geniş bir alana hakim olan ve tabana sirayet eden büyük bir tarihsel iktidarın, zaman içinde gelişim, dönüşüm ve daha sonra da gerileyişini incelemektedir. Memlûk Devleti'ndeki Abbasî Halifeleri bahsedilen tarihsel iktidarın ömrünün ahir zamanına tekabül eden tarihsel karakterlerdir. Ancak onlar, yeni koşullar ve tarihsel olaylar içerisinde hiç yok da değildir; özellikle, her emirin tahta geçebilme şansı bulunması sebebiyle son derece dinamik olan Memlûk Devleti'nin kendine özgü iç siyasal sisteminde, bazen içine çekildikleri sultanlık davasının bir tarafında, bazen tarihsel mirasın simge ve unvanlarıyla törende, bazen sultanın öfkesini çektikten sonra sürgünde, bazen üzerine atılı cürümle hapisanede, bazen sultana yönelik bir suikastın planlanmasında, bazen askerleri cesaretlendirmek için at üzerinde savaş meydanında bazen de hükümdarlık alametleri ile Memlûk Devleti tahtında görünürler.

## **SUMMARY**

This thesis aims to examine the evolution, transformation and the decline of the great historical power which began to form in the seventh century in Arabian Peninsula and later ruled over a wide area while penetrating to all individuals at the bottom. The Abbasid Caliphs in Mamluk Sultanate are the historical characters who lived in the period of senescence of the mentioned power by staying under the shadow of Mamluk Sultans. But they were not completely absent in the new conditions and historical incidents, especially in the special domestic politic system of Mamluk Sultanate which was very dynamic because of the presence of the chance that every emir could take the power. They appeared sometimes in a reign struggle which they made placed in, sometimes in a ceremony with the symbols and titles of the historical heritage, sometimes in an exile after taking the anger of sultan, sometimes in a prison with the accusations on them, sometimes in an assassination plan which took aim at the sultan, sometimes in a battlefield on a horse for encouraging soldiers and sometimes on the throne of the Mamluk Sultanate with reigning symbols.

## KAYNAKÇA

### Kaynak Eserler

Ahmed bin Mahmud, (1977), **Selçuk-nâme** (Haz. Erdoğan Merçil), İstanbul, Tercüman

Beybars El-Mansûri, (2016), **Et-Tuhfetü'l-Mulûkiyye fi Devleti't-Türkiyye** (çev. Hüseyin Polat), Ankara, TTK Yayınları

Buhârî, (1998), **Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi** (çev. Mehmed Sofuoğlu), C.12, İstanbul, Ötüken Neşriyat

Bundârî, (1943), **Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-'Usra** (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, İhtisar eden: Bundârî, çev.Kıvameddin Burslan), İstanbul, Maarif Matbaası

Cüveynî, Ata Melik, (2013), **Tarih-i Cihan Güşa** (çev. Mürsel Öztürk), Ankara, TTK

Hoca Saadettin, (1979), **Tacü't-Tevarih**, C.4, Kültür Bakanlığı

İbn Abdüzzahir, (1956), **Er-Ravzü'z-Zâhir fi Siretü'l-Melik'üz-Zâhir** (çev. S. F. Sadeque), Dacca, Oxford University Press

İbn Esir, (1986, 1987, 1991), **El-Kâmil fi't-Tarih** (çev. Beşir Eryarsoy, Ahmet Ağırakça, Yunus Apaydın, Abdullah Köşe, Abdülkerim Özaydın), İstanbul, Bahar Yayınları

İbn Haldun, (1997), **Mukaddime I** (çev. Zakir Kadiri Ugan), İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.

İbn İyas, (2016), **Bedâyi'z-Zühûr fi Vakâyi'd-Dühûr, 5.Cilt** (Çeviri ismi: **Yavuz'un Mısır'ı Fethi**, çev. Ramazan Şeşen), İstanbul, Yeditepe Yayınları

İbn Kesir, (1994), **El-Bidâye ve'n-Nihâye** (çev. Mehmet Keskin), C.5-C.14, İstanbul, Çağrı Yayınları

İbn Şeddad, İzzeddin, (2000), **Baypars Tarihi** (çev. M.Şerefüddin Yaltkaya), Ankara, TTK Basımevi

İbni Tagrıberdi, (2013), **En-Nücûmu'z-Zâhire** (çev. Ahsen Batur), İstanbul, Selenge Yayınları



- Kaşgarlı Mahmud, (2005), **Divanü Lugati't Türk**, İstanbul, Kabalcı
- Makrizî, (1936), **Kitâb'üs-Sülûk li-Ma'rifeti Düvel'il-Mülûk**, C.1, K.2, Mısır, Kahire
- Makrizî, **Kitâb'üs-Sülûk li-Ma'rifeti Düvel'il-Mülûk** (çev. Zakir Kadiri Ugan), Basılmamış tercüme eser, Ankara, TTK Kütüphanesi, T/0061
- Müneccimbaşı, Ahmed Dede, **Müneccimbaşı Tarihi**, C.2, Tercüman
- Müslim, (2007), **Sahih Müslim** (çev. Nasiruddin al-Khattab), V.4, Riyad, Maktaba Dar-us-salam
- Peçevi İbrahim Efendi, (1981), **Peçevi Tarihi I** (Haz.: Bekir Sıtkı Baykal), Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları
- Reşidüddin Fazlullah, (2010), **Cami'ü't-Tevarih**, Selçuklu Devleti (çev. Erkan Göksu), İstanbul, Selenge Yayınları
- Suyutî, C., (1881), **Tarih'ül-Hülefa** (çev. H.S.Jarrett), Kalküta, J.W.Thomas Baptist Mission Press
- Tabarî, (1985-1993), **The History of Al-Tabarî** (General Editor: Ehsan Yar-Shater), V.1-40, Albany, State University of New York Press
- Taberî (1992b), **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi** (çev. Z. Kadiri Ugan), C.5, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları

## **Tetkik Eser ve Makaleler**

Ağır, Abdullah M., (2011), “Memlük Sultanlarının Gölgesi Altında Hilafet Kurumu”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.10(2), ss.637-651

Aka, İsmail, (2000), **Timur ve Devleti**, Ankara, TTK Basımevi

Aktan, Ali, (1991), “Mısır’da Abbâsi Halifeleri”, **TTK Belleten**, Cilt: LV, Sayı: 214, s.613-652

Altun, İsmail, (2012), “Hz. Ebû Bekir ile Hz. Fâtıma Arasında Yaşanan Fedek Meselesine Sünnî ve Şiî Yaklaşımların Analizi”, **İslam Araştırmaları Dergisi**, S.27, s. 1-27

Arnold, T.W., (1924), **The Caliphate**, Oxford, Oxford University Press, The Clarendon Press

Asrar, N.Ahmet, (1983), “Hilafetin Osmanlılara Geçişi ile İlgili Rivayetleri” **Türk Dünyaları Araştırmaları Dergisi**, S.22, İstanbul

Atçıl, Abdurrahman, (2017), “Memlükler’den Osmanlılar’a Geçişte Mısır’da Adlî Teşkilat ve Hukuk (922-931/1517-1525)”, **İslam Araştırmaları Dergisi**, S.38 (2017), ss.89-121

Ayalon, David, (1981), “From Ayyubids to Mamlüks”, **Revue des Etudes İslamiques** XLIX, Paris, s.43-57

Ayalon, David, (1987), “Mamlük: Military Slavery in Egypt and Syria”, **Encyclopaedia of Islam (2th edition)**, Leiden, V. VI, s.103-104

Ayalon, David, (1994), **Islam and the Abode of War**, Farnham, Variorum

Ayaz, F.Y., (2015), **Memlükler**, İstanbul, İsam Yayınları

Aycan, İrfan, (1990), “Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan”, **İslamî Araştırmalar**, Cilt. 4, S.2, Nisan 1990, ss.130-145

Aycan, İrfan, (1999), “Emeviler Dönemi İç Siyasi Gelişmeleri”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.39, S.1, ss.147-174

Barthold, V.V., (2012), **İslam'da İktidarın Serüveni: Halife ve Sultan** (çev. İlyas Kamalov), İstanbul, Yeditepe Yayınları

Barthold, V.V., Köprülü, M.F., (2004), **İslam Medeniyeti Tarihi**, Ankara, Akçağ Yayınları

Basuğuy, Bedrettin, (2017), **Eyyûbîler**, İstanbul, Siyer Yayınları

Brockelmann, Carl, (1964), **İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi I** (çev. Neşet Çağatay), Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi

Buharalı, Eşref, (1990), “Türklerde Matem Alametleri”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Nisan 1990, S.65, ss.149-159

Clot, André, (2005), **Kölelerin İmparatorluğu Memlûklerin Mısır'ı** (çev. Turhan Ilgaz), İstanbul, Epilson Yayıncılık

Çakmak, Mehmet Ali, (2007), “Türk Sultanları İle Abbasî Halifelerinin İktidar Mücadeleleri (XII-XIII. Yüzyıl)”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, sayı: 44.

Çakmak, Mehmet Ali, (2015), “İnkışaftan İnhitata Bir Türk Sultanı Alaaddin Muhammed Harezmsah (1200-1220)”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2015 Güz (23), ss.125-148

Emecen, Feridun, (2011), **Osmanlı Sultanları I**, İstanbul, İsam Yayınları

Ercan, Yavuz, (2002), “Yavuz Sultan Selim Dönemi”, **Tarihte Türkler**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları

Ertaylan, İ.H., (1951), **Sultan Cem**, İstanbul, MEB Basımevi

Genç, Süleyman. (2002). “Tuğrul Bey Zamanında Selçuklu-Abbâsî İlişkileri”, **Tarihte Türkler**, C.4, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları

Göksü, Erkan, (2008), “İbn Tagrıberdi ve Tarihçiliği”, **Nüsha**, S.26, ss.69-90

Gürbüz, Meryem, (2005), **Hârizmşahlar'da Devlet Teşkilâtı, Ekonomik ve Kültürel Hayat**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi

Güzel, Fatih, (2015), “Irak Selçuklu Devletinin Yıkılmasında Halife Nasır Li-Dinillah’ın Rolü”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C.6, Sayı: 6, ss.75-92

Holt, P.M., (1984), “Some Observations on the Abbasid Caliphate of Cairo”, **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, University of London, Vol.47, No.3, s.501-507

Irwin, Robert, (1986), **The Middle East in the Middle Ages The Early Mamluk Sultanate**, Carbondale-İllinois, Southern Illinois University Press

İnalçık, H., (2010), **Devlet-i ‘Aliyye**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Kafesoğlu, İbrahim, (1972), **Selçuklu Tarihi**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi

Kafesoğlu, İbrahim, (1984), **Harezmşahlar Devleti Tarihi**, Ankara, TTK Basımevi

Kanat, Cüneyt, (1996), **Memlûk-Timurlu Münasebetleri (1382-1447)**, İzmir, Ege Üniversitesi, Doktora Tezi

Kayhan, Hüseyin, (2002), “Selçuklular – Abbasî Halifeliği İlişkileri”, **Tarihte Türkler**, C.4, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları

Koprıman, Kazım Yaşar, (1989), **Mısır Memlûkleri Tarihi Sultan Al-Malik Al-Mu’ayyed Şeyh al-Mahmûdî Devri (1412-1421)**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları

Kortantamer, Samira, (1984), “Memlûkler’de Devlet Yönetimi ve Bürokrasi”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S.2, ss.27-45

Kortantamer, Samira, (1993), **Bahri Memlûkler’de Üst Yönetim Mensupları**, İzmir, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları

Köymen, Mehmet A., (2000), **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, Ankara, TTK Basımevi

Marsot, Afaf Lütfi, (2007), **Mısır Tarihi: Arapların Fethinden Bugüne** (çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları

Melikoff, Irene, (2012), **Ebu Müslim** (çev. Armağan Sarı), Elips Kitapları

Özbek, Süleyman, (1988), **El-Melikü'z-Zâhir Rükne'd-din Beybars El-Bundukdârî Hayatı ve Faaliyetleri**, Ankara Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi

Özdemir, Mehmet Nadir, (2008), “Abbasi Halifeleri ile Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.24, ss.315-367

Özgüdenli, Osman Gazi. (2013). **Selçuklular Cilt I: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)**. Ankara, İsam Yayınları

Petry, Carl F., (1993), **Twilight of Majesty: The Reigns Of The Mamlük Sultans Al-Ashraf Qaytbay And Qansuh Al-Ghawri in Egypt**, Seattle, University of Washington Press

Rabbat, Nasser, (1995), **The Citadel of Cairo: A New Interpretation of Royal Mamluk Architecture**, Leiden, E.J.Brill

Saunders, J.J, (1965), **A History of Medieval Islam**, London and New York, Routledge

Sevim, A., Merçil E., (1995), **Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilat ve Kültür)**, Ankara, TTK Basımevi

Sevim, Ali. (1990). **Ünlü Türk Komutanları**. Ankara, TTK Yayınları

Sümer, Faruk, (1967), **Kara Koyunlular**, Ankara, TTK Basımevi

Sümer, Faruk, (1969), “Anadolu’da Moğollar”, **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, Ankara, ss. 1-147

Sümer, Faruk, (1992), “Yavuz Selim Halifeliği Devraldı mı?”, **TTK Belleten**, C.LVI, S. 217, s.675-701

Sümer, Faruk, (1999), **Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları I-II**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları

Sürur, Muhammed Cemaleddin, (1947), **Devlet-i Benî Kalavun fi Mısır**, Mısır, Darü'l-Fikri'l-Arabî

Şeşen, Ramazan, (2007), **Salahaddin'den Beybars'a Eyyübiler - Memlükler**, İstanbul, İSAR Vakfı Yayınları

Şeşen, Ramazan, (2009), **Sultan Beybars ve Devri**, İstanbul, İSAR Vakfı Yayınları

Taneri, Aydın, (1993), **Harezmşahlar**, Ankara, TDV Yayınları

Tansel, Selahattin, (1969), **Yavuz Sultan Selim**, Ankara, MEB Basımevi

Tekindağ, Şehabeddin, (1961), **Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları

Uyar, Mustafa, (2007), **İlhanlı Devleti'nin Askeri Teşkilatı**, Ankara, Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi

Uzunçarşılı, İ.H., (1969), **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, Ankara, TTK Basımevi

Uzunçarşılı, İ.H., (1988), **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, Ankara, TTK Basımevi

Uzunçarşılı, İ.H., (2011), **Osmanlı Tarihi**, C.2, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları

Üçok, Bahriye, (1968), **Emevîler – Abbasîler**, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları

Wellhausen, J., (1963), **Arap Devleti ve Sukutu** (çev.Fikret Işıltan), Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi

Yiğit, İsmail, (1991), **Siyasi – Dini – Kültürel – Sosyal İslam Tarihi 7. Cilt (Memlûkler)**, İstanbul, Kayıhan Yayınları

Yinanç, M.H., (1944), **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları

Yinanç, Refet, (1989), **Dulkadir Beyliği**, Ankara, TTK Basımevi

Yüksel, Musa Şamil. (2009). “Timurlu Siyaset (Devlet) Teorisi'nde Sultan”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, S.46, C.28, ss. 231-247

Ziyade, Muhammed Mustafa, (1993), “Makrizî ve Çağdaşları” (Çev. Cüneyt Kanat), **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C.8, S.1, ss.219-232

## **Ansiklopedi Maddeleri**

- Ağırakça, Ahmed, (2000), “İhşîdîler”, **DİA**, C.21, ss.551-553
- Alptekin, Coşkun, (1986), “Zengî”, **MEB İA**, C.13, ss.526-532
- Altundağ, Şinasi, (1979), “Tolunlular”, **MEB İA**, C.12, K.1, ss.430-439
- Arnold, T.W., (1987), “Halife”, **MEB İA**, C.5, K.2, ss.148-155
- Avcı, Casim, (1998), “Hilâfet”, **DİA**, C.17, ss.539-546
- Avcı, Casim, (1999), “İbn Şeddad”, **DİA**, C.20, ss.374-376
- Baysun, M.Cavid, “Cem” **MEB İA**, C.3, ss.69-81
- Bilge, Mustafa L., (1989), “Akabe”, **DİA**, C.2, ss.209-210
- Bilge, Mustafa L., (2002), “Kerek”, **DİA**, C.25, ss.278-279
- Bostan, İdris, (1992), “Ba’lebek”, **DİA**, C.5, ss.9-11
- Çetin, Atilla, (1994), “Dimyat”, **DİA**, C.9, s.309-310
- Çubukçu, Asri, (1992), “Beybars”, **DİA**, C.5, ss.220-221
- Çubukçu, Asri, (1993), “Çakmak, El-Melikü’z-Zahir”, **DİA**, C.8, ss.192-193
- Çubukçu, Asri, (1999), “İbn Abdüzzahir”, **DİA**, C.19, ss.289-291
- Çubukçu, Asri, (2003), “Lâçin”, **DİA**, C.27, ss.39-40
- Emecen, Feridun, (2009), “Selim I”, **DİA**, C36, ss.407-414
- Eruz, A.Fulya, (2004), “Memlükler”, **DİA**, C.29, ss.97-100
- Es-Seyyid, Eymen Fuad, (1995), “Fatimîler”, **DİA**, C.12, ss.228-237
- Es-Seyyid, S.Muhammed, (2001), “Kansu Gavri”, **DİA**, C.24, ss.314-316
- Fayda, Mustafa. (1998). “Hülefâ-i Raşidin”, **DİA**, C.18, ss.324-338

- Hartmann, Angelika, (2006), “Nâsır-Lidînillah”, **DİA**, C.32, ss.399-402
- Hizmetli, Sabri, (2001), “Karmatîler”, **DİA**, C.24, ss.510-514
- Jacques, Levron, “Louis IX”, Encyclopaedia Britannica  
<https://www.britannica.com/biography/Louis-IX>
- Kafalı, Mustafa, (1979), “Timur”, **MEB İA**, C.12, K.1, ss.336-346
- Kallek, Cengiz, (2003), “Maverdi”, **DİA**, C.28, ss.180-186
- Kaya, Mahmut, (2005), “Mikyâsü'n-Nîl”, **DİA**, C.30, ss.52-53
- Kılıç, Mustafa, (2010), “Şirkuh el-Mansur”, **DİA**, C.39, ss.203-204
- Kızıltoprak, Süleyman, (2004), “Memlük”, **DİA**, C.29, ss.87-90
- Koprman, K.Yaşar, (1992), “Barsbay”, **DİA**, C.5, ss.84-85
- Köprülü, M.F., (1979), “Beybars I”, **MEB İA**, C.2, ss.357-363
- Kurtuluş, Rıza, (2006), “Muzafferîler” **DİA**, C.31, ss.419-420
- Merçil, Erdoğan, (1992a), “Büveyhiler”, **DİA**, C.6, ss.496-500
- Merçil, Erdoğan, (1992b), “Besasiri”, **DİA**, C.5, ss.528-529
- Minorsky, V., (1986), “Uzun Hasan”, **MEB İA**, C.13, ss.91-96
- Özaydın, Abdülkerim, (1988), “Ağlebîler”, **DİA**, C.1, ss.475-478
- Özaydın, Abdülkerim, (1999), “İbn Kesir, Ebu'l-Fida”, **DİA**, C.20, s.132-134
- Özaydın, Abdülkerim, (2007), “Nizam'ül-mülk”, **DİA**, C.33, ss.194-196
- Özcan, Abdülkadir, (1998), “Hoşkadem”, **DİA**, C.18, ss.249-250
- Özkan, Halit, (2010), “Suyutî”, **DİA**, C.38, ss.188-198
- Özkuyumcu, Nadir, (2012), “Tolunoğulları” **DİA**, C.41, ss.233-236
- Razuk, Muhammed, (1999), “İbn İyas”, **DİA**, C.20, ss.97-98
- Roemer, H.R., (1979), “Timurlular”, **MEB İA**, C.12, K.1, ss.346-370



- Savaş, Rıza, (2006), “Nefise bint Hasan”, **DİA**, C.32, ss.531-532
- Schacht, J., (1979), “Taklid”, **MEB İA**, C.11, ss.681-683
- Seyyid, E.F., (2003), “Makrîzî”, **DİA**, C.27, ss.448-551
- Sobernheim M., (1977), “Kayıtbay”, **MEB İA**, C.6, ss.462-664
- Sobernheim M., “Devatdar”, **MEB İA**, C.3, ss.557-558
- Sobernheim, M, (1979), “Berkuk”, **MEB İA**, C.2, ss.555-556
- Sümer, Faruk, (1989), “Akkoyunlular”, **DİA**, C.2, ss.270-274
- Sümer, Faruk, (2012), “Uzun Hasan”, **DİA**, C.42, ss.261-264
- Şakiroğlu, Mahmut H., (1993), “Cem Sultan”, **DİA**, C.7, ss.283-284
- Tekindağ, Ş., (1977), “Kutuz”, **MEB İA**, C.6, ss.1057-1060
- Tomar, Cengiz, (2004), “El-Melikü'l-Eşref, İnal”, **DİA**, C.29, ss.63-64
- Usta, Aydın, (2010), “Taklid”, **DİA**, C.39, ss.465-467
- Yiğit, İsmail, (2004), “Memlükler”, **DİA**, C.29, ss.90-97
- Yiğit, İsmail, (2010), “Şeyh el-Mahmudî”, **DİA**, C.39, ss.58-60
- Yiğit, İsmail, Yiğit, (2006), “Müstansır-Billah”, **DİA**, C.32, ss.119
- Zettersteen, K.V., (1978), “Abbasîler”, **MEB İA**, C.1, ss.18-22
- Zettersteen, K.V., (1979), “Büveyhîler”, **MEB İA**, C.2, ss.843-845